

**ПСИХОЛОГІЯ ОСВІТЛЕНА ЛЮДЯНІСТЮ –
ПАМ'ЯТІ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО
ВЧЕНОГО ОЛЕКСАНДРА ТІМЧЕНКА**

Київ - 2026

УДК 159.9(091)(477) + 929Тімченко

П89

**Психологія освітлена людяністю – пам'яті видатного українського вченого Олександра Тімченка / за заг. ред. проф. В.О. Лефтерова та проф. Л.А. Перелигіної. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2026. – 182 с.
ISBN 978-617-8800-71-0**

Збірник «Психологія освітлена людяністю» присвячено світлій пам'яті доктора психологічних наук, професора Олександра Володимировича Тімченка - одного із засновників вітчизняної школи екстремальної та кризової психології, педагога, науковця, ветерана служби цивільного захисту України.

До книги увійшли наукові розвідки, фахові статті, роздуми про внесок ученого, біографічні нариси та особисті спогади колег, учнів і друзів, які висвітлюють наукові і практичні здобутки професора О.В. Тімченка та різні аспекти його життєвого і професійного шляху. Представлені матеріали не лише репрезентують його вагомий внесок у розвиток української психологічної науки, а й окреслюють унікальну постать ученого, чиє життя було прикладом служіння науці, державі й людині.

Видання призначене для науковців, практичних психологів, викладачів і студентів закладів вищої освіти, фахівців у сфері безпеки, оборони та цивільного захисту, а також усіх, хто цікавиться історією становлення і розвитку сучасної психології в Україні.

УДК 159.9(091)(477) + 929Тімченко

Усі права застережено. Копіювання, сканування, запис на електронні носії і тому подібне будь-якої частини видання заборонено

ISBN 978-617-8800-71-0

© Видавництво Ліра-К, 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (Садковий В.П.)

ПЕРЕДМОВА (Перелигіна Л.А.)

РОЗДІЛ 1. ВИПЕРЕДЖАЮЧИ ЧАС: ЖИТТЕВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВА СПАДЩИНА ОЛЕКСАНДРА ТІМЧЕНКА

Лефтеров В.О., Оніщенко Н.В., Приходько І.І. На службі Батьківщині та психології: науково-дослідна, організаційно-практична та науково-педагогічна діяльність професора О.В. Тімченка

Маліновська Л.Т., Миронець С.М. Психологічна наука заради порятунку життя. Біографічний нарис, присвячений пам'яті Тімченка Олександра Володимирович.

Гарькавець С. Людина живе доти, поки пам'ять про неї зберігають ті, хто її знав при житті...

Коқун О. Перспективи розвитку наукових ідей професора Олександра Тімченка в галузі кризової психології в Україні

Колесніченко О. Формула першої психологічної допомоги та підтримки професора Тімченка Олександра Володимировича

Лефтеров В. Між наукою і людяністю: Олександр Тімченко – учитель, який змінив життя

Миронець С. Спогади про друга

Москалець В. Продуктивний характер Олександра Тімченка

Осьодло В. Рік тиші, наповненої пам'яттю. Пам'яті друга – Олександра Володимировича Тімченка

Приходько І. Науковий внесок професора О.В. Тімченка в психологічне забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України

Сафін О. Перші кроки до викладацької діяльності та науки

РОЗДІЛ 2. СВІТЛО ОСОБИСТОСТІ: СПОГАДИ ФАХІВЦІВ І ДРУЗІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ І КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Христенко В. Доктор психологічних наук О.В. Тімченко в науці

Лебедева С. Світло Харкова не згасає: пам'ять про вчителя та його школу

Оніщенко Н. Харківська школа екстремальної та кризової психології О.В. Тімченка: становлення, розвиток, науковий доробок

Кердивар В. Платонов В. Глобальні напрями розвитку психологічного забезпечення персоналу сектора безпеки та оборони України на основі бачення О.В. Тімченка

Маргієва Я. Присутність, що триває: спогади і вдячність Олександрові Володимировичу Тімченку

Похілько Д. Професор в моїй пам'яті

Гонтаренко Л. Визначення наукових пріоритетів як особистий внесок Олександра Володимировича Тімченка

Дубровинський Г. Спогади

Куфлієвський А. Вчитель і друг

Додаток 1. Трудова діяльність професора Тімченка О.В.

Додаток 2. Список основних наукових праць Тімченка Олександра Володимировича

Додаток 3. Ілюстрований додаток до біографічного нариса, пам'яті Олександра Володимировича Тімченка

ПЕРЕДМОВА

Життя дарує нам рідкісну можливість працювати поруч із людьми, чия присутність змінює не лише установу, де вони служать, але й цілу галузь. Таким був професор Олександр Володимирович Тімченко – видатний учений, новатор, педагог, патріот і Людина великої гідності. Його ім'я назавжди вписане в історію Національного університету цивільного захисту України та всієї вітчизняної науки.

Олександр Володимирович став частиною нашого колективу в 2006 році, коли перейшов на службу з МВС до МНС. І вже незабаром саме під його керівництвом була створена перша і єдина в Україні науково-дослідна лабораторія екстремальної та кризової психології. Цей крок був не лише організаційним досягненням, а стратегічною подією для системи цивільного захисту. Наукові розробки лабораторії, очолюваної професором О.В. Тімченком, неодноразово доводили свою ефективність під час ліквідації наслідків реальних надзвичайних ситуацій.

Він був не просто висококласним фахівцем – він був провідником ідей, людиною, що завжди діяла на випередження. Його розум, вміння бачити глибше, відданість державній службі і абсолютна професійна чесність – це якості, що створюють справжній фундамент авторитету. Усе, за що він брався, відзначалося чіткістю, науковою обґрунтованістю і практичною значущістю.

Особливо хочу відзначити його внесок у підготовку нових кадрів для психологічної служби ДСНС України та інших силових структур. Під його керівництвом захищено десятки дисертацій, сформовано покоління фахівців, які продовжують його справу. Він був не лише науковцем, але й справжнім наставником.

Професор Олександр Тімченко – це постать, яка з гідністю несе ім'я науковця в мундирі. Його життєвий шлях – приклад служіння Україні, приклад того, як наука може бути на передовій порятунку людських життів.

Цей збірник – данина нашої шани і вдячності. Він об'єднує голоси тих, хто знав, цінував, любив і пам'ятає Олександра Володимировича. Нехай його ім'я й надалі буде джерелом натхнення для майбутніх поколінь науковців, викладачів, офіцерів, рятувальників.

Світла пам'ять видатному вченому, професору, нашому колезі і другу.

*З повагою, доктор наук з державного управління, професор,
генерал-лейтенант служби цивільного захисту у відставці,
ректор Національного університету цивільного захисту
України (2005–2023 роки) Садковий Володимир Петрович*

ПЕРЕДМОВА

«Той, хто бодай краплину світла приніс у світ, його ім'я в пам'яті живе, як щирий промінь в ранній росі»

Леся Українка

«Людина живе доти, поки про неї пам'ятають» – ці слова часто повторюються в розмовах про тих, кого вже немає з нами. Але коли ми говоримо про професора Олександра Володимировича Тімченка, вони набувають глибокого змісту. Адже його життя, його праця і його вплив тривають – у справах, у людях, у науці, яку він розвивав, і в серцях тих, хто мав честь знати його особисто.

Книга, яку Ви тримаєте в руках, – це особливий проєкт. Це не просто збірка статей і наукових оглядів. Це – спроба зберегти пам'ять про видатного вченого, наставника, колегу, друга. Це – слово подяки і любові, сказане від щирого серця. Ця книга – данина пошани Людині з великої літери.

Олександр Володимирович був унікальним фахівцем, який стояв біля витоків української екстремальної та кризової психології. Його наукові розробки врятували не одне людське життя. Його ідеї стали основою системи психологічної допомоги в умовах надзвичайних ситуацій. Він був серед тих, хто не лише вчив, але й діяв. Не лише мислив, але й втілював. Його розум, принциповість і водночас глибока людяність залишили слід у долях багатьох людей.

У цій книзі ми зібрали свідчення різних людей – колег, учнів, друзів, які мали щастя працювати з ним пліч-о-пліч. Вони розповідають не тільки про його наукові досягнення, яких було чимало, а й про особистість, яка вражала своїм світлом, своєю чесністю, своїм умінням бути поруч у найважчі хвилини. Із цих спогадів постає не лише образ вченого, а насамперед образ людини – цілісної, щирої, небайдужої.

Цей збірник також засвідчує: пам'ять про Олександра Володимировича

жива. Вона живе у тих, хто продовжує його справу, хто навчає нові покоління фахівців, хто спирається на його ідеї, хто згадує його добре слово, пораду, усмішку. Професор Тімченко залишив по собі не лише наукову спадщину. Він залишив школу, стиль, підхід до життя – виважений, глибокий, наповнений сенсом.

Для мене особисто Саша був не тільки колегою, а й справжнім другом. Ми працювали разом, ділили радощі й виклики, дискутували про науку і життя, підтримували один одного. Його мудрість, тактовність, іронія, здатність глибоко бачити суть – усе це залишиться зі мною назавжди. У кожному з нас, хто мав честь бути поруч з ним, живе часточка цієї великої душі.

Дякую всім, хто долучився до створення цієї книги. Дякую авторам спогадів, які поділилися своїм особистим, інтимним. Дякую кожному, хто пам'ятає, хто продовжує справу, хто береже ім'я Олександра Володимировича. Ця книга – наше колективне «дякую». Це наш спосіб сказати: ми пам'ятаємо, ми цінуємо, ми не забудемо.

Нехай ця книга стане джерелом натхнення для тих, хто вивчає психологію, хто шукає свій шлях у науці, хто прагне бути Людиною. І нехай вона буде живим свідченням того, як багато може змінити одна світла особистість.

З глибокою шанною, любов'ю і вдячністю, доктор біологічних наук, професор, полковник служби цивільного захисту у відставці, начальник кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України (2006–2022 роки) Перелигіна Ліна Анатоліївна

РОЗДІЛ 1. ВИПЕРЕДЖАЮЧИ ЧАС: ЖИТТЕВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВА СПАДЩИНА ОЛЕКСАНДРА ТІМЧЕНКА

Лефтеров В.О., доктор психологічних наук, професор
Онiщенко Н.В., доктор психологічних наук, професор
Приходько І.І., доктор психологічних наук, професор

НА СЛУЖБІ БАТЬКІВЩИНІ ТА ПСИХОЛОГІЇ: НАУКОВО- ДОСЛІДНА, ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАКТИЧНА ТА НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА О.В. ТІМЧЕНКА

Дана стаття була опублікована з нагоди 25 річчя наукової та педагогічної діяльності О.В. Тімченка у 2017 році в журналі «Вісник Національного університету оборони» (зб-к наук. праць. К.: НУОУ. Вип. 1 (48), 2017. С. 135 – 341.

URL: https://books.ndcnangu.co.ua/statti_NDL_3/Vnaou_2017_1_23.pdf

...Щасливий той, хто вчасно висловив учителеві найщирішу вдячність. Я вважаю себе щасливим, я встиг це зробити. Але чого варті слова вдячності проти того, що зробив для мене мій учитель?

Джалол Ікрамі

Анотація. Дана стаття є спробою надання можливості знайомства наукової спільноти з головними досягненнями видатного вченого сучасної України, доктора психологічних наук, професора Тімченка Олександра Володимировича.

У статті проведено аналіз найбільш значущих наукових і прикладних результатів діяльності професора О.В. Тімченка в межах екстремальної та кризової психології, а також психології діяльності в особливих умовах; представлено огляд наукових досліджень, що виконані під його керівництвом; охарактеризовано основні вектори його науково-практичної діяльності; наведено опис його наукової школи.

Ключові слова: наукові досягнення; наукова школа; екстремальна психологія; кризова психологія; психологія діяльності в особливих умовах.

Постановка проблеми. Місце в науці... Чим воно визначається? Званнями і посадами, науковими відкриттями та здобутками? Певною мірою, так. До того ж переконливим його вираженням є визнання з боку наукової спільноти. Проте є ще один показник, який власне і робить ученого справжньою особистістю в науці, – це авторитет серед колег та наявність учнів, послідовників, однодумців, які об'єднуються навколо вченого у наукову школу. Адже визнання не гарантують жодні регалії і відзнаки, воно завойовується працею і талантом, видатними досягненнями й особливим творчим даром, який так часто називається одержимістю.

Доктор психологічних наук, професор Олександр Володимирович Тімченко належить саме до такої когорти вчених. Він має свій індивідуальний стиль науково-педагогічної діяльності, що яскраво виявляється у здатності усвідомлювати соціальні потреби у розвитку вітчизняної психології, генерувати ідеї, концептуально мислити, спрямовувати діяльність наукового співтовариства на розробку актуальних наукових проблем та задач психологічної теорії та практики.

У наукових публікаціях зазвичай не часто розглядаються постаті сучасних вчених, які живуть, творчо і самовіддано працюють, відкриваючи й опановуючи нові неосяжні горизонти у певній науково-практичній галузі. Проте, ця стаття є спробою відійти від певного шаблону і надати можливість широкому науковому загалу ознайомитись з результатами багаторічної і надзвичайно плідної науково-дослідної, організаційно-практичної та науково-педагогічної діяльності визнаного фахівця з юридичної психології та психології діяльності в особливих умовах українського професора Олександра Володимировича Тімченка. Власне це і є **метою** даної статті.

Виклад основного матеріалу. Науково-дослідний та видавничий доробок О.В. Тімченка може скласти декілька томів, що включає десятки

монографій, підручників, навчальних і практичних посібників, сотні статей. Тому ми зупинимось лише на окремих, найбільш значущих наукових та практичних здобутках професора О.В. Тімченка.

Першою, і відразу успішною «пробою пера» О.В. Тімченка була кандидатська дисертація, що написана під керівництвом професора О.В. Землянської, яку він успішно захистив у 1995 р. на тему «Проблема психологічної готовності військового фахівця до екстреної дії в стані емоційного стресу» [1]. Продовжуючи цю тему у своїх подальших працях, О.В. Тімченко теоретично обґрунтував та емпірично довів, що психологічна готовність є найважливішою якістю особистості фахівців екстремальних видів діяльності та визначив основні напрямки зниження рівня бойових і психогенних втрат серед особового складу підрозділів особливого ризику, серед яких: професійний добір; скорочення термінів перебування підрозділів особливого ризику в умовах їх безпосереднього бойового застосування; збереження згуртованості підрозділів особливого ризику і виховання почуття бойового товариства; проведення спеціальної підготовки в умовах, наближених до бойового застосування підрозділів особливого ризику; розробка і впровадження різних хімічних речовин і препаратів з метою зниження рівня психогенних втрат і психічної недієздатності. О.В. Тімченко один з перших у вітчизняній психології охарактеризував стан високої професійно-психологічної готовності до негайних і високоефективних дій фахівців екстремальних професій та запропонував науково-методичні засади формування в них психологічної стійкості (стресостійкості) [1-3].

У 2003 році О.В. Тімченко успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук, ставши на той час другим в Україні, після професора В.С. Медведєва, доктором наук зі спеціальності «юридична психологія»; тема дисертації – «Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція)». Зазначена наукова праця і відповідні монографічні дослідження О.В. Тімченка з цієї проблематики сьогодні є одними з найбільш

цитованих видань у галузі екстремальної психології, надають поштовх і натхнення на нові наукові пошуки, і це не випадково. Адже саме О.В. Тімченку вдалося вперше на пострадянському просторі здійснити теоретико-прикладну концептуалізацію професійного стресу працівників правоохоронних органів, як багатомірного феномену, що детермінований інтраорганізаційними факторами трьох рівнів (індивідуальним, груповим і організаційним) і екстраорганізаційними стрес-факторами, що залежать від особистісних характеристик [4].

О.В. Тімченком було розроблено теоретичну модель професійного стресу працівника ОВС, яка дає змогу встановлювати не тільки головні закономірності та механізми впливу на психіку працівника правоохоронних органів стрес-факторів оперативно-службової діяльності, а й визначати їх специфічні та неспецифічні наслідки і на основі цього будувати необхідну психопрофілактичну та психокорекційну роботу. Теоретично й емпірично було доведено необхідність та визначені методологічні засади прогнозування, діагностики та психокорекції рівня професійного стресу працівника ОВС, а також визначено загальний підхід до прогнозування ступеня успішності виконання працівником ОВС конкретних оперативно-службових задач та можливого розвитку професійного стресу.

Обґрунтовано, що ефективність роботи щодо зниження рівня психогенних втрат і психічної недієздатності серед такої специфічної групи осіб, як працівники правоохоронних органів, залежить від ретельного аналізу розвитку професійного стресу, а також комплексу заходів щодо його профілактики. При цьому О.В. Тімченком було окреслено коло першочергових задач, що потребують свого вирішення в межах питання зниження рівня психогенних втрат та психічної недієздатності серед правоохоронців, а також подано обґрунтовані рекомендації для цілеспрямованої діяльності обласних Центрів практичної психології УМВС України [4, 5].

Враховуючи результати упорядкування основних видів правоохоронної

діяльності за їх привабливістю та престижем, узагальнення основних факторів (демотиваторів), що негативно впливають на престиж та привабливість професій у межах ОВС, О.В. Тімченком було розроблено формулу коефіцієнту успіху та шкалу індивідуальної екстремальності. Крім цього, запропоновано цілу низку науково-методичних і практичних розробок, серед яких методика експрес-діагностики визначення типів нервової системи у працівників ОВС з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), концептуальні підходи та принципові позиції щодо організації та надання психологічної допомоги працівникам ОВС, авторський підхід щодо професіографічного опису основних професій правоохоронної діяльності, психопрофілактичні та реабілітаційні заходи, необхідні у різноманітних ситуаціях оперативно-службової діяльності тощо [4].

Окрема увагу О.В. Тімченком було приділено проблематиці ПТСР у правоохоронців, як специфічного прояву відстрочених за часом реакцій їх професійного стресу. Зокрема, було наголошено, що робота з постраждалими на ПТСР не повинна носити характер одноразового акту, а потребує створення єдиної системи медико-соціально-психологічної реабілітації на державному рівні. Для реалізації цієї мети було запропоновано прийняття Державної програми щодо створення розгалуженої і скоординованої мережі реабілітаційно-відновлювальних центрів для комплексної реабілітації працівників ризиконебезпечних професій та членів їх сімей.

Ще одним вектором наукових спрямувань О.В. Тімченко стали дослідження щодо психологічного забезпечення діяльності фахівців екстремальних професій, зокрема рятувальників. Під його керівництвом було розпочато вирішення наукових завдань щодо: визначення оцінки напруженості праці та психофізіологічної «вартості» основних видів діяльності в межах ДСНС України; вивчення психологічного впливу різноманітних стрес-факторів службової діяльності на персонал ДСНС України; розробки новітніх методів та психотехнологій в межах професійно-психологічної підготовки персоналу ДСНС до дій в кризових, екстремальних

та надзвичайних ситуаціях службової діяльності; вдосконалення професійно-психологічної підготовки персоналу ДСНС з забезпечення особистої безпеки та виживання в ризиконебезпечних ситуаціях службової діяльності; діагностики, профілактики та корекції негативних психічних станів, які виникають у фахівців-рятувальників під впливом ризиконебезпечних ситуацій службової діяльності; розробки сучасних методів постекстремальної роботи з працівниками екстремальних професій, а також психологічного забезпечення відновлювального періоду діяльності особового складу після виконання складних завдань службової діяльності.

Протягом своєї науково-педагогічної діяльності Олександр Володимирович Тімченко успішно реалізовував свої творчі задуми та наукові пошуки через своїх численних учнів – кандидатів і докторів психологічних наук, у результаті чого було зроблено вагомий внесок у розвиток вітчизняної психології, зокрема психології діяльності в особливих умовах та юридичної психології. Так, у свій час О.В. Тімченко керував серією наукових досліджень з проблем прогнозування емоційної стійкості працівників органів внутрішніх справ в екстремальних умовах службово-оперативної діяльності, динаміки первинної психологічної адаптації до умов навчання та служби в навчальних закладах МВС України; здійснював соціально-психологічний аналіз детермінант виникнення, методів превенції та профілактики аутоагресивної поведінки працівників органів внутрішніх справ України та брав участь у розробці системи превентивно-профілактичних заходів щодо запобігання суїцидальної поведінки працівників міліції.

Разом із С.Ю. Лебедевою О.В. Тімченко дослідив концептуальні засади психологічного забезпечення професійної діяльності і функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України, при цьому сприяв розробці моделі багаторівневої системи психологічного забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спецпідрозділів МВС, встановленню психологічних особливостей реалізації її мети та функцій, виявленню психологічних ресурсів

оптимізації її основних компонентів тощо [6].

О.В. Тімченко брав безпосередню участь в експериментальних дослідженнях типових травмонебезпечних ситуацій у діяльності працівників ОВС, виявленні основних психологічних детермінант, умов і закономірностей загибелі та поранень працівників міліції. Опікувався проблемою методологічного та прикладного розроблення особистісно-професійного розвитку фахівців екстремального профілю діяльності за рахунок психотехнологій. Координував низку емпіричних досліджень з виявлення впливу різноманітних психологічних тренінгів на особистісний і професійний розвиток працівників МВС та МНС України, що дозволило обґрунтувати теоретико-прикладні підвалини психологічного тренінгу, його можливості у навчанні та розвитку персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності [7].

Разом з групою вчених науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України (НГУ) О.В. Тімченко вніс значний внесок у розбудову та становлення психологічної служби внутрішніх військ (ВВ) МВС України, НГУ та їх наукового супроводу: так, за останні роки за його допомогою було проведено ряд фундаментальних та прикладних наукових досліджень, пов'язаних із розробленням теоретичних основ психології екстремальної діяльності та службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, психології натовпу та управління ним при виконанні службово-бойових завдань; вирішенням проблем професійного психологічного відбору кандидатів на військову службу у ВВ МВС України та НГУ, а також його автоматизації, психологічної підготовки водіїв до управління транспортним засобом в екстремальних умовах діяльності, психологічної роботи з особовим складом сил охорони правопорядку щодо виконання службово-бойових завдань при організації та проведенні міжнародних великомасштабних спортивно-масових заходів, протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад НГУ в умовах масових заворушень, обґрунтування психологічних засад

ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців військової служби за контрактом НГУ, дослідження динаміки психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень та ін. [8].

Також під його керівництвом та безпосередньою участю було проведено наукове дослідження з вирішення проблеми психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності, яке полягало у розробці її структурно-функціональної трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості, обґрунтуванні механізму функціонування системи психологічної безпеки особистості у різних умовах професійної діяльності, типізації та прогнозування продуктивності психологічної безпеки особистості, у виявленні закономірностей динаміки психологічної безпеки особистості у звичайних та екстремальних умовах діяльності.

У спектрі науково-практичних інтересів О.В. Тімченка також були питання теорії і практики екстреної психологічної допомоги постраждалим у надзвичайних ситуаціях. У межах дослідження, проведеного під його керівництвом, було здійснено психосемантичний аналіз поняття «екстрена психологічна допомога», розкриті мета, завдання та принципи екстреної психологічної допомоги, вивчені питання організаційно-правового регулювання діяльності психолога ДСНС України при ліквідації наслідків надзвичайної ситуації [9].

Крім цього, О.В. Тімченко безпосередньо залучався до наукових досліджень з проблем професіографічного аналізу діяльності рятувальників Державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку та рятування туристів, вивчення особливостей функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників в умовах екзистенціальної загрози та трансформації індивідуально-психологічних характеристик рятувальників під впливом екзистенціальних проблем професійного становлення. Науково-прикладної розробки під керівництвом О.В. Тімченко набули також питання аналізу соціально-демографічних факторів первинної психологічної адаптації

курсантів до умов навчання та служби у вищих навчальних закладах МНС України, соціально-психологічних детермінант виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції.

Як бачимо з аналізу наукових пошуків і здобутків О.В. Тімченка, головним вектором його науково-дослідницького та практичного пошуку стала психологія діяльності в особливих умовах, екстремальна та кризова психологія. Але цей вибір не можна назвати випадковим. Олександр Володимирович з 1980 року проходив військову службу на офіцерських посадах в Збройних силах. Брав участь у ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС. Згодом працював в органах внутрішніх справ, був серед тих, хто стояв біля витоків створення служби психологічного забезпечення МВС України, зробив суттєвий внесок у вдосконалення системи професійно-психологічної підготовки різних категорій працівників правоохоронних органів.

У 2006 році за ініціативою О.В. Тімченка на базі провідного навчального закладу системи ДСНС України – Національного університету цивільного захисту України було створено науковий підрозділ, якому не було аналогів ані в Україні, ані за її межами – це була науково-дослідна лабораторія екстремальної та кризової психології. Цьому передувала кропітка робота, яка була проведена групою вчених на чолі з О.В. Тімченком, щодо обґрунтування та створення відповідної законодавчої бази, яка б регламентувала роль та місце психолога в осередку надзвичайної ситуації. У процесі розробки нормативно-правових документів вітчизняні вчені враховували наступне: для того, щоб психологу не розгубитися в осередку надзвичайної ситуації, зробити допомогу постраждалим найбільш ефективною, необхідно керуватися деякими загальними принципами надання такої допомоги й добре уявляти собі її не тільки психологічні, але й організаційні аспекти.

Як перший керівник новоствореної унікальної лабораторії, її інтелектуально-організаційний і духовний лідер, О.В. Тімченко організував безпрецедентне за обсягом, злободенністю проблем і праксеологічною спрямованістю проведення наукових досліджень в галузі екстремальної та

кризової психології. Так, в спеціалізованій вченій раді Національного університету цивільного захисту України за безпосередньою участю та науковим «благословенням» О.В. Тімченка за останні 10 років відбулись захисти більше 80-ти дисертацій зі спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах», в тому числі трьох докторських.

На відміну від результатів більшості наукових досліджень, які, на жаль, сьогодні не мають повноцінної практичної реалізації, теоретичні вишукування О.В. Тімченка і заснованої ним наукової школи знаходять практичне застосування у виникаючих екстремальних реаліях сучасного життя, тобто безпосередньо впроваджуються в практичну площину. Так, з початку свого існування і до сьогодні персонал лабораторії надав екстрену психологічну допомогу сотням постраждалих в осередку надзвичайної ситуації, а також працівників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України, які брали участь у ліквідації наслідків різноманітних надзвичайних ситуацій, які траплялись в Україні та за її межами. Крім цього, лабораторія, виступаючи дійсним навчально-науковим і методичним центром для регіональних психологічних служб ДСНС України, стала своєрідною «меккою» для всіх психологів-рятувальників.

У науково-дослідній лабораторії екстремальної та кризової психології під керівництвом О.В. Тімченка активно здійснюється розробка та удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує діяльність служби психологічного забезпечення персоналу ДСНС України. Набутий в зоні лиха досвід та проведені наукові дослідження дозволили на законодавчому рівні закріпити та впровадити в роботу ДСНС України обладнання пунктів екстреної психологічної допомоги, введення знаків розрізнення на форменому одязі психолога ДСНС України при роботі в осередку лиха та склад «Валізи психолога».

Ще одним напрямком діяльності науково-дослідної лабораторії є забезпечення цілеспрямованої екстремальної професійно-психологічної підготовки персоналу ДСНС України з використанням спеціальних

психотренінгових програм. Під керівництвом професора О.В. Тімченка було створено цілу низку тренінгів, серед яких найбільш відомими стали тренінги: «Вижити та врятувати», «Сила духу», «Професіонал», «Зцілення від горя» та ін. Усі розроблені тренінгові програми було впроваджено в діяльність органів та підрозділів ДСНС України, а також фахівців інших силових міністерств та відомств.

Паралельно з цим професор О.В. Тімченко активно підтримує реалізацію завдання щодо видання навчальної та науково-практичної літератури в межах серії «Психологічне забезпечення діяльності МНС України». Сьогодні бібліотека психолога ДСНС України налічує не один десяток видань, а деякі екземпляри стали справжніми бестселерами в галузі екстремальної та кризової психології.

Доброю традицією, яку було започатковано Олександром Володимировичем, стало регулярне проведення на базі Національного університету цивільного захисту України науково-практичних конференцій «Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології». Головними напрямками конференцій є питання психології діяльності фахівців, які виконують свої професійні завдання в складних та екстремальних умовах.

Підсумовуючі, хочемо зазначити, що Олександр Володимирович Тімченко сьогодні продовжує активно працювати в Національному університеті цивільного захисту України. Відданий патріот, який багато років свого життя присвятив служінню Батьківщині, підготовці військових, правоохоронців, рятувальників, екстремальних психологів та інших фахівців, він є взірцем виконання громадянського обов'язку, наукової сумлінності, добросовісності та людяності. О.В. Тімченко є одним з найавторитетніших учених, які стояли у витоків української наукової школи екстремальної психології та які продовжують розвивати основні її напрямки, вирішуючи найскладніші наукові проблеми та науково-практичні завдання, тим самим укріплюючи методологічну основу сучасної психології діяльності в особливих умовах. Його високий професіоналізм і глибинність знань, принциповість і

доброзичливість, інноваційність думки і прогностичність мислення забезпечили створення потужного наукового осередку екстремальної психології на Харківщині.

«У служінні справі або любові до іншої людини людина здійснює сама себе. Чим більше вона віддає себе справі, чим більше вона віддає себе своєму партнеру, тим більшою мірою вона є людиною, і тим більшою мірою вона стає самою собою» - ці слова Віктора Франкла відображають сутність життя і діяльності Людини з великої літери - професора Олександра Володимировича Тімченка.

Список використаних джерел:

1. Тімченко О. В. Проблема психологічної готовності військового фахівця до екстреної дії в стані емоційного стресу : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.01 / Університет внутрішніх справ. – Х., 1995. – 24 с.

2. Тімченко А. В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях и методы их коррекции. – Х. : ХВУ, 1997. – 184 с.

3. Тімченко О. В. Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування : монографія. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 268 с.

4. Тімченко О.В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О.В. Тімченко. – Х., 2003. – 37 с.

5. Тімченко А. В. Прикладная психология в практике правоохранительной деятельности (в схемах и таблицах) : учебное пособие / А. В. Тімченко, В. Е Христенко. – Х. : ООО «Одиссей». – 2004. – 448 с.

6. Лебедева С. Ю. Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України : монографія / С. Ю. Лебедева, О. В. Тімченко. – Х.

: Видавництво ХНАДУ, 2005. – 326 с.

7. Лефтеров В. О. Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ : монографія / В. О. Лефтеров, О. В. Тімченко – Донецьк: ДІВС МВС України, 2002. – 324 с.

8. Психологія екстремальної діяльності: навч. посіб. / І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. / За заг. ред. проф. І. І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2016. – 571 с.

9. Особливості встановлення психологічного контакту психолога ДСНС України з постраждалими в умовах надзвичайної ситуації : монографія / Н. В. Оніщенко, О. В. Тімченко, Р. М. Ціцей. – Х. : НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2014. – 156 с.

Лідія Маліновська

полковник служби цивільного захисту у відставці, ветеран служби цивільного захисту. Упродовж 44 років працювала у кадровому апараті Національного університету цивільного захисту України (м. Харків). З 1980 по 2015 рік – проходила службу на посадах начальницького складу, з 1998 року до звільнення зі служби (2015 рік) - на посаді начальника відділу персоналу. З 2015 по 2024 рік працювала на посаді начальника сектору відділу персоналу, яка заміщувалась особою без спеціального звання.

Сергій Миронець

полковник служби цивільного захисту у відставці, ветеран служби цивільного захисту, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Державного торговельно-економічного університету. З 1992 року проходив службу у військах Цивільної оборони України. З 1997 по 2010 рік на керівних посадах в Центральному апараті Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій.

ПСИХОЛОГІЧНА НАУКА ЗАРАДИ ПОРЯТУНКУ ЖИТТЯ

Біографічний нарис, присвячений пам'яті Тімченка Олександра

Володимирович

Анотація. Цей біографічний нарис присвячується пам'яті Тімченка Олександра Володимировича, полковника служби цивільного захисту у відставці, доктора психологічних наук, професора, ветерана служби цивільного захисту, учасника ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, видатного українського вченого у галузі екстремальної та кризової психології.

Читачі мають змогу ознайомитись з його біографією, а також з досягненнями у трудовій, науково-педагогічній та науковій діяльності. Він був ініціатором створення першої і єдиної в Україні науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології, яку очолив у 2006 році. На цій посаді у повній мірі розкрився його творчий потенціал, а його наукова спадщина безцінна. Про все це можна дізнатися на сторінках нарису.

Колеги по службі, його послідовники та друзі діляться своїми спогадами про цю неймовірно порядну людину.

БІОГРАФІЯ ТІМЧЕНКА Олександра Володимировича

Народився 23 січня 1963 року у місті Харкові.

Після закінчення 8 класів середньої школи Олександр починає реалізовувати свою дитячу мрію, стати військовим і вступає до Київського суворівського військового училища (КСВУ), нині ліцей імені Івана Богуна, яке успішно закінчує у 1980 році і в цьому ж році вступив на навчання до Донецького вищого військово-політичного училища інженерних військ і військ зв'язку, розпочавши з того часу службу у Збройних Силах.

Після закінчення навчання обіймав різні офіцерські посади за фахом, у тому числі науково-педагогічні. У період з 08 серпня до 07 жовтня 1986 року, перебуваючи на посаді помічника начальника політвідділу 91 окремої інженерно-саперної бригади хімічного захисту Міністерства оборони СРСР, безпосередньо виїздив для проведення дезактиваційних робіт на Чорнобильську АЕС. У вересні 1986 року, будучи керівником групи військовослужбовців-ліквідаторів у районі вентиляційної шахти поблизу зруйнованого 4 енергоблоку станції, успішно виконав спеціальне завдання голови Державної комісії, в результаті чого врятував життя та здоров'я підлеглих. За мужність та героїзм Тімченко О.В. був представлений до нагородження медаллю «За бойові заслуги».

У 1993 році закінчив Гуманітарну академію Збройних Сил України за спеціальністю «Психологія». У 1995 році захистив кандидатську дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. З 1997 по 2006 рік службу продовжив у Міністерстві внутрішніх справ України. У 2003 році він здобув науковий ступінь доктора психологічних наук, з 2006 року має вчене звання професора.

У 2006 році по запрошенню керівництва Національного університету цивільного захисту України Тімченко О.В. прибув на службу до МНС України з Міністерства внутрішніх справ, з цього часу його вся подальша службова діяльність пройшла у стінах Національного університету цивільного захисту

України (м. Харків). Як провідний фахівець у галузі психології, він залучився до вирішення проблемних питань, які мали місце в ДСНС на той час і полягали вони у наступному.

У 2003 році Державний департамент пожежної безпеки МВС України зі складу Міністерства внутрішніх справ України був переданий до Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. Реформа була проведена з метою вдосконалення державного управління у сфері пожежної безпеки, захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, об'єднання сил і засобів для ліквідації пожеж, аварій та катастроф. У ході виконання Міністерством надзвичайних ситуацій поставлених державою нових завдань з'являлися як проблемні питання, так і визначалися шляхи їх вирішення.

Закономірно постало питання про психологічний захист населення в умовах надзвичайної ситуації, оскільки він допомагає у критичний момент екстремальної ситуації постраждалому населенню, родичам загиблих та очевидцям події відчувати підтримку емоційний захист, розділити біль втрати, зменшити прояви негативних психоемоційних станів.

Підготовка фахівців, здатних надавати екстрену психологічну допомогу жертвам подібних ситуацій, уже в 2003 році розпочалась в Університеті цивільного захисту України (місто Харків).

Для науково-методичного та психолого-прикладного забезпечення діяльності психологічної служби під час надання екстреної психологічної допомоги виникла нагальна потреба у створенні науково-дослідного підрозділу.

Практичним вирішенням цього питання стало створення 20 червня 2006 року у складі Університету цивільного захисту України **науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології**. Першим керівником лабораторії став полковник внутрішньої служби Тімченко Олександр Володимирович, доктор психологічних наук, професор. Саме на його долю

випав період становлення цього підрозділу. Він зробив великий особистий внесок у розвиток та розбудову вітчизняної науки в галузі екстремальної та кризової психології, під його керівництвом наукові дослідження впроваджувались у практичну діяльність.

У короткий термін він на високому науковому та організаційному рівнях налагодив роботу лабораторії, завоював професійний авторитет у фахівців міністерства, проявив себе у практичній діяльності з надання екстреної психологічної допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій. Його наукові дослідження гармонійно поєдналися з практикою. «Зрозуміти, допомогти, захистити» – три слова, що є не тільки девізом, але й відображенням гуманістичної спрямованості науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології.

Колектив лабораторії на чолі з полковником Тімченком О.В. побував практично в усіх осередках надзвичайних ситуацій з людськими жертвами, які виникали в Україні у 2007-2017 роках, де постраждалим надавалась невідкладна та кваліфікована екстрена психологічна допомога.

Найбільш резонансними надзвичайними ситуаціями державного та регіональних рівнів, у ліквідації наслідків яких брали участь науковці лабораторії, були:

- вибух побутового газу в житловому багатоповерховому будинку (м. Дніпропетровськ, 2007 рік);
- аварія на шахті ім. Засядька (м. Донецьк, 2007 рік);
- вибух побутового газу в житловому багатоповерховому будинку (м. Ізюм, Харківської обл., 2008 рік);
- вибух на військовому арсеналі (м. Лозова, Харківської обл., 2008 рік);
- допомога морякам, звільненим з піратського полону (м. Салала, Султанат Оман, 2008 рік);
- аварія на шахті «Суходольська-Східна» (Луганська обл, 2011 рік);
- вибух на території військового арсеналу під час розмінування (місто Лозова, Харківської обл., 2012 рік);

- пожежі в житлових багатоповерхових будинках (м. Харків, 2012 рік);
- допомога родичам загиблих альпіністів (м. Харків, 2013 рік);
- пожежа на підприємстві «Хартрон» (м. Харків, 2014 рік);
- допомога мешканцям звільненого від терористів м. Слов'янська (Донецька обл., 2014 рік).

За успішне виконання завдань з надання екстреної психологічної допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій, Тімченко О.В. був нагороджений відомчими заохочувальними відзнаками Міністерства надзвичайних ситуацій України: «За відвагу в надзвичайній ситуації» II ступеня (грудень 2007 року), «За відвагу в надзвичайній ситуації» I ступеня (грудень 2009 року).

У грудні 2010 року полковник служби цивільного захисту Тімченко О.В. звільнився зі служби за станом здоров'я. Він мав статус ліквідатора I категорії та статус інваліда війни 3 групи у зв'язку з тим, що його хвороба була пов'язана з виконанням обов'язків по ліквідації аварії на ЧАЕС.

Після звільнення зі служби Тімченко О.В. продовжив свою трудову діяльність в університеті на посаді головного наукового співробітника науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології, яка заміщувалась особою без спеціального звання.

Упродовж 14 років роботи у посаді головного наукового співробітника науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології він безпосередньо керував науковими дослідженнями за п'ятьма напрямками:

- виконання науково-дослідних робіт за замовленням ДСНС;
- видання монографій, навчальних та науково-практичних посібників;
- робота як експертів та членів різноманітних міжвідомчих комісій;
- участь у міжнародних проєктах;
- розробка та апробація програм соціально-психологічних тренінгів.

Вся трудова діяльність професора Тімченка О.В. (44 роки) представлена в таблиці у Додатку 1.

Професор Тімченко О.В. і надалі виїздив з колективом лабораторії на

ліквідацію наслідків надзвичайних подій. Брав активну участь у підготовці та проведенні міжнародних науково-практичних конференцій «Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології», які ще у 2006 році були ним започатковані з інтервалом проведення кожні 4 роки. Особисто приклав багато зусиль для налагодження та укріплення міжнародних зв'язків, він став відомим серед зарубіжних вчених багатьох країн близького та далекого зарубіжжя, завоював у них беззаперечний авторитет.

Він сприяв реалізації авторських програм з підготовки фахівців-психологів ДСНС та представників волонтерських організацій для роботи з вимушеними переселенцями. Запровадив диференційований підхід у роботі з постраждалим контингентом: дітьми, жінками, чоловіками та людьми похилого віку (Додаток 1 «Трудова діяльність професора Тімченка О.В. (44 роки)»).

Професор Тімченко О.В. був не тільки досвідченим професіоналом та неперевершеним фахівцем у галузі екстремальної та кризової психології. Він був мудрим наставником та неймовірно добропорядною людиною. Завжди приходив на допомогу у скрутну хвилину, за що користувався заслуженою повагою та авторитетом у колег, товаришів та підлеглих. Його знали як гарного сім'янина. Він любив своїх рідних, його сім'я вела активний та здоровий спосіб життя, вони любили природу, чотирилапих тварин, у них був домашній улюбленець породи лабрадор на ім'я Шелдон, якого вони обожнювали. Особисто Олександр Володимирович був завзятим та досвідченим грибником, збирав гриби, якими щедро пригощав друзів. Разом з дружиною Вікторією Анатоліївною він виховав сина Володимира, який став лікарем і можна сказати, що продовжив справу батька в тому сенсі, що також рятує людські життя.

Життєвий шлях професора Тімченка О.В. є яскравим прикладом того, як необхідно самовіддано працювати на користь своєї держави, свого народу та підтримувати позитивний імідж серед вітчизняних та зарубіжних вчених.

Останній рік свого життя Олександр Володимирович тяжко хворів і 18

лютого 2025 року його серце перестало битись. Вітчизняна наука понесла непоправну втрату. Пішла з життя Людина з великої літери, видатний вчений, але натомість залишилась його багата наукова та практична спадщина. Йому було тільки 62 роки. Вічна та світла йому пам'ять...

НАУКОВА СПАДЩИНА ТІМЧЕНКА Олександра Володимировича

Науковою діяльністю Олександр Володимирович почав займатися під час навчання у Гуманітарній академії Збройних Сил України (1990 – 1993 р.р.).

У подальшому його наукові дослідження у галузі психології стали результатом успішного захисту кандидатської і докторської дисертацій та зробили науку сенсом його життя. Коло його наукових інтересів - екстремальна та кризова психологія, саме її вивченню та дослідженню проблемних питань він присвятив свою службову діяльність. А головне своє завдання він бачив у тому, щоб вона служила справі порятунку постраждалих під час надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціального або військового характеру.

Професор Тімченко О.В. став провідним вітчизняним ученим у галузі екстремальної та кризової психології, засновником у Харкові наукової школи відповідного напрямку. У його більш ніж 200-х наукових працях створені концепція, структура, теоретико-методологічне обґрунтування і основні підходи щодо організації та надання екстреної психологічної допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій. Вони успішно застосовуються в Україні, а також у ряді зарубіжних країн, що свідчить про міжнародне визнання наукової діяльності професора Тімченка О.В. Він має високий авторитет серед учених близького та далекого зарубіжжя.

Підготовка науково-педагогічних та наукових кадрів вищої кваліфікації за спеціальністю «Психологія», що розпочалася у свій час в ад'юнктурі Університету цивільного захисту України, створила підґрунтя для відкриття спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 зі спеціальності 19.00.09 –

«Психологія діяльності в особливих умовах». Ініціатива щодо створення такої ради в Національному університеті цивільного захисту України належить професору Тімченку О.В. З 2012 по 2017 рік (два терміни підряд) він її очолював, а з 2007 до 2024 року був членом цієї спецради.

Упродовж 2006–2017 років у спеціалізованій вченій раді К 64.707.02 було захищено 75 кандидатських дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. 30 здобувачів, які захистили свої наукові дослідження, були працівниками Національного університету цивільного захисту України.

Важливим показником оцінки наукової діяльності вишу, де працював Тімченко О.В. було те, що рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України декілька разів у Національному університеті цивільного захисту України створювалась спеціалізована вчена рада для разового проведення захисту докторських дисертацій зі спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». Таке рішення приймалось з урахуванням наукових досліджень у галузі екстремальної та кризової психології, які проводились у вищому закладі освіти під керівництвом професора Тімченка О.В, а головне враховувалась їх результативність.

Особисто він підготував 26 учених, які успішно захистили докторські (6) та кандидатські дисертації (20).

За успішне виконання завдань з надання екстреної психологічної допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій, за суттєвий особистий внесок у розвиток вітчизняної науки, у грудні 2012 року професор Тімченко О.В. був нагороджений Почесною Грамотою Кабінету Міністрів України. При нагородженні цією високою державною нагородою було враховане також *державне та міжнародне визнання Тімченка Олександра Володимировича*. Воно полягало в наступному.

1. Професором Тімченком О.В. створено концепцію, структуру, теоретико-методологічне обґрунтування та розробку основних підходів щодо організації та надання екстреної психологічної допомоги постраждалим

внаслідок надзвичайної ситуації техногенного, природного, соціального або військового характеру.

2. Під його керівництвом плідно функціонувала єдина в Україні науково-дослідна лабораторія екстремальної та кризової психології, особовий склад якої приймав безпосередню участь у наданні екстреної психологічної допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій державного та регіонального рівнів.

3. Він є ініціатором та співавтором розробки сучасного паспорту спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах».

4. Під його керівництвом розроблена та впроваджена в практику нормативно-правова база, що регламентує діяльність служби психологічного забезпечення ДСНС України.

5. Він є співрозробником нормативно-правової бази, що регламентує діяльність психологічної служби Національної Гвардії України.

6. Під керівництвом професора Тімченка О.В. українськими фахівцями була здійснена підготовка психологів для деяких зарубіжних країн (Куба, Латвія, Азербайджан). Розроблена типологія реагування постраждалих людей на НС використовується кубинськими фахівцями під час роботи в країнах Латинської Америки.

7. Активно використовуються під час підготовки практикуючих психологів на факультеті психології Університету м. Гавана, Куба практичні рекомендації щодо психологічної роботи з дітьми різного віку, які зазнали різних видів втрат внаслідок НС, розроблені під керівництвом професора Тімченка О.В. фахівцями науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України.

8. Висновки щодо особливостей поведінки людей, постраждалих від трагічних подій різного характеру, які пережили втрату житла, втрату близьких, апробовані та використовуються фахівцями Коледжу пожежної безпеки та цивільного захисту (м. Рига, Латвія) в програмі навчання психологів та волонтерів, які надають першу психологічну допомогу на місцях

катастроф.

9. Розроблений під керівництвом професора Тімченка О.В. фахівцями науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України алгоритм роботи екстремального психолога в умовах ліквідації наслідків НС використовується в професійній діяльності фахівцями-психологами названих зарубіжних країн.

10. Запропоновані основи організації діяльності психологів ДСНС України з психологічного супроводу постраждалих при проведенні процедури впізнання загиблих, евакуації постраждалих в безпечні райони або в місця тимчасового перебування, а також в умовах очікування звісток щодо долі близької людини також активно застосовуються в практиці психологів цих же зарубіжних країн.

Наукова спадщина професора Тімченка О.В. залишилась більш ніж у двохсот наукових працях (Додаток 2).

Сергій Гарькавець
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського
національного університету імені Володимира Даля (м. Київ)

ЛЮДИНА ЖИВЕ ДОТИ, ПОКИ ПАМ'ЯТЬ ПРО НЕЇ ЗБЕРІГАЮТЬ ТІ, ХТО ЇЇ ЗНАВ ПРИ ЖИТТІ...

Гадаю мені повезло, що я особисто був знайомий з видатним українським вченим, доктором психологічних наук, професором Олександром Володимировичем Тимченко. Наша зустріч відбулася у далекому 1995 р., коли я прийшов писати дисертаційну роботу до видатної української вченої-психолога, доктора психологічних наук, професора Олени Володимирівни Землянської. А, отже, так сталося, що у нас був спільний науковий керівник, якому я безмежно вдячний, у тому числі й за знайомство з Олександром Володимировичем.

Взагалі дякую долі, що вона мене привела до Харківського національного університету внутрішніх справ, саме до того осередку наукової психології, де працювали такі видатні особистості.

Олександр Володимирович був дуже доброзичливим і дружелюбним науковим секретарем. Мною постійно відчувалося, що науковий секретар не просто виконував свою бюрократичну роботу, а був щирим у намірах допомогти, заспокоїти та підтримати.

Пам'ятаю наші дискусії, обговорення складних проблем юридичної психології, яка на той час хоча ще не була офіційно затвердженою спеціальністю в Україні, але теми кримінальної, судової та пенітенціарної психології були, як у фокусі уваги українських учених взагалі, так й науковців кафедри психології ХНУВС, зокрема.

Олександр Володимирович відрізнявся великою працездатністю, наполегливістю, принциповістю, відповідальністю, креативним мисленням і глибоким розумінням проблем, до яких долучався як науковець. Все це

зумовило його розвиток, як сучасного науковця-психолога та наставника нової плеяди українських психологів, які працювали та працюють у службах психологічного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України та Державній службі України з надзвичайних ситуацій.

Науково-практичні доробки Олександра Володимировича відрізняються широким спектром висвітлення та глибиною занурення в актуальні проблеми сьогодення. Його монографія «Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування» є однією з перших наукових робіт в незалежній Україні, що виявляє свою абсолютну актуальність в нашому героїчному сьогоденні.

Як відомо, під керівництвом професор Олександра Тимченко у 2006 р. почалося формування Харківської наукової школи екстремальної психології – науково-практичного розділу психології, що вивчає психологічні закономірності діяльності особистості при виникненні надзвичайних обставин і ситуацій, пов'язаних із підвищеним професійним ризиком, небезпекою для життя та здоров'я. Цьому сприяла підготовка плеяди науковців, яких безпосередньо ввів у світ психологічної науки Олександр Володимирович. Так, під його керівництвом, було захищено 20 дисертацій, з яких 6 на звання доктора наук та 14 на звання кандидата психологічних наук.

Натепер, представники школи роблять власний внесок в розбудову вітчизняної екстремальної психології, розвивають науково-прикладні студії, що були започатковані професором Тимченко.

Олександр Володимирович Тимченко є автором і співавтором понад 160 наукових робіт з проблем юридичної, військової, екстремальної та кризової психології. Серед його наукових здобутків особливої уваги заслуговують такі праці, як «Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ» (у співавторстві) (2002), «Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція)» (2003), «Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу ОВС України» (у співавторстві) (2005),

«Екстремальна психологія» (у співавторстві) (2007), «Психологічні особливості життєвої стійкості моряків – жертв піратського полону» (у співавторстві) (2012), «Динаміка психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень» (у співавторстві) (2016), «Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології» (2017) та ін.

На жаль, натепер ми не можемо особисто завдячити Олександру Володимировичу за те, що він був у нашому житті, за його значний внесок в розбудову української психологічної науки. Проте, ми можемо його пам'ятати, ми можемо користуватися його науковими працями, ми можемо поширювати його наукові доробки, а все це разом й утворює смислове поле життя людини після її смерті.

Ствердно, людина живе доти, поки пам'ять про неї зберігають ті, хто її знав при житті та інші, хто приходить після них.

Олег Кокун

доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України,
директор Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (м. Київ)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКОВИХ ІДЕЙ ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА ТІМЧЕНКА В ГАЛУЗІ КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто ключові напрями наукових ідей професора Олександра Володимировича Тімченка – одного з творців української екстремальної та кризової психології, а також окреслено можливі перспективи їхнього подальшого розвитку в умовах повномасштабної війни та поствоєнного відновлення України. Акцент зроблено на його внесок у дослідження професійного стресу працівників ризиконебезпечних професій, розробку концепцій психологічного забезпечення діяльності силових структур і системи екстреної психологічної допомоги населенню в умовах надзвичайних ситуацій.

Вступ: місце ідей Олександра Тімченка в сучасній кризовій психології. Науковий і практичний доробок Олександра Володимировича Тімченка формувався на стику юридичної, екстремальної та кризової психології, психології праці та психофізіології професійної діяльності. Уже в докторській дисертації, присвяченій професійному стресу працівників органів внутрішніх справ України, він заклав фундамент цілісної концепції стресу в ризиконебезпечних професіях – як багатовимірного феномену, зумовленого поєднанням індивідуальних, групових, організаційних та позаорганізаційних чинників [1].

Подальша діяльність ученого – створення навчальних курсів та підручників з екстремальної та кризової психології, розробка термінологічного словника, редакційна робота в журналі «Проблеми екстремальної та кризової психології», координація досліджень у лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного

захисту України – послідовно розвивала цей базовий концептуальний каркас у напрямі практикоорієнтованої, «польової» психології, тісно пов'язаної з потребами силових структур, рятувальних служб і цивільного населення в умовах надзвичайних ситуацій та війни.

Метою даної статті є узагальнення ключових наукових ідей професора О. В. Тімченка в галузі кризової психології та окреслення перспектив їхнього подальшого розвитку у сучасному контексті війни та поствоєнного відновлення України.

Концепція професійного стресу в ризиконебезпечних професіях.

Один із центральних напрямів наукових пошуків О. В. Тімченка – *вивчення професійного стресу* працівників правоохоронних органів, рятувальників та інших фахівців ризиконебезпечних професій. У його дисертаційному дослідженні професійний стрес представлено як багатовимірний феномен, що проявляється у фізіологічних та психологічних реакціях особистості на складні, екстремальні ситуації оперативно-службової діяльності [1]. Він розглядається як результат взаємодії:

- інтраорганізаційних чинників на індивідуальному, груповому та організаційному рівнях;
- екстраорганізаційних стрес-факторів середовища;
- індивідуально-психологічних особливостей та особистісних ресурсів працівника.

Наукова новизна підходу О. В. Тімченка полягає у поєднанні:

- системного аналізу професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ;
- детального опису «психофізіологічної вартості» оперативно-службових завдань;
- розробки теоретичної моделі професійного стресу, яка дозволяє не лише описувати, а й прогнозувати розвиток стресових станів, пов'язаних із ризиком психічних втрат, професійної деформації та психічної недієздатності [1].

Важливим елементом цієї моделі є введення понять «професійна та функціональна надійність працівника», «ризиконебезпечна ситуація», «психологічний захист працівника ОВС», що уможлиблює побудову системи психопрофілактики і психокорекції на різних етапах професійного шляху – від відбору до реабілітації. Подальший розвиток ідей про психічні стани фахівців ризиконебезпечних професій простежується у монографії, присвяченій негативним психічним станам рятувальників у надзвичайних ситуаціях [5]. Там увагу акцентовано як на феноменології гострих та хронічних станів (страху, паніки, емоційного виснаження), так і на можливостях їхнього запобігання й корекції в умовах реальної рятувальної діяльності.

З огляду на сучасні виклики війни, ці підходи створюють методологічну основу для системного вивчення професійного стресу у військовослужбовців, поліцейських, саперів, медиків, волонтерів та інших фахівців, чия діяльність пов'язана з тривалим впливом бойового стресу та ризиком життєво небезпечних ситуацій. Відповідно *перспективи* подальшого розвитку наукових ідей професора Олександра Тімченка у даному контексті полягають у:

- побудові лонгітюдних моделей професійного стресу в умовах затяжної війни;
- дослідженні взаємозв'язку професійного стресу з посттравматичними, депресивними, соматоформними розладами;
- інтеграції концепції професійного стресу з сучасними уявленнями про резильєнтність, професійну життєстійкість та посттравматичне зростання.

Екстремальна та кризова психологія як цілісний науково-практичний напрям. Ще одним ключовим внеском О. В. Тімченка є інституціоналізація екстремальної та кризової психології в Україні – як окремого напрямку психологічної науки та практики. Це відображено у створених під його науковим керівництвом підручнику з екстремальної психології, навчальному посібнику з кризової психології та термінологічному словнику, які задали «мову» й понятійний апарат для нового напрямку [2–4].

У цих роботах екстремальна та кризова психологія постає як:

- мультидисциплінарна сфера, що поєднує загальну, медичну, юридичну, військову психологію, психофізіологію та соціальну психологію;
- наука про закономірності психічного функціонування людини в умовах надзвичайних ситуацій, катастроф, стихійних лих, техногенних аварій і воєнних дій;
- практичний напрям, орієнтований на психологічне забезпечення діяльності фахівців екстремальних професій та надання допомоги постраждалому населенню.

Особливу роль у розвитку цього напрямку відіграли колективні монографії «Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології», у яких, під редакцією О. В. Тімченка, було представлено спектр емпіричних і прикладних досліджень – від психічних станів рятувальників до соціально-психологічних аспектів реагування населення на кризові події [6; 7]. Вони фактично зафіксували становлення наукової школи екстремальної та кризової психології, консолідувавши дослідників з різних регіонів і інституцій.

Сучасний етап розвитку цього напрямку, започаткованого О. В. Тімченком, пов'язаний із повномасштабною війною проти України та масштабною трансформацією запитів на кризову допомогу. Відповідно, завданнями наступного покоління дослідників можуть бути:

- адаптація розробленого понятійного апарату до нових форм тривалого, багаторівневого травматичного впливу (бойові дії, окупація, масові руйнування, вимушене переміщення);
- розширення поля кризової психології у бік вивчення моральної травми, феноменів колективної травматизації, вторинної травматизації фахівців допоміжних професій;
- інтеграція національної школи екстремальної та кризової психології в міжнародний науковий простір, зокрема через спільні дослідження, публікації в рецензованих журналах, участь у міжнародних проектах.

Моделі екстреної психологічної допомоги населенню в умовах війни. Окремий блок ідей О. В. Тімченка стосується побудови системи екстреної психологічної допомоги населенню, яке зазнає впливу бойових дій, а також українським біженцям. У науково-практичних матеріалах, присвячених стратегії екстреної психологічної допомоги мешканцям районів інтенсивних бойових дій, він детально описує специфіку роботи психолога «в полі» – з групами постраждалих, які часто перебувають у гострих афективних станах, мають різноманітну психопатологію та стикаються з багатьма втратами й невизначеністю [9].

Запропонована ним загальна стратегія екстреної допомоги базується на декількох ключових засадах:

- орієнтація на роботу з групами, які виникають природно в осередку надзвичайної ситуації (жертви, потерпілі, очевидці, спостерігачі, фахівці – поліція, військовослужбовці, рятувальники, медики);
- диференціація завдань і принципів допомоги для кожної групи, з урахуванням механізмів травматизації, домінуючих афективних реакцій та рівня ресурсності;
- актуалізація особистісних ресурсів постраждалих як базовий момент допомоги;
- запобігання масовим негативним реакціям у великих скупченнях людей, у тому числі через ідентифікацію й нейтралізацію ініціаторів деструктивної поведінки;
- паралельна турбота про психічне здоров'я фахівців, які надають допомогу, з профілактикою професійного вигорання.

У пам'ятці «Душевні рани війни», спрямованій на роботу з українськими біженцями, О. В. Тімченко конкретизує ці положення для контексту вимушеного переміщення, підкреслюючи важливість нормалізації реакцій, відновлення контролю над життям, побудови мереж підтримки, а також врахування культурних та мовних особливостей цільових груп [8].

Перспективи розвитку цього блоку ідей виглядають особливо

значущими в умовах війни та повоєнної відбудови:

- створення стандартизованих протоколів екстреної психологічної допомоги для різних груп постраждалих (міські мешканці при масованих обстрілах, жителі деокупованих територій, довготривалі переселенці, сім'ї військовослужбовців тощо);
- інтеграція цих протоколів у систему цивільного захисту, медичної та соціальної допомоги;
- розробка навчальних програм для психологів, соціальних працівників, волонтерів на основі запропонованих О. В. Тімченком моделей;
- цифровізація матеріалів (онлайн-курси, мобільні додатки, дистанційні формати підтримки) для забезпечення доступу до допомоги у віддалених та небезпечних регіонах.

Психологічна реабілітація та підтримка фахівців ризиконебезпечних професій. Важливим виміром наукових ідей О. В. Тімченка є проблема психологічної та соціальної реабілітації працівників рятувальних служб, зокрема ДСНС України. У низці праць він послідовно підкреслює необхідність комплексної медико-соціально-психологічної реабілітації фахівців ризиконебезпечних професій, що передбачає не лише корекцію наслідків травматичного стресу, а й роботу з організаційною культурою, можливостями професійного зростання, підтримкою сімей [1; 5; 10].

У сучасних умовах, коли на рятувальників, саперів, пожежників, медиків, поліцейських і військових припадає надзвичайно висока інтенсивність бойового та професійного стресу, закладені О. В. Тімченком підходи набувають особливого значення. Перспективним видається:

- розширення програм реабілітації фахівців ДСНС, поліції, Збройних Сил України, побудованих на принципах, сформульованих у його роботах (безперервність допомоги, етапність, поєднання індивідуальних і групових форм, робота з сім'ями);
- розробка диференційованих протоколів реабілітації для різних

категорій фахівців (рятувальники, сапери, фахівці хімічного та радіаційного захисту, психологи системи цивільного захисту);

- систематичний моніторинг психічних станів фахівців ризиконебезпечних професій (у дусі запропонованої раніше концепції періодичної психологічної експрес-діагностики) з використанням сучасних психодіагностичних методик та цифрових інструментів.

Методологічні орієнтири та ціннісний вимір наукової школи О. В. Тімченка. Наукові ідеї О. В. Тімченка в галузі кризової психології ґрунтуються на низці методологічних орієнтирів, що зберігають актуальність і задають вектор подальшого розвитку школи:

1. *Єдність психіки і діяльності.* Дослідження стресу, негативних станів, кризових реакцій невіддільне від аналізу конкретних видів професійної та життєдіяльності людини – у правоохоронних органах, рятувальних службах, війську, серед цивільного населення в умовах війни.

2. *Системно-структурний підхід до психологічної готовності та надійності.* Психологічна готовність і стійкість розглядаються як результат взаємодії індивідуальних якостей, групових процесів і організаційного контексту [1].

3. *Інтеграція діагностики, профілактики, корекції та реабілітації в єдину систему психологічного забезпечення.* На відміну від епізодичних інтервенцій, у його працях послідовно вибудовується цілісний «ланцюг допомоги» – від професійного відбору й первинної підготовки до реабілітації після екстремальних подій [1; 2; 5].

4. *Поєднання науковості та практичності.* Більшість розробок О. В. Тімченка спираються на масштабні емпіричні дослідження та одночасно оформлені у форматі, зручному для практиків (підручники, посібники, пам'ятки, рекомендації).

Не менш важливим є ціннісний вимір його підходу: акцент на людяності, гідності та праві фахівця ризиконебезпечної професії «мати право на помилку» в екстремальних умовах, поєднаний із високими стандартами професіоналізму

й відповідальності психолога. Саме ця етична рамка робить запропоновані ним моделі психологічного захисту працівників особливо співзвучними сучасним викликам, пов'язаним із моральними дилемами війни, необхідністю збереження людяності в умовах граничного насильства і руйнування.

Висновки. Наукові ідеї професора Олександра Володимировича Тімченка в галузі кризової психології сформували потужний теоретико-методологічний і практичний фундамент для розвитку цього напрямку в Україні. Його концепція професійного стресу, моделі психологічного забезпечення діяльності фахівців ризиконебезпечних професій, системи екстреної психологічної допомоги населенню в умовах надзвичайних ситуацій, а також підручники й колективні монографії з екстремальної та кризової психології, створюють цілісну рамку для сучасних і майбутніх досліджень.

Перспективи розвитку цих ідей пов'язані з:

- поглибленням емпіричних досліджень професійного стресу і резильєнтності в умовах тривалої війни;
- розробкою і стандартизацією протоколів екстреної психологічної допомоги і реабілітації;
- інтеграцією національної школи екстремальної та кризової психології в міжнародний науковий простір;
- збереженням та розвитком ціннісних орієнтирів, закладених ученим – поєднання високого професіоналізму, наукової доброчесності та глибокої поваги до людини, яка переживає кризу.

У цьому сенсі спадщина Олександра Тімченка не є лише завершеним етапом у розвитку вітчизняної психології, а радше живим джерелом, з якого можуть і мають черпати натхнення й наукові орієнтири нові покоління дослідників та практичних психологів.

Список використаних джерел

1. Тімченко, О. В. (2003). Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та

корекція) (Дисертація доктора психологічних наук). Національний університет внутрішніх справ, Харків.

2. Екстремальна психологія: підручник / за заг. ред. О. В. Тімченка. (2007). Київ.

3. Кризова психологія: навчальний посібник / за заг. ред. О. В. Тімченка. (2010). Харків.

4. Екстремальна та кризова психологія: термінологічний словник / за заг. ред. О. В. Тімченка. (2010). Харків.

5. Миронець, С. М., & Тімченко, О. В. (2008). Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації (монографія). Київ.

6. Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології. Том I / за заг. ред. В. П. Садкового, О. В. Тімченка. (2017). Харків.

7. Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології. Том II / за заг. ред. В. П. Садкового, О. В. Тімченка. (2022). Харків.

8. Тімченко, О. В. (2022). Душевні рани війни (психологічна пам'ятка для роботи з українськими біженцями). Проблеми екстремальної та кризової психології, (1), 159–164.

9. Тімченко, О. (2023). Загальна стратегія екстреної психологічної допомоги мешканцям районів, де ведуться інтенсивні бойові дії. У Матеріалах II Міжнародної науково-практичної конференції «Вектори соціальної, організаційної та економічної психології» (с. 276–280).

10. Timchenko, O., Onishchenko, N., Perelygina, L., Prykhodko, I., Lefterov, V., & Ivanchenko, A. (2022). Ukrainian rescuers in local armed conflict conditions: How does it affect the psyche? *Minerva Psychiatry*, 63(2), 159–170. <https://doi.org/10.23736/S2724-6612.21.02242-9>

Олександр Колесніченко

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження навчально-наукового інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ, (м. Київ)

**ФОРМУЛА ПЕРШОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА
ПІДТРИМКИ ПРОФЕСОРА ТІМЧЕНКА ОЛЕКСАНДРА
ВОЛОДИМИРОВИЧА**

Є люди, поруч із якими вщухає внутрішній шум, і простір ніби повертається до ладу: вони не роблять гучних жестів і не зачаровують промовами, але біля них складні ситуації прояснюються, а рішення набувають значення. Мій професійний шлях почався саме з такої фрази, почуту в найскладнішу для мене хвилину: «Треба діяти. Вір собі і вір мені!» Вона пролунала в момент максимальної невизначеності й окреслила метод – бути й діяти так, щоб допомога мала форму, ритм і результат. Цей метод, я пізнав для себе лунав від професора Тімченка Олександра Володимировича. Його тихий авторитет і послідовна робота заклали фундамент того, що сьогодні називають Харківською науковою школою екстремальної та кризової психології – школа, в якій наука і практика змикаються в єдину систему, перевірену реальністю, підкріплену протоколами і живлену професійною етикою відповідальності.

Коли згадую його голос, бачу не трибуну, а тонко відрегульовану доповідь. Він не вимагав уваги – він фокусував її. Після його виступів хотілося не тільки аплодувати, а діяти: переписати інструкції; посилити тренінги; змінити існуючі практики допомоги – «що? коли? кому? навіщо?» Це свого роду дисципліна мислення, що вчить бачити зв'язки там, де хвилину тому були лише враження. Вона виявлялася у всьому: в паузі, яку він тримав; у голосі; у двох реченнях інструкції, які були простими та зрозумілими.

«Наукові та практичні рішення народжуються не у великих ідей, а в ясності маленьких кроків», – повторював Олександр Володимирович. Він вчив

не лише впізнавати стани людини, а першу чергу як стабілізувати їх, через дихання, відчуття себе, орієнтація «тут і тепер». Наступний крок – роль і дія: одна задача – одна відповідь, один контакт, маршрут передачі далі. І, нарешті, ритм відновлення: сон, вода, їжа, тиша, коротка зустріч. На папері це виглядає елементарно, проте у реальності саме «елементарне» рятує людину від психічної травматизації.

Ця карта маленьких кроків – це науково-практичний механізм управління навантаженням і ризиком. По суті, професор Тімченко Олександр Володимирович, запровадив у практику першої психологічної допомоги та підтримки те, що авіації давно називається культурою безпеки: алгоритми, чіткі ролі, спільну мову і розуміння меж компетенції. «Професійна етика відповідальності» у його розумінні – це інфраструктура: стандарти пунктів екстреної психологічної допомоги; узгоджені жести й фрази між підрозділами; «валіза психолога», як робочий набір; протоколи маршрутизації, аби людина не «загубилася» між пунктами допомоги (службами); чіткі межі ролей та зони відповідальності. Наукова цінність полягає у перетворенні розрізненого емпіричного знання на стандартизовані протоколи, які можна навчати, відтворювати і перевіряти.

Про посттравматичні реакції професор Тімченко Олександр Володимирович говорив без хрестоматійної холодності і без пафосу: «Травма – як хвиля: якщо ти сам і без берега, затягне. Проте, якщо поруч є люди і берег – шанси більші». «Берег» – не метафора, а набір правил: не примушувати до розмови, коли людина німіє; не відновлювати в пам'яті пережите, коли мозок захищається; не змушувати діяти на межі, коли організм потребує відпочинку; не робити гучних висновків там, де доречно тиша; завжди знати «маршрут» – кому і коли передати естафету допомоги та підтримки. У цих правилах – елементи того, що наукова література описує як першу психологічну допомогу і профілактику вторинної травматизації. Принципи прості, але потребують дисципліни і повторення. Саме повторюваність, на думку Олександра Володимировича, перетворює добрі наміри на дієвий захист.

Науково-обґрунтований підхід гуртувався на формування професійної стійкості особистості: «Професіонал – той, хто втомлюється без руйнування. Той, хто знає, коли зупинитися». В екстремальних ситуаціях – ця формула є рятівною. Вона зберігала команди, бо розв'язувала головну дилему екстремальних професій: як допомагати іншим і не виснажитися самому. Режими чергувань, порядок «виходу з екстремальних ситуаціях», нормалізація пауз, робочі де-брифінги – все це стало частиною методології, яку Олександр Володимирович, систематизував і впровадив. Так народжувались дієві методи та методики екстремальної та кризової психології.

Напрацьована практика дій в екстремальних умовах формувала наукові концептуальні основи. Під керівництвом Тімченка Олександра Володимировича фахівці науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України працювали у найрезонансних подіях: вибухи в житлових будинках, аварії на шахтах, вибухи на арсеналах, звільнення моряків із піратського полону. Там, де інші бачили хаос, команда лабораторії приносила мову, порядок і опору – постраждалим, рятувальникам, медикам, керівникам штабів. Усі зроблені кроки в екстремальних ситуаціях підлягали «розбору» в звичайних умовах: що спрацювало, що потребувало доопрацювання, які кроки варто спростити, які – уточнити. Такий науковий підхід не завмирав у звітах, а одразу повертається в практику.

Важливо підкреслити, що професор Тімченко Олександр Володимирович не зводив наукову школу до імені чи біографії. Він будував систему, де в центрі стоять чіткі процедури й злагоджені команди. Саме тому розроблені та практично відпрацьовані підходи, виявилися зрозумілими іноземним партнерам – колегам із Німеччини, Куби, Бразилії, Франції, Латвії, а також фахівцям з Польщі, Швейцарії, Люксембургу.

Він часто наголошував, що «Ідеї без практичного втілення не мають шансів на життя». Звідси – «валіза психолога», протоколи надання першої екстремальної та кризової допомоги та підтримки, професійно-психологічні

тренінги, що імітують реальність. Перші п'ятнадцять хвилин після події – не час для імпровізації; потрібні прості відпрацьовані дії, які знає кожен: хто заходить першим, хто встановлює первинний контакт, хто фіксує потреби, хто супроводжує далі. Це логістика людяності – конвертація співчуття у дію. З наукової перспективи – це перенесення принципів управління ресурсами команди, кризової комунікації та когнітивної ергономіки в психологічне реагування. Так вибудовується надійність системи, завдяки узгодженим алгоритмам.

Окремої уваги заслуговує його метод присутності. Тімченко Олександр Володимирович не створював умови, за яких невизначеність перетворюється на сором. Його питаннями неможливо було загнати людину в кут: «Що тобі завадило зробити інакше?» – це не критика чи звинувачення, а відкриття шляхів дій. Так народжувалися інші підходи: від самозвинувачення – до навчання, від безсилля – до дії. Межі професійної компетенції він формулював за принципом: «Ось моя зона відповідальності; тут я дію; тут передаю далі». Ця зрозумілість давала можливість працювати в командах, а не діяти поодиночі.

Він навчив нас не соромитися простоти. Подати воду, зручно посадити, укрити, сказати «я тут» – базові дії, які творять межу безпеки. Ми вчилися не чекати натхнення, а робити перший крок; не вимагати миттєвих «прозрінь», а цінувати поступове відновлення. Те, що народжувалося в пунктах першої психологічної допомоги та підтримки, ставало протоколами, навчальними програмами. Наука, у його розумінні, – це знання, що повертається у практику, а практика – це наукова лабораторія гіпотез. Так будувалася Харківська наукова школа екстремальної та кризової психології: міст між теорією і практикою.

Можна запитати: що нового у вмінні «подати воду» чи «сказати: я тут»? Новизна не в окремому жесті, а в способі його впровадження у систему: коли кожен жест має час, місце і адресата; коли він підтриманий протоколом маршрутизації; коли між підрозділами є узгоджені сигнали; коли після жесту – наступний крок, а не розсіювання уваги. Професор Тімченко О.В. показав,

як «маленьке» отримує масштаб: як мікродія стає ланкою в ланцюгу, що повертає людині підтримку. Науково це означає описати «ланцюг» так, щоб інший міг його повторити і, повторивши, отримати схожий результат. Практично – це різниця між ефектом і допомогою.

Практичність мислення професора Тімченка Олександра Володимировича мала ще один вимір – управлінський. Він перетворював складні ситуації на сценарії. Сценарій – це не звуження погляду, а зниження когнітивного навантаження під час стресу. Коли мозок стискає поле уваги, на передньому плані залишаються лише те, що доведено до автоматизму. Саме тому тренування за сценаріями, повторення ключових фраз, узгодження жестів і «точок прийому» мають значення. Вони роблять безпеку частиною дій, щоб у момент швидких рішень було на що спиратися.

Що ж конкретно становить «вагомий внесок» професора Тімченка Олександра Володимировича – у категоріях науки і практики? По-перше, систематизація мікропрактик кризового реагування. Він зібрав те, що часто лишається у фразах, і розробляв та удосконалював нормативно-правові бази, що регламентують діяльність служб психологічного забезпечення працівників Сектори безпеки та оборони України: алгоритми первинної психологічної допомоги та підтримки, правила комунікації, структурування перших 15–30 хвилин реагування. По-друге, інтеграція міжгалузевого знання: від психофізіології та кризової комунікації до організаційної психології та управління ризиками. По-третє, розвиток кадрової наукової школи: підготовка фахівців науковців та практиків, котрі вдосконалюють підхід далі. І, нарешті, міжнародна співпраця: створення спільної мови з партнерами різних країн, що засвідчує універсальність принципів Харківської наукової школи екстремальної та кризової психології.

Ці принципи можна звести до чотирьох опор. Ясність: чіткі ролі, поняття, межі, слова і жести. Повторюваність: стандарти, які витримують негативні психічні стани. Людяність: повага до людини, яка переживає кризу. Точність: мінімум зайвих дій, максимум ефекту для безпеки і відновлення.

Коли ці опори працюють разом, система стає стійкішою. Саме так, у координатах чотирьох опор, Харківська школа екстремальної психології набуває наукового профілю: її можна описати, навчити, перевірити, удосконалити.

Спадок професора Тімченка Олександра Володимировича – це система безшумних «мостів». Вони з'єднують людей і служби, теорію і практику. Коли люди говорять спільною професійною мовою і роблять звичні дії, вони менше губляться.

Його відхід заглибив тишу, але не залишив її порожньою. Тиша наповнена маршрутом, який він окреслив, в розроблених концепціях, які він залишив, людьми, яких він навчив. Я бачу його вплив там, де окремі люди стають командою; де замість взаємних претензій з'являються домовленості; де екстремальні ситуації менше травмують тих, хто допомагає; де «дякую» і «вибач» звучать у службових кабінетах так само природно, як в родинному колі.

Тому моє «дякую» – більше, ніж знак шани. Я бачу його вплив там, де окремі люди стають командою; де замість взаємних претензій з'являються домовленості; де екстремальні ситуації менше травмують тих, хто допомагає; де «дякую» і «вибач» звучать у службових кабінетах так само природно, як в родинному колі.

Може, саме так і працює справжній спадок: він не вимагає згадувань, але постійно присутній у якості нашої щоденної роботи. Кожного разу, коли я озираюся після складного дня і бачу, що ми зберегли гідність людей, я думаю про нього. Кожного разу, коли у колеги знаходиться сила сказати «зробімо паузу і переплануймо» – це теж про нього. Кожного разу, коли мене тягне у красиві промови, я згадую його спокійний погляд і повертаюся до простого: «Що зараз справді допоможе?».

Василь Лефтеров
доктор психологічних наук, професор,
перший проректор Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса)

МІЖ НАУКОЮ І ЛЮДЯНІСТЮ: ОЛЕКСАНДР ТІМЧЕНКО – УЧИТЕЛЬ, ЯКИЙ ЗМІНИВ ЖИТТЯ

У житті кожної людини є ті, хто з'являється нібито ненароком, ненав'язливо, проте як з'ясовується з часом, в найпотрібніший момент, і потім назавжди змінюють наш внутрішній світ. Життєвою мудрістю і досвідом було доведено відоме висловлювання: «У кожного з нас був учитель, який змінив життя». Для мене такою постаттю став Олександр Володимирович Тімченко – талановитий український психолог, глибокий науковець, мудрий наставник і надзвичайно порядна, чуйна людина.

Моє особисте знайомство з Олександром Тімченком відбулось більш ніж чверть століття назад, проте стало поворотною точкою в моїй професійній діяльності. Згадуючи першу нашу зустріч сьогодні, усвідомлюю її доленосність для себе, хоча виглядало все як випадковість. У 1998 році я складав вступні іспити для вступу на заочну ад'юнктуру Національного університету внутрішніх справ м. Харків на спеціальність «юридична психологія». Саме тоді я вперше побачив Олександра Тімченка. Він не справляв враження суворого екзаменатора, від яких холоне спина й пересихає в горлі. Навпаки, його спокій, уважний відкритий погляд і ледь помітна усмішка діяли парадоксально, замість страху з'являлося бажання говорити, думати, пояснювати. Уже тоді я відчув, що переді мною людина, якій цікава не «правильна відповідь», а хід думки.

Після успішного складання іспитів в ад'юнктуру мене направили до завідувача кафедри для призначення наукового керівника, адже без цього не міг бути виданий наказ про моє зарахування. В процесі призначення/обрання наукового керівника сталося дещо кумедне. Завідувач кафедри на той час, поважний професор Друзь Валерій Анатолійович, через велику зайнятість,

мимохідь глянув на мене, та відправив до кабінету, де працював доцент О.В. Тімченко, при цьому вимовив: «йдіть домовляйтеся, бо у нас у всіх вже перебір з дисертантами, може Вам пощастить».

У кабінеті Олександра Володимировича Тімченка на той момент уже перебувало шість-сім осіб. Як швидко з'ясувалося, всі вони, так само як і я, прийшли з одним і тим самим питанням – щодо наукового керівництва дисертаційною роботою. Тож моє з'явлення було сприйняте досить емоційно й навіть із легкою іронією, не позбавленою сарказму. Оглянувши чергового «претендента», Олександр Володимирович із посмішкою мовив: «Вас мені ще не вистачало для повного щастя... Вони там що, з глузду з'їхали? Усіх направляють до мене!». Ця фраза миттєво зняла напругу в кабінеті. Атмосфера стала майже камерною, а я зрозумів, що потрапив до людини з тонким почуттям гумору й внутрішньою свободою – рідкісним поєднанням для людини з таким науковим авторитетом.

Попри показне «обурення», Олександр Володимирович уважно й неспішно провів співбесіду з кожним із присутніх. Його цікавили не лише теми майбутніх досліджень, а й життєвий шлях, професійний досвід, внутрішня мотивація, те, що зазвичай залишається поза межами анкет і офіційних довідок. Було очевидно - він шукав не просто здобувачів, а людей, здатних мислити, витримувати наукову дистанцію й не зламатися на півдорозі.

Згодом, уже після того як минули роки спільної праці, я не раз повертався думками до тієї першої зустрічі. Чесно кажучи, я не часто запитував себе, чому серед кількох претендентів він обрав саме мене. Можливо, тоді мені здавалося, що це питання не таке вже й важливе. Але відповідь на нього я отримав значно пізніше – під час захисту своєї кандидатської дисертації, і саме з вуст Олександра Володимировича. Він сказав, що його вибір був далеко не випадковим. Виявилось, що важливу роль зіграв мій життєвий шлях, зокрема те, що я закінчив Донецьке вище військово-політичне училище. Сам Олександр Володимирович також був випускником цього ж навчального закладу, щоправда, на чотири роки раніше за мене.

Ця деталь стала для мене несподіваною й водночас дуже показовою. Він побачив у мені не лише майбутнього здобувача наукового ступеня, а людину зі схожим професійним ґрунтом, зі зрозумілим йому досвідом військової, офіцерської служби, внутрішньою дисципліною та вмінням доводити справу до кінця. Саме це, як я згодом зрозумів, він цінував не менше за академічні здібності. Тоді я остаточно усвідомив, що Тімченко вмів бачити в людях більше, ніж формальні показники, він обирав не за зовнішніми регаліями, а за внутрішнім потенціалом. І, мабуть, саме тому переважна більшість його учнів не просто захищали дисертації – вони ставали справжніми науковцями.

Праворуч В.С. Медведєв – перший в Україні доктор психологічних наук з юридичної психології, в центрі О.В. Тімченко - другий в Україні доктор психологічних наук з юридичної психології. Харків, січень 2009 року.

От такі закономірності мінливості й непередбачуваності буття. Із, здавалося б, випадкової зустрічі розпочалася багаторічна співпраця, яка переросла у справжню дружбу, реалізацію багатьох наукових і практичних

здумів, спільний шлях професійного зростання. Те, що тоді виглядало епізодом, з часом стало важливою частиною мого життя й наукової долі. Для мене Олександр Тімченко став справжнім «науковим батьком» при чому «у квадраті», адже саме він був моїм науковим керівником під час захисту кандидатської дисертації, а згодом – науковим консультантом докторської. Це особливий досвід і велика честь пройти обидва ці складні й відповідальні етапи поруч з однією людиною, яка не просто скеровувала, а по-справжньому супроводжувала, підтримувала й вірила.

Цікавим і водночас унікальним був власний професійний, науковий і життєвий шлях Олександра Тімченка, про що може бути написана не одна книга і, навіть зняті фільми. Тому дозволю собі окреслити лише деякі фрагменти його життя та роботи. Насамперед слід зазначити, що Олександр Володимирович мислив так широко, та масштабно, що багато його ідей звучать сучасно й сьогодні, інколи навіть відверто новаторські. У ньому дивовижним чином поєднувалися точність ученого, глибина мислителя й мудрість гуманіста. Він є провідним фундатором харківської наукової школи екстремальної та кризової психології, безпосереднім виконавцем і керівником численних фундаментальних та прикладних досліджень у цій галузі. Наукові пошуки Олександр Тімченко завжди мали праксеологічну спрямованість – на дію, результат і практичну користь. Для нього наука не існувала сама по собі, вона мала працювати, бути впровадженою, допомагати конкретним людям у конкретних, часто трагічних обставинах.

Однією з найзначущих справ його життя стало заснування у 2006 році першої, і до сьогодні єдиної в Україні науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології при Національному університеті цивільного захисту України. Олександр Тімченко був першим керівником, дійсним ідейним натхненником та лідером цієї унікальної лабораторії, в якій працював до останніх днів, фактично живучи цією справою. Під його керівництвом реалізовувалися різноманітні наукові й практичні проєкти у сфері психологічного забезпечення діяльності Державної служби з

надзвичайних ситуацій, а також інших відомств і підрозділів сектору безпеки та оборони. Він говорив про міждисциплінарність задовго до того, як це стало модним словом у науковому середовищі. Психологію він бачив не як набір методик чи інструкцій, а як живий простір людського досвіду, де наука, етика й гуманність мають бути нероздільними. Особливо це стосується професії екстремального психолога, який часто працює з людським болем, травмою й межовими станами, а отже вимагає особливої делікатності й відповідальності.

З моменту створення лабораторії екстремальної та кризової психології Олександр Тімченко та співробітники очолюваного ним підрозділу, починаючи з 2006 року брали участь у ліквідації наслідків майже всіх резонансних і трагічних надзвичайних подій в Україні, які мали глибокі соціальні, психологічні й гуманітарні наслідки. Серед них, особливо мені запам'яталась трагедія на шахті імені О.Ф. Засядька у 2007 році в Донецьку, яка стала важким випробуванням не лише для рятувальних служб, а й для всієї системи психологічного забезпечення в умовах масової загибелі людей.

Організаційний талант О. Тімченко виявився в тому, що в короткий термін ним було розгорнуто центр надання психологічної допомоги в осередку надзвичайної події, залучені психологічні служби різних силових підрозділів міста й області для надання психологічної допомоги сім'ям постраждалих. Шахтоуправління зазначеної шахти було поруч, практично через паркан з Донецьким юридичним інститутом, в якому я працював на той час. Тому я, разом із працівниками науково-дослідного центру психотренінгових технологій, безпосередньо був залучений до цього процесу. Слід зазначити, що робота психологів у таких обставинах не обмежувалася кризовим консультуванням. Йшлося про психологічний супровід надзвичайної події в цілому, від перших годин після вибуху до тривалої роботи з наслідками травматизації. Команда психологів працювала безпосередньо в осередку трагедії, взаємодіючи з підрозділами ДСНС, медичними службами, органами управління та, найголовніше, з людьми, які втратили близьких.

Особливу увагу приділяли родинам загиблих шахтарів. Психологічна

допомога в цих умовах вимагала не лише професійної компетентності, а й виняткової делікатності. Це була робота з гострим горем, шоком, відчаєм, агресією, почуттям несправедливості й безсилля. Олександр Тімченко наполягав, що у таких ситуаціях психолог не має виключно «працювати методикою» – він має бути людиною поруч, яка здатна витримати біль іншого. Не менш складним напрямом була робота з рятувальниками, гірничорятувальними підрозділами, медичним персоналом, які перебували в умовах надзвичайного психоемоційного навантаження, дефіциту часу, постійного ризику й контакту зі смертю. Саме тоді особливо чітко проявився праксеологічний підхід Олександра Тімченко, він один з перших систематизував та обґрунтував, що психологічна допомога в цих екстремальних умовах має бути оперативною, структурованою, не формальною, а якомога душевно-щирою й інтегрованою в загальну систему управління ліквідацією наслідків НС. Для тих, хто працював поруч із ним у таких умовах, Тімченко був не лише керівником, наставником, чи вченим. Він був етичним орієнтиром – людиною, яка показувала, як залишатися професіоналом і водночас не втрачати людяності там, де біль здається нестерпною.

Набутий значний досвід надзвичайних подій, часто болісний, граничний, драматичний, ніколи не залишався лише практикою. Він глибоко науково осмислювався в лабораторії, створеній О. Тімченко, ретельно аналізувався, узагальнювався і ставав підґрунтям для розробки та впровадження численних положень, практичних рекомендацій, інструкцій, алгоритмів дій тощо. Усе це суттєво підвищувало ефективність роботи психологічних служб безпосередньо в осередку надзвичайної події та після неї. Саме в цьому, на мій погляд, і полягала унікальність Олександра Тімченка як ученого, він умів перетворювати трагедію на досвід, досвід – на знання, а знання – на реальні інструменти допомоги. І робив це не відсторонено, а з глибоким розумінням людської вразливості й гідності.

Виступ О.В.Тімченка на V Міжнародній науково-практичній конференції
«Психологічні технології в екстремальних видах діяльності».
Донецьк, травень 2009 року.

З особливим теплом згадую нашу спільну з Олександром Володимировичем поїздку до Німеччини на стажування у 2009 році. Його було запрошено до складу фахової та досить представницької делегації тодішнім ректором Донецького юридичного інституту Віктором Миколайовичем Бесчастним. Уже сам склад делегації свідчив про високий рівень довіри й професійного авторитету Олександра Тімченка, адже поряд із керівниками, досвідченими практиками й провідними науковцями він виглядав абсолютно органічно й упевнено.

Програма стажування була насиченою й вимогливою. Вона передбачала участь у серії тренінгів із психологічного супроводу діяльності поліцейських Баварії, навчання за спеціальними програмами психологічної підготовки керівного складу поліції, а також ознайомлення з системою психологічного забезпечення проведення масових спортивних заходів. Особливий інтерес викликав досвід, набутий німецькими колегами під час організації чемпіонату

світу з футболу 2006 року, як приклад комплексного, міжвідомчого й надзвичайно чітко структурованого підходу.

Олександр Володимирович одразу включився в роботу з властивою йому уважністю та внутрішньою дисципліною. Він не був пасивним слухачем, постійно ставив запитання, уточнював деталі, порівнював почуте з українською практикою. При цьому робив це без зверхності, дуже коректно, з щирим інтересом і повагою до досвіду колег. Було очевидно: перед нами людина, яка вміє працювати в команді й водночас не втрачає власного наукового обличчя.

Пам'ятаю один кумедний епізод під час тренінгу для керівників поліції. Після досить складного блоку, насиченого тренінговими вправами й алгоритмами управління стресом у кризових ситуаціях, тренер звернувся до учасників із запитанням щодо можливості адаптації цієї моделі в інших країнах, зокрема в Україні. Олександр Володимирович спокійно, з легкою усмішкою, виклав свою позицію настільки чітко й логічно, із новими суттєвими доповненнями та конкретними прикладами, що німецький тренер вислухавши переклад відповіді на мить розгубився, лише розвів руками й сказав: «Ви, здається, вже давно все це робите». Ми презирнулися й усміхнулися, у цій репліці було і визнання, і щире здивування.

Був і ще один показовий момент. Під час перерви між заняттями один із німецьких колег, дізнавшись, що Олександр Тімченко представляє кризову психологію, з цілковитою серйозністю запитав: «чи справді українські психологи працюють без чітких протоколів?». Олександр Володимирович, не змінюючи інтонації, відповів: «Протоколи й різні алгоритми у нас є. Просто в нашій країні життя часто швидше і непередбачуване за ці протоколи». Фраза викликала щирий сміх і водночас глибоку повагу, бо за жартом стояла реальна практика роботи в умовах, де імпровізація й відповідальність часто вирішують більше, ніж ідеальні схеми.

Упродовж усього стажування професор Тімченко демонстрував дивовижну здатність вчитися наполегливо й творчо, незалежно від статусу й

досвіду. Він уважно занотовував, дискутував, обговорював побачене з колегами ввечері, а іноді, з властивою йому іронією, зізнавався, що «як чудово знову відчутти себе учнем, адже добрий тренінг корисний навіть для тих, хто вже давно читав про це лекції».

Ця поїздка ще раз переконала мене у тому, що високий професіоналізм Олександра Тімченка поєднувався із внутрішньою шляхетністю, скромністю й щирим прагненням до розвитку. Він не змагався, він співпрацював, не демонстрував перевагу, він будував діалог. І саме в цьому, мабуть, полягала його справжня сила як ученого, наставника і Людини.

Попри свій науковий авторитет, Олександр Тімченко був дійсно надзвичайно скромною людиною. Він ніколи не відмовляв у допомозі, ніколи не ставив себе вище за інших, ніколи не забував сказати добре слово. Його людяність була не позою і не роллю – це була його природа. Він умів підтримувати так, що навіть складні періоди ставали світлішими. Це була підтримка не гучна, не демонстративна а справжня, тепла, відверта, чоловіча.

Не можна оминати й природне почуття гумору Олександра Володимировича, який умів жартувати тонко й інтелігентно та мав рідкісну здатність майстерно вибудовувати справжні «багатоходівки» для розіграшів. Проте, цей гумор ніколи не ображав і не знецінював співрозмовника. Його жарти були позбавлені грубості чи зверхності, у них завжди відчувалася доброзичливість і внутрішня культура. Навпаки, він допомагав зняти зайву напругу, повернути розмову до живої думки й здорового глузду. Однією влучною реплікою Олександр Тімченко умів зруйнувати надмірний пафос, розрядити складну ситуацію або непомітно підштовхнути до правильного рішення.

Назавжди закарбувалася в моїй пам'яті остання зустріч з Олександром Володимировичем Тімченком у 2023 році в Одесі, під час міжнародної конференції з психології, що проходила в Міжнародному гуманітарному університеті. Уже тоді відчувалося, що це була не просто чергова наукова подія, а щось значно більше - зустріч, наповнена особливим сенсом і

внутрішньою напругою. Його виступ на пленарному засіданні був яскравим, глибоко змістовним і, як завжди емоційно зарядженим. Він справив справжній фурор і викликав щирий, надзвичайно теплий відгук учасників конференції.

Особливо вражає символічність теми його доповіді на конференції: «Що залишає нам у спадок вітчизняна спеціальність 19.00.09 Психологія діяльності в особливих умовах». Тоді це звучало як ґрунтовна наукова рефлексія, як підсумок багаторічного шляху спеціальності, яку Тімченко сам формував, розвивав і відстоював. Сьогодні ж, з відстані часу, стає очевидним, що його виступ був значно більшим, ніж просто доповідь. Усвідомлення того, що це був фактично останній виступ Олександра Тімченка на науковому форумі такого рівня, надає цим словам особливої, майже сакральної ваги. У ньому відчувалося щось схоже на прощальне послання, спокійне, мудре, позбавлене патетики, але сповнене відповідальності за майбутнє. Це було звернення одного з найвидатніших у сучасній Україні розробників і апологетів спеціальності “психологія діяльності в особливих умовах” до нащадків і послідовників, до тих, хто продовжить справу розвитку даної вкрай важливої та актуальної галузі психології.

Після конференції в колі друзів і колег. Одеса, вересень 2023 року.

Озираючись назад, я розумію, що такі люди, як Олександр Тімченко з'являються в житті нечасто. Вони не просто навчають – вони формують. І якщо мені пощастило зустріти такого наставника, значить у цій випадковості була своя глибока закономірність. В свій час американський письменник та історик Генрі Адамс сказав, що «Вчитель торкається вічності, ніхто не може сказати, де закінчується його вплив». І сьогодні я часто ловлю себе на думці, що голос Олександра Володимировича продовжує звучати в моїх рішеннях, у моїй роботі, наукових пошуках і професійному мисленні. Я йду своїм шляхом, але в кожному важливому кроці є частинка його мудрості, його незримої оцінки.

«Хороший учитель подібний до свічки – він згасає, щоб освітлювати шлях іншим», – зазначав Мустафа Кемаль Ататюрк. Олександра Тімченка вже немає з нами в цьому світі, але його мудрість, нестандартні та сміливі ідеї, живий, іноді нестримний темперамент і цілеспрямована вдача, потужна та натхненна енергія, добрий гумор і щира посмішка, підтримка та людяність стали тим світлом, що залишиться в пам'яті людей і продовжують жити в його рідних, численних учнях, друзях, колегах і всіх, хто мав честь його знати.

Сергій Миронець
доктор психологічних наук, професор
полковник служби цивільного захисту у відставці,
завідувач кафедри психології
Державного торговельно-економічного університету (м. Київ)

СПОГАДИ ПРО ДРУГА

Ріка життя тече неупинно. Змінюються пори року, міняється погода, настрої та і ми самі. Про таку закономірність ще давні римляни мали мудру приказку: «Фактор часу домінує над усім сущим у світі і те, що вчора ще було сучасним та новим, дуже скоро вкривається серпанком минулого».

В нашу долю приходять люди, які розширюють наш світогляд, збагачують нас знаннями і сенсом життя. Такою людиною для мене був і залишився на все життя Олександр Тімченко, вчений з великим життєвим досвідом і фундаментальними знаннями як в плані вітчизняної психологічної науки, так і системи організації та створення дієвої організаційної культури, уміння формувати злагоджені команди і колективи.

Згадуючи Олександра Володимировича як вченого, друга, наукового керівника, в уяві постає ціла низка яскравих зустрічей, доленосних подій, утворення новітніх підходів в розбудові державної системи психологічного захисту населення від надзвичайних ситуацій природного, техногенного соціального та останнє десятиліття воєнного характеру.

Моє знайомство з Олександром Володимировичем відбулося в часи реформування системи цивільного захисту України, на той час я обіймав посаду заступника начальника управління морально-психологічного забезпечення та військової дисципліни Головного управління командування військ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Для глибшого розуміння ролі і значення особистості професора Тімченка О.В. в розвиток і розбудову державної системи психологічного захисту населення від різноманітних надзвичайних ситуацій і потрясіть, варто

повернутися до ретроспективи тих подій, де наряду з іншими, значний внесок було зроблено Тімченко О.В. і його оточенням.

У 90-ті роки проблеми природної та техногенної безпеки набули важливого значення, що вимагали невідкладного вироблення цілісної державної політики у сфері безпеки життєдіяльності, створення досконалих механізмів її реалізації. Існуюча на той час система захисту населення, відігравши свою позитивну роль, вже не могла забезпечити реалізацію свого призначення – бути гарантом безпеки населення.

З метою наближення до світових стандартів у царині державної політики запобігання наслідкам катастроф здійснюється перехід до системи цивільного захисту з відповідною зміною діяльності. І це – не випадково. Сукупність завдань, що стояли перед службами цивільної оборони багатьох країн, тісно пов'язані із проблемами мирного часу, що давало підстави говорити радше про цивільний захист населення і територій, аніж про цивільну оборону.

Зміна тенденцій у розумінні даної концепції та, відповідно, значення самого терміна «цивільна оборона» на офіційному рівні сталася у 1994 році, коли на X Міжнародній конференції з цивільного захисту, яка відбулася в м. Аммані (столиці Йорданії) у квітні 1994 року, держави учасниці ухвалили Декларацію з цивільного захисту, в якій закликали уряди ширше розглядати концепцію і визначення терміна «цивільна оборона», а не суто в межах військових конфліктів.

Документ проголосив, що концепція цивільної оборони повинна розумітися як сукупність гуманітарної діяльності, пов'язаної із захистом населення, навколишнього середовища і власності у випадку аварій та стихійних лих усіх видів, національної цивільної оборони у повному обсязі мають виконувати свою головну роль – координатора національних зусиль, пов'язаних із готовністю до дій під час лих.

Після вказаної конференції в міжнародній практиці поряд із терміном «цивільна оборона» почала широко вживатись категорія «цивільний захист», з якою, власне, й ототожнювався весь комплекс заходів із захисту населення,

земельного, водного та повітряного простору, матеріальних і культурних цінностей від НС техногенного і природного характеру, а також від небезпек, що виникають під час ведення воєнних дій або наслідків цих дій.

3 лютого 1993 року Верховна Рада України прийняла Закон “Про Цивільну оборону України”, 10 травня 1994 року Кабінет Міністрів України приймає Постанову за №299, якою затверджується “Положення про цивільну оборону України”. Вперше було визначено, що цивільна оборона України є державною системою органів управління, сил і засобів, що створюється для організації і забезпечення захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру.

Самим кардинальним кроком, який докорінно змінив обличчя і суть системи захисту населення від надзвичайних ситуацій було утворення МНС України. Указом Президента України від 28 жовтня 1996 року затверджено положення про Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Почався формуватися кадровий склад нового Міністерства. Вже 27 січня 1997 року мене було призначено наказом Міністра МНС №15 від 27.01.1997 р. на посаду старшого офіцера відділу виховної роботи Управління підготовки Сил МНС України.

У серпні 1999 року загін рятувальників та медиків медицини катастроф виконував рятувальну місію у Туреччині з ліквідації наслідків великомасштабного землетрусу. На той час у Міністерстві не було створено Психологічної Служби, водночас вже навчаючись на заочному відділенні Військового Гуманітарного інституту Академії оборони України я вивчав досвід колег інших силових структур щодо її створення.

Вже будучи на посаді заступника директора департаменту –начальника управління морально-психологічного забезпечення та військової дисципліни на мене було покладено завдання організації заходів реабілітації рятувальників міжнародної гуманітарної місії у реабілітаційному центрі м. Ворзель. Розпочався пошук відповідних методик, валідного інструментарію

дослідження актуальних станів учасників рятувальної операції. З цією метою ми залучили до заходів психологів з Міністерства внутрішніх справ України. Мені потрібен був фахівець, який зміг би пояснити застосування проведення «Дебрифінгу» - методу критичного інциденту для рятувальників. Саме в цей період ми співпрацювали з доктором психологічних наук, професоркою Світланою Петрівною Бочаровою, яка звернулася до мене за допомогою надати дозвіл до архіву наукових досліджень з Чорнобильської тематики. Світлана Петрівна порадила мені зв'язатися з Олександром Володимировичем Тімченко, який на той час видав невеличкий посібник «Застосування Дебрифінгу». Олександр люб'язно погодився допомогти, поділився своїм досвідом і передав через свого колегу, один примірник своєї розробки.

Якось мені зателефонували з приймальної Міністра Василя Васильовича Дурдинця, й запросили на зустріч. У розмові з Міністром, я поінформував, які заходи психологічного супроводу розроблені управлінням, та яких фахівців залучено для цієї роботи. На що Василь Васильович запитав, чому ми залучаємо психологів МВС для роботи з рятувальниками МНС України. Відповідь з мого боку була проста і лаконічна, – «Тому, що у нас у структурі Міністерства такої служби не створено», на що я отримав ще більш лаконічну відповідь – завдання від Міністра. «Так створіть таку Психологічну Службу».

Це був перший крок до потужної аналітичної, організаційної, нормативної і законодавчої роботи. Сьогодні коли ми бачимо на каналах новин людей у формі «Психолог ДСН України», мабуть мало хто з них пам'ятає, як цей шлях утворення потужної, однієї з найефективніших психологічних служб створювався в нашій державі.

На цей період припадає потужна нормотворча робота. Вперше в Законі України «Про правові засади цивільного захисту» з'являється одне з основних завдань МНС України, як підсистеми Єдиної державної системи цивільного захисту «Психологічний захист населення» ст. 13 Закону.

Друга зустріч з Олександром Володимировичем вже відбулася, коли Він був переведений для подальшого проходження служби до Академії цивільного

захисту України на посаду начальника Науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Університету цивільного захисту України. Це був квітень 2006 року. На той час мене призначили на посаду начальника Київського факультету підготовки керівного складу Академії цивільного захисту України. В цей час я активно займався науковими дослідженнями в межах теми свого власного дисертаційного пошуку.

Будучи членом групи науковців з розробки Кодексу Цивільного захисту України, відбувалася постійна творча співпраця з Лабораторією, очолюваною Олександром, що дозволило реалізувати цілу низку державних ініціатив з формування та становлення Психологічної служби.

Кодекс цивільного захисту України (від 02.10.2012 №5403-VI) – внесено нову редакцію статті 38 «Психологічний захист»;

Розроблено Державні стандарти професійно-технічної освіти : ДСПТО.ЛО.7524.-2009. Професія: Рятувальник. Кваліфікація: рятувальник 3, 2, 1 класи, вища категорія: Код: 5119 та ДСПТО.ЛО.75.25.-2009 наказ МОН України від 28.10.2009 №989;

Національний стандарт навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях. Національний стандарт України. Наказ Держспоживстандарту від 08.08.2008 №274.

Налагоджувалася активна співпраця з нашими зарубіжними партнерами, зокрема з Міжнародною спілкою з вивчення травматичного стресу, очолюваною Мірандою Олф.

Співпраця і дружба з Олександром докорінного змінила мої наукові підходи і погляди на проблеми дослідження актуальних психічних та функціональних станів фахівців ризико-небезпечних професій, зокрема рятувальників та сприяла розбудові цілісної системи психологічного забезпечення та психологічного захисту населення.

Захист моєї кандидатської дисертації відбувся у спеціалізованій вченій раді, яку очолював Олександр Володимирович. Його поради, дружба підтримка остаточно сформували мої власні наукові погляди та системність в

роботі над подальшим науковими розвідками.

З 2008 по 2017 рік будучи членом спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 зустрічі з Олександром були регулярними. Його комунікабельність, готовність прийти на допомогу й високий рівень наукового професіоналізму завжди надихали до нових здобутків. Вже під керівництвом Олександра Володимировича мною була завершена підготовка докторської дисертації «Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій» за спеціальністю 19.00.09 Психологія діяльності в особливих умовах», яку було успішно захищено у Національному університеті цивільного захисту, а я мав честь увійти до плеяди 6 докторів наук цієї спеціальності, яких підготував Олександр Володимирович!

При всій величчї постаті Олександра Володимировича – він завжди залишався скромною та невибагливою людиною, повсякденно щиро виявляв як константу душевну приязнь до людей, його великий науковий та життєвий досвід, творчий потенціал служив підготовці молодих учених-правників. Приємно констатувати, що наша співпраця переросла в міцну дружбу. Кожен приїзд до столиці, Олександр Володимирович був бажаним гостем моєї родини.

Харківський потяг до Центрального вокзалу Києва прибував о 6:30, здебільшого я з радістю зустрічав його на вокзалі і ми приїздили до мене до дому. Дружина Наталія, добре знала смаки Олександра, готувала для нас сніданок. Квартира з появою дорогого гостя завжди оживала гучним сміхом, різними жартами. Неодмінною візитівкою Олександра були сувеніри, Харківський торт і його власноруч зібрані й засолені білі гриби.

Друзів багато не буває, водночас Олександр зумів зібрати навколо себе дійсних друзів, це плеяда видатних науковців, дійсних професіоналів своєї справи і просто непересічних особистостей.

Взірцевим для наслідування усім науковцям, особливо початківцям є стиль мислення Олександра Володимировича! За яку б справу він не брався, виконання і завершення її завжди було в еталонному, змістовному і

бездоганному вигляді. Кожен виїзд на надзвичайну ситуацію психологів лабораторії екстремальної та кризової психології був задокументований. За результатами такої роботи формувалися навчально-методичні фільми, які мали неоціненне значення у практичній підготовці нових поколінь психологів.

Ще одну рису варто підкреслити Олександра, це його ставлення до своїх рідних. Дружину Вікторію Анатоліївну, він завжди називав лагідним словом «Вітуся». Повертаючись з відрядження завжди згадував про неї.

На завершення, характеризуючи постать Олександра варто згадати визначення відомого українського психолога Сергія Рубінштейна, – «Феномен прийняття людини людиною є найважливішим психологічним чинником будь-яких міжособистісних стосунків й насамперед спільної діяльності, спілкування, групових учинків. У результативному аспекті такий вид внутрішнього прийняття являє собою психічну форму - організованість, котра становить свідомий продукт чи новоутворення особливої спрямованості особистості, коли інша людина та її індивідуальний світ «Я», перетворюючись на багато упередметнений об'єкт сприймання-прийняття, постає як ціннісно-смилова очевидність».

Дуже влучно, оскільки Олександр був для свого оточення більше чим другом чи наставником. Він був людиною, яка вселяла впевненість, давала мотиваційні старту долати ті вершини, які здавалися недосяжними. Вічна пам'ять тобі дорогий друже і вчителю. Ти Назавжди залишив яскравий слід прикладу відданого служіння людям, бездоганного виконання обов'язку, власної самопожертви заради порятунку інших людей.

Віктор Москалець
доктор психологічних наук, професор
професор кафедри психології Університету Короля Данила
(м. Івано-Франківськ)

ПРОДУКТИВНИЙ ХАРАКТЕР ОЛЕКСАНДРА ТІМЧЕНКА

Згідно з Е. Фроммом, продуктивний тип соціального характеру відповідає людяному суспільству, заснованому на гуманістичних духовних цінностях. В непохитно стабільному домінуванні цього типу характеру особистості в суспільстві велет психології Е. Фромм вбачав основну мету його історичного розвитку, надійний фундамент практично ідеального суспільного ладу і щиро вірив, що колись це станеться. Особистість з таким характером здатна мислити об'єктивно, неупереджено і конструктивно, незалежна, автентично (сама в собі й для себе) зорієнтована на гуманістичні духовно-моральні цінності та ідеали, добропорядна, доброзичлива, добродійна, чесна, справедлива, відповідальна, надійна, працьовита, щиро й дієво прагне бути корисною, налаштована на самовіддане служіння, любить життя в усіх його здорових і прекрасних проявах, що Е. Фромм назвав біофілією – любов'ю до життя – базової, фундаментальної гуманістичної цінності.

«Якщо людина байдужа щодо життя, - підкреслював Е. Фромм, - якщо вона не здатна співчутливо перейматись бідой іншої людини, втішатись щирим дружнім поглядом, співом птахів та свіжою зеленню трави, то немає надії, що вона обиратиме добро, тому що її серце черстве, а отже, байдужо-толерантне щодо жорстокості. Якщо б таке сталось зі всім людством чи навіть з його найбільш могутніми представниками, то це могло б призвести до його згасання й загибелі...»

Ті, хто знав Олександра Тімченка, погодяться, що його особистісні властивості цілком відповідали наведеним характеристикам. Насамперед, він був воїн-захисник. Досить нагадати, що полковник Тімченко – ліквідатор, один з тих героїв, які захистили життя, нас усіх ціною власного здоров'я і

життя від нищівних наслідків Чорнобильської катастрофи.

Олександр любив життя і насолоджувався ним весело й радісно – мав веселу вдачу. Вочевидь, що це було закладено в ньому генетично – він представник щасливого для самого суб'єкта і його оточення різновиду синтонного пікніка – жвавого, життєрадісного сангвініка. З синтонними людьми легко спілкуватись і домовитись («добазаритись»), дійти згоди, досягнути консенсусу, разом робити щось тощо. Вони невимушено, без жодних труднощів налаштовуються «на хвилю» співбесідників – з півслова схоплюють логіку їхніх думок і тон емоційних переживань, притім, зі співчутливим розумінням, спілкуються з невимушеною, спонтанною готовністю поступитись задля порозуміння і прагненням підтримати, допомогти. Їм притаманні вроджені, органічно-природні: людяність, людинолюбність, життєва теплота, співчутливо-доброзичлива увага до всього живого, особливо до дітей, а в переважної більшості чоловіків – і до жінок, а Олександрю – ще й до тварин. Притім, ці люди чуйні не внаслідок засвоєних моральних норм, релігійних заповідей, гуманістичних ціннісних орієнтацій, яких може й не бути, а за безпосередньою спонукою доброти «тут і тепер», котра якимось таємничим чином «вихлюпується» з їхніх душ.

Олександр полюбляв жарти, залюбки слухав і «травив» анекдоти. Не забуду його веселий, по-дитячому радісний, саногенний сміх. Полюбляв «підколювати», зокрема й мене. Але ніколи його «підколи» й жарти, кого б вони не стосувались, не були образливими, в'їдливими, неприємними тощо. До прикладу, коли він запросив мене бути одним з опонентів його докторської дисертації і сказав, що захист має відбутись у Харкові, я не дуже дотепно пожартував: «Та це ж край світу!». Олександра розвеселило, що його рідний Харків, який він дуже любив, безумовно, потужний і перспективний центр науки і культури, розвинене й прогресуюче українське місто «западенець» вважає краєм світу. Я також люблю Харків і тих чудових, розумних, високоосвічених, креативних харків'ян, вчених, з якими я познайомився і мав честь цікаво й плідно співпрацювати протягом багатьох років завдяки,

насамперед, професору Тімченку. Щиро вдячний їм всім і особливо Олександрю!

Другою фундаментальною цінністю, яка органічно впливає з верховенства цінності життя, згідно з Е. Фроммом, є любов – найбільш розумна, істинна та життєдайна основа людських взаємин, єдина правильна відповідь на проблемні екзистенційні питання, а здатність альтруїстично любити – сутнісна властивість нормальної, людяної людини.

Як я вже зазначав, Олександр щиро любив і тварин. Коли він змушений був рятувати свою сім'ю від агресії скаженого росмордору, то вперто шукав, допоки не знайшов житло аж у Ворохті, в Карпатах, в якому зміг оселитись зі всіма своїми собаками – не залишив їх, не здав у притулок!

Його собаки – каністерапевти. Олександр цікавився тваринами і як науковець, дослідник, психотерапевт, рятувальник. Свій багатий і плідний досвід у цих галузях він виклав у широковідомих змістовних творах. До прикладу, в розділі у колективній монографії: О. Тімченко, М. Тімченко Анімалотерапія в системі медико-психологічної реабілітації професійних контингентів сектору безпеки і оборони України // Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології. Том II / За заг. ред. В. Садкового, О. Тімченка. НУЦЗУ. Харків: ФОП Панов О. В., 2022. С. 225-256, - коректно висвітлено загальне уявлення про специфіку анімалотерапії, розкрито механізми взаємодії людини і тварини в межах каністерапії, іппотерапії та дельфінотерапії як основних видів анімалотерапії, теоретично й емпірично доведено, що ці види з високою ефективністю можуть використовуватись у межах надання медико-психологічної реабілітації професійних контингентів сектору безпеки і оборони України. Ця наукова публікація слугує науково-методичною базою організації та надання анімалотерапевтичної допомоги нашим комбатантам, зокрема, я та мої учні активно використовуємо цю базу. До прикладу, стаття: В. Москалець, О. Хандогіна Вплив іпотерапії на емоційний стан українських комбатантів із ПТСР // Психологія і суспільство. український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. 2025. №

1. С. 182-196. (О. Хандогіна – магістр психології, іпотерапевт, член правління Всеукраїнської спілки спеціалістів з іпотерапії, іповенції та адаптивного кінного спорту.)

Олександр Тімченко любив Україну і був щирим патріотом нашої Батьківщини. Досить згадати відомий факт. Коли Україна здобула незалежність, він навчався у військовій академії в москві. Всіх офіцерів-українців, які там навчались, і Олександра зокрема викликали до керівництва і запропонували вибір – або скласти присягу росії і продовжувати навчання, або – відрахування. Олександр обрав відрахування, хоча йому реально «світила» успішна кар'єра військового в росії...

Світла пам'ять Людині Світла Олександровичу Володимировичу Тімченку!

Василь Осьодло,
доктор психологічних наук, професор,
друг, який мав честь іти поруч

РІК ТИШІ, НАПОВНЕНОЇ ПАМ'ЯТТЮ. ПАМ'ЯТІ ДРУГА – ОЛЕКСАНДРА ВОЛОДИМИРОВИЧА ТІМЧЕНКА

Минув рік відтоді, як не стало Олександра – мого близького друга, колеги й Учителя у найглибшому значенні цього слова. Рік, який навчив інакше відчувати час, не як лінію, що рухається вперед, а як простір пам'яті, де присутність людини може бути такою ж реальною, як і за життя. Є люди, чия відсутність не стає порожнечою – вона перетворюється на тишу, наповнену сенсом. Саме таким для мене став цей рік без Олександра.

Наше знайомство тривало майже двадцять років – достатньо, щоб пройти разом не лише професійні події, а й етапи особистого становлення, сумніви, радощі, внутрішні відкриття. Ми часто зустрічалися на наукових конференціях і захистах дисертацій у Харкові, Донецьку, Львові, Києві. Ці зустрічі ніколи не були формальними. За кожною стояла жива розмова, уважний погляд, щире зацікавлення – не лише результатами дослідження, а й самою людиною. Шкода, що я більше не почую «Васильок, ти як?». Таке люб'язне ставлення у нього було до всіх кого він знав.

Олександр був доктором психологічних наук, професором, для мене був головним психологом не тільки у Харківському університеті цивільного захисту, але й загалом у Державній службі з надзвичайних ситуацій (ДСНС). Але ці звання ніколи не ставали для нього приводом до дистанції. Навпаки – він дивовижно поєднував високий академічний статус із рідкісною людською простотою та відкритістю. Він умів говорити складне зрозуміло і, що важливіше, умів слухати.

Особливе місце в його житті займала підготовка психологів для системи ДСНС – фахівців екстреної психологічної допомоги. Він глибоко усвідомлював, що психолог у цій сфері це не лише носій знань і методик, а й

насамперед людина з внутрішнім стрижнем, здатна залишатися поруч у моменти людського болю, страху й втрати. Саме тому він так послідовно формував у своїх учнях професійну гідність, етичну відповідальність і психологічну стійкість.

Олександр був надзвичайно чуйною людиною. Це була не зовнішня привітність, а глибока, уважна чуйність до іншого. Він пам'ятав імена й вимовляв їх особливо – ніжно, з теплотою, яка одразу створювала відчуття прийняття. Здавалося, для нього було принципово не просто звернутися до людини, а визнати її унікальність і значущість. У науковому середовищі, де часто панує формальність, це було справжнім людським даром.

Він завжди боровся за справедливість. Без гучних декларацій, але з внутрішньою послідовністю й мужністю. Його позиція була чіткою навіть тоді, коли вона вимагала непопулярних рішень. Він умів відстоювати інших, не принижуючи опонентів, і залишатися вірним цінностям, які вважав фундаментальними для науки та людських стосунків.

Окремо хочеться згадати одну рису, яка дуже точно характеризує його як керівника й як людину. Коли він відряджав своїх підлеглих у службові відрядження, для нього було принципово важливо, щоб їх там зустріли, щоб вони не залишалися сам на сам із невизначеністю нового місця. У цьому – вся його філософія відповідальності, він дбав не лише про результат, а й про людину на цьому шляху. Це дрібниця лише на перший погляд, насправді – прояв глибокої поваги й турботи.

Водночас Олександр умів по-справжньому відпочивати з друзями. Він цінував живе спілкування, спільний сміх, неквапні розмови, моменти радості, які зближують і відновлюють. У цих зустрічах він був таким самим щирим і відкритим, як і в професійному житті. Його життєва енергія, активність, здатність захоплюватися ідеями й людьми робили поруч із ним саму присутність радісною.

Для мене особисто важливим і символічним є момент, коли саме Олександр вручив мені пам'ятну медаль від імені ректора університету. Це був

не просто офіційний жест – це було визнання з рук людини, чия думка мала для мене особливу вагу. У тій миті було багато більше, ніж формальність – підтримка, довіра, відчуття спільного професійного простору.

Наша дружба ніколи не потребувала частих зустрічей, щоб залишатися живою. Ми могли довго не бачитися, але кожна нова зустріч продовжувала попередню розмову, ніби паузи не існувало. Це була рідкісна якість зв'язку, яка не руйнується ні відстанню, ні часом.

Сьогодні, через рік після його відходу, дедалі чіткіше усвідомлюю що спадщина Олександра Тімченка – не лише в наукових працях і підготовлених фахівцях. Вона – у стилі мислення, у тоні взаємин, у прикладі того, як можна бути водночас принциповим і теплим, вимогливим і людяним, сильним і уважним.

Пам'ять про Олександра живе в його учнях, у колегах, у тих, кого він підтримав у складний момент, і в справах, які він започаткував. Вона живе і в мені – у словах, які хочеться добирати точніше, у ставленні до людей, яке хочеться робити уважнішим, у професійній чесності, яку хочеться берегти.

Є люди, чия присутність не зникає зі смертю. Вона змінює форму, але не суть. Вони залишаються з нами як внутрішній орієнтир – у виборі, у відповідальності, у людяності. Олександр належить саме до таких. І цей рік – не лише рік втрати. Це рік вдячності, пам'яті й тихого продовження його справи в кожному з нас.

Ігор Приходько
доктор психологічних наук, професор,
заступник начальника навчально-наукового інституту роботи з
персоналом з наукової роботи Національної академії Національної гвардії
України

**НАУКОВИЙ ВНЕСОК ПРОФЕСОРА О.В. ТІМЧЕНКА В
ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ**

Мені пощастило бути поруч з моїм Вчителем та науковим татом – доктором психологічних наук, професором Олександром Володимировичем Тімченком близько 15 років, а працювати разом в Національній академії Національної гвардії України (НА НГУ) 8 років – з 2010 по 2018 рр. За цей період ним було дуже багато зроблено для становлення та розвитку науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності (СБД) НГУ науково-дослідного центру (НДЦ), в якій він працював як поруч з досвідченими науковцями, так і з молодими дослідниками, які робили перші кроки в психологічній науці. Він завжди був генератором наукових ідей, пропонував оригінальні інноваційні підходи щодо проведення емпіричних досліджень та впровадження їх результатів у практичну діяльність психологів НГУ. Олександр Володимирович мав свій індивідуальний стиль наукової та науково-педагогічної діяльності, що яскраво виявлявся у здатності усвідомлювати потреби у розвитку вітчизняної психології діяльності в особливих умовах, а також спрямовувати діяльність наукового співтовариства на розробку актуальних наукових проблем та задач психологічної теорії та практики. Будучи взірцем надзвичайної працездатності, володіючи колосальною ерудицією при розробленні будь-якої проблеми, він прагнув вичерпати її до кінця. Саме таким пам'ятаю його я та науковий колектив науково-дослідної лабораторії НА НГУ.

О. В. Тімченко разом з групою вчених НДЦ НГУ також зробив значний внесок у розбудову та становлення психологічної служби внутрішніх військ

(ВВ) МВС України, НГУ та їх наукового супроводу. За період 2010-2018 рр. за його допомогою було проведено ряд фундаментальних та прикладних наукових досліджень, пов'язаних із розробленням теоретичних основ психології екстремальної діяльності та службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку.

У науково-дослідній роботі (НДР) “Обґрунтування системи психологічного забезпечення службово-бойової діяльності військовослужбовців внутрішніх військ (ВВ) МВС України” було розглянуто сутність та зміст психологічної роботи у ВВ МВС України, запропоновано структуру служби психологічного забезпечення ВВ, розроблено організаційно-методичні основи психологічної роботи у ВВ, представлено особливості роботи психолога у підрозділах і частинах військ. Розглянуто основні заходи з проведення психодіагностичних досліджень особового складу, малих груп і військових колективів, висвітлено різноманітні аспекти надання психологічної допомоги військовослужбовцям ВВ при виконанні службово-бойових завдань (СБЗ). У результаті емпіричних досліджень було виявлено соціально-психологічних аспекти мотивації служби у ВВ МВС України; динаміку показників психологічної безпеки військовослужбовців, які виникали під час виконання СБЗ з охорони громадського порядку (ОГП) особовим складом ВВ МВС України у 2004 році під час виборів Президента України; психологічні особливості та проблеми СБД майбутніх офіцерів ВВ МВС України, які виникали під час стажування курсантів у військових частинах ВВ МВС України; особливості морально-психологічного стану військовослужбовців Східного територіального командування ВВ МВС України; вплив подружніх взаємин на професійну діяльність військовослужбовців ВВ МВС України. За результатами НДР було видано ряд монографій та навчальних посібників, в яких О. В. Тімченко приймав безпосередню участь [1-5].

У НДР “Розробка автоматизованого психодіагностичного комплексу визначення професійної придатності військовослужбовців внутрішніх військ,

кандидатів на військову службу за контрактом, на навчання у вищі та середні військові навчальні заклади внутрішніх військ МВС України” та НДР “Використання автоматизованого психодіагностичного комплексу визначення професійної придатності військовослужбовців внутрішніх військ для розподілу кандидатів за військово-обліковими спеціальностями різних типів військових частин внутрішніх військ МВС України” було визначено психологічні якості, які забезпечують успішність освоєння військових спеціальностей, їх внески та норми, як основа для розроблення системи прогнозування успішності освоєння військових спеціальностей кандидатами на навчання у ВВНЗ; виявлено професійно важливі якості, їх норми та внески в ефективність СБД військовослужбовців військової служби за контрактом різних підрозділів ВВ, як основи для розроблення системи прогнозування ефективності СБД кандидатів на військову службу за контрактом; розроблено автоматизований психодіагностичний комплекс «Психодіагностика» для здійснення відбору і розподілу кандидатів на навчання за військовими спеціальностями, та кандидатів на військову службу за контрактом різних типів військових частин ВВ. За результатами НДР було видано монографії, в яких О. В. Тімченко приймав безпосередню участь [6-7].

У НДР “Дослідження проблеми протидії інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовця внутрішніх військ МВС України під час виконання службово-бойових завдань” було розроблено основні імовірні типові сценарії виконання СБЗ з’єднаннями, частинами і підрозділами ВВ; запропоновано алгоритм протидії негативному інформаційно-психологічному впливу (НПВ) на військовослужбовців ВВ МВС України в ході виконання типових СБЗ. На основі виділених можливостей для здійснення впливу з боку протидіючих сил на військовослужбовців ВВ при виконанні СБЗ, а також проведених прикладних досліджень з питань НПВ запропоновано структуру і початкове наповнення інформаційно-методичного банку даних для використання посадовими особами ВВ при доборі і здійсненні необхідних заходів інформаційно-психологічної протидії у відповідності до описаного

алгоритму. За результатами НДР було видано монографію та навчальний посібник, в яких О. В. Тімченко приймав безпосередню участь [8-9].

Під керівництвом та безпосередньою участю професора О. В. Тімченко була розроблена НДР “Розроблення системи психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ МВС України”, в якій було вирішено проблему психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності, яка полягала у розробці структурно-функціональної трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності, обґрунтуванні механізму функціонування системи психологічної безпеки особистості у різних умовах професійної діяльності, типізації та прогнозування продуктивності психологічної безпеки особистості, у виявленні закономірностей динаміки психологічної безпеки особистості у звичайних та екстремальних умовах діяльності. За результатами НДР було видано монографії та навчальний посібник, в яких О. В. Тімченко приймав безпосередню участь [10-12].

У НДР “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України” було визначено методологічні та теоретичні підходи та концепції дослідження психологічної готовності до ризику; проведено аналіз нормативно-правової бази, яка визначає діяльність співробітників сил охорони правопорядку в умовах ризику; обґрунтовано методи комплексного емпіричного дослідження психологічної готовності до ризику військовослужбовців НГУ, визначено основні групи досліджуваних; визначено структуру психологічної готовності до ризику військовослужбовців НГУ; вивчено динаміку психологічної готовності до ризику військовослужбовців НГУ; визначено соціально-психологічні особливості особистості, які впливають на психологічну готовність до ризику військовослужбовців НГУ; розроблено автоматизований психодіагностичний комплекс для визначення психологічної готовності до ризику військовослужбовців НГУ; розроблено тренінг з формування психологічної готовності до ризику військовослужбовців НГУ. За результатами НДР було

видано монографії, в яких О. В. Тімченко приймав безпосередню участь [13-14].

І на останок я хочу підкреслити ще одну особливість Олександра Володимировича Тімченка: він був людиною, що обдарована ораторським мистецтвом і харизмою – майстер слова та впливу, що поєднував красномовство з силою особистості, щоб переконувати, надихати та вести за собою аудиторію, використовуючи впевненість, чарівність, артистизм та глибоке розуміння людей, роблячи мову не просто інформацією, а захоплюючою дією. Він володів внутрішньою силою, впевненістю і здатністю бути переконливим, що робило його цікавим і незабутнім. Я впевнений, що завдяки таким особистісним рисам багато молодих людей, які його чули та бачили в студентських аудиторіях, лекційних залах, тренінгах, виступах на конференціях, зацікавилися психологічною наукою та у майбутньому обрали кар'єру професійного психолога.

Список використаних джерел:

1. Використання емпіричних методів дослідження для оцінки морально-психологічного стану особового складу внутрішніх військ МВС України : монографія. І. І. Приходько, О. В. Тімченко, Я. В. Мацегора та ін. Х.: Акад. ВВ МВС України, 2011. 301 с.

2. Прикладна психологія службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку : підручник. І. І. Приходько, І. І. Ліпатов, Л. Ф. Шестопалова, О. В. Тімченко та ін. Х. : Акад. ВВ МВС України, 2012. 336 с.

3. Прикладна психологія службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку (у схемах і таблицях) : навч. посібник. О. В. Тімченко, В. Є. Христенко, І. І. Приходько та ін. Х. : Акад. ВВ МВС України, 2012. 339 с.

4. Психологічна підготовка водіїв внутрішніх військ МВС України до управління транспортним засобом в екстремальних умовах діяльності : навч. посіб. Я. В. Мацегора, І. І. Приходько, С. Т. Полторак, О. В. Тімченко та ін. Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. 127 с.

5. Психологічна робота з особовим складом сил охорони правопорядку щодо виконання службово-бойових завдань при організації та проведенні міжнародних великомасштабних спортивно-масових заходів : навч. посіб. І. І. Приходько, О. В. Тімченко, С. Т. Полторак та ін. Х.: Акад. ВВ МВС України, 2013. 199 с.

6. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання у вищі військові навчальні заклади МВС України : монографія. І. В. Воробйова, І. І. Приходько, С. Т. Полторак, О. В. Тімченко та ін. Х.: Акад. ВВ МВС України, 2012. 297 с.

7. Психологічний моніторинг професійно важливих якостей курсантів ВВНЗ МВС України : монографія. Я. В. Мацегора, І. І. Приходько, І. В. Воробйова, О. В. Тімченко та ін. Х. : Акад. ВВ МВС України, 2014. 348 с.

8. Психологія натовпу та управління ним при виконанні службово-бойових завдань : навч. посіб. І. І. Приходько, О. В. Тімченко, С. Т. Полторак та ін. Х. : НА НГУ, 2015. 175 с.

9. Інформаційно-психологічна протидія у Національній гвардії України (психологічний аспект) : монографія. І. В. Воробйова, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько, О. В. Тімченко та ін. Х. : НА НГУ, 2016. 265 с.

10. Психологічні засади ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців військової служби за контрактом Національної гвардії України : монографія. Я. В. Мацегора, В. І. Воробйова, І. І. Приходько, О. В. Тімченко та ін. Х.: НА НГУ, 2016. 314 с.

11. Психологія екстремальної діяльності : навч. посіб. І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. Х. : НА НГУ, 2016. 571 с.

12. Динаміка психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень : монографія. І. І. Приходько, О. В. Тімченко, А. А. Лиман та ін. Х. : НА НГУ, 2020. 112 с.

13. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії

України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації : монографія О. С. Колесніченко, Я.В. Мацегора, В.І. Воробйова, О. В. Тімченко та ін. Х. : НА НГУ, 2016. 335 с.

14. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України : монографія. О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько, О. В. Тімченко та ін. Х.: НА НГУ, 2019. 257 с.

Олександр Сафін
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології,
Уманський державний педагогічний університет імені
Павла Тичини (м. Умань)

ПЕРШІ КРОКИ ДО ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА НАУКИ

2025 рік видався дуже важким, і не лише через війну, де Україна зазнала втрат своїх кращих захисників і захисниць, на науковому фронті пішов з життя один з моїх кращих друзів, академічних побратимів Сашко Тімченко, з яким ми почали товаришувати ще 35 років тому. То був далекий 1990 рік, коли ми разом із ним поступали до Військово-політичної академії імені Леніна на військово-педагогічний факультет. Згадую, що у мене тоді (та, гадаю, і не лише у мене) виник певний подив, коли ще на вступній кампанії нашу групу абітурієнтів очолив самий молодий серед нас капітан Олександр Тімченко. А потім, після успішного вступу ще й виявилось, що ми опинились в одній навчальній групі, у якій готувались викладачі психології.

Тепер я розумію, що він ще з тих часів так і не змінився, бо горою відстоював своїх підлеглих, переживав за кожного, встигав вдало комунікувати із командуванням, домовлявся із будь-яких питань, залишався душею компанії, авторитетним лідером.

Коли розпався СРСР, ті, хто прагнув повернутись на рідну Батьківщину, не знали, яким чином це зробити. І тут Сашко виявив чергову ініціативу, розібрався, що треба усім йти до нашого посольства і там подати відповідні заяви. Таких нас було шість із 25 у групі. І ось ми отримали свої дипломи і поїхали додому. Мені треба було приїхати до Києва із Хмельницького, щоб отримати подальший розподіл. Йду із залізничного вокзалу до Генерального штабу і тут зустрічаю Сашка, він, як завжди, працював на випередження і тут вже встиг пройти бесіду у пана Муляви, а під враженням від неї, почав вмикати притаманну йому лякалку, що той не хоче розподіляти нас на викладацьку роботу, а хоче відправити до подальшої служби до військових частин. Доречі,

так воно і сталось з іншими нашими чотирма земляками, які продовжили службу в Одесі, Феодосії, Вінниці, Києві, але не на викладацькій роботі.

Нижній ряд по центру зліва направо Сафін Олександр (Хмельницький), Тімченко Олександр (Харків). Верхній ряд перший зліва Сокурєнко Ігор (Одеса), третій Московчук Юрій (Вінниця), далі Карпенко Сергій (Феодосія), Печенізьський Володимир (Київ). Москва, 1993 рік.

А далі почалась служба, у мене у Прикордонних військах, а потім Службі безпеки, а у Сашка – в національному університеті внутрішніх справ, а потім – університеті Міністерства з надзвичайних ситуацій. І тут мабуть, Сашко у повній мірі розкрився у своїй місії рятівника і у прямому, і переносному значенні. І невдовзі я дізнаюсь (а він вмів тримати інтригу), що Олександр успішно захищає кандидатську дисертацію. Тоді я був не лише приємно здивований темпами його наукового зростання, а й вмотивований не відставати від нього. І які ж бувають повороти долі, коли згодом я погодився стати його науковим консультантом із докторської дисертації.

1993 рік випуску, навчальна група викладачів психології академії
(внизу праворуч командир групи Олександр Тімченко)

А далі наша дружба обросла ще й потужним науковим співробітництвом. Навіть, коли було створено кандидатські спецради і він очолив одну з них, почались захисти у Харкові і Хмельницькому численних здобувачів та ад'юнктів. Заклавши потужний фундамент для нової генерації науковців, Олександр невдовзі констатував створення харківської наукової школи (звісно у межах психології діяльності в особливих умовах), а нам довелось «протипоставити» їй, відповідно, хмельницьку (наукову школу).

Харків, 2016 рік, Харків. Сашко зі своїм талісманом в оточенні апологетів
хмельницької наукової школи

Харків, 2016 рік. Вміли захищатись, вміли і відпочивати

2018 рік, Вінничина, зустріч випускників академії, по центру – нестримний Сашко

Згадуємо смішні історії. Він вмів риготати і вмів смішити інших

У нього завжди була купа свіжих ідей, а навколо нього – купа відданих його справі учнів, колег, прихильників, однодумців. На превеликий жаль, він не встиг їх реалізувати сповна, але його справа буде жити ще багато-багато років і ми йому завжди будемо вдячні за щирість, доброту, м'якосердечність, духовність, неперевершені жарти, турботу і багато інших чеснот (згадайте, як він називав кожного з вас. Дружину – Вікусічка, мене – Санька, Саньочек). Чомусь мені здається, саме на цьому фото його вираз обличчя, емоція інтегрують його глибинну сутність, перетворюючи його, без перебільшення, на людину-легенду. Дякуємо тобі за усе, Сашко. Пам'ять про тебе, твої добрі справи завжди буде надихати кожного з нас жити зі спрагою наслідувати твій приклад. Шкода, що ти так рано і несподівано пішов у вічність, але ти став для кожного з нас взірцем, як треба горіти і світитись, коли ти ще живий.

РОЗДІЛ 2. СВІТЛО ОСОБИСТОСТІ: СПОГАДИ ФАХІВЦІВ І ДРУЗІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ І КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Віталій Христенко

кандидат психологічних наук, доцент

ДОКТОР ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК О.В. ТІМЧЕНКО В НАУЦІ

У 2006 році в стінах Національного університету цивільного захисту України (місто Харків) відбулося дві досить значущі події. Це створення науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології. Також почала діяти спеціалізована вчена рада із захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності «психологія діяльності в особливих умовах».

З перших днів нашого з Олександром Володимировичем перебування у системі Державний служби України з надзвичайних ситуацій (тоді вона мала трошки іншу назву) він почав озвучувати на різних управлінських рівнях свої дві основні ідеї. Перша – це створення науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології. І друга – це створення спеціалізованої вченої ради за цією ж спеціальністю.

Лабораторію було досить швидко створено, адже ця ідея знайшла підтримку у керівництва як системи ДСНС, так і керівництва Національного університету цивільного захисту України.

З вченою радою було трошки складніше. Але були знайдені відповідні фахівці у галузі психології, які дали свою згоду на членство у цій новоспеченій раді. І завдяки їм під керівництвом Олександра Володимировича у 2006 році запрацювала спеціалізована вчена рада з правом захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності «психологія діяльності в особливих умовах». І волею долі вченим секретарем

цієї ради від початку і до останніх днів її роботи був я.

Працівники науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології

Пам'ятаю скільки негативу і заздрощів було сказано в нашу адресу. Але наполегливість Олександра Володимировича дала світ багатьом не байдужим до психологічної допомоги людям. Я, як людина, яка бачила з середині становлення і діяльність вченої ради, бачив вимогливість Олександра Володимировича до якості захистів у раді.

Були не поодинокі випадки, коли до нас приїздили кандидати на захист із впевненістю, що у них наднаукова, наднеобхідна, надправильна дисертація. А нам тільки і залишається, що треба швиденько провести засідання спеціалізованої вченої ради і затвердити результати їх досліджень. Але вони не знали про цю вже згадану вимогливість Олександра Володимировича до якості і дослідження, і оформлення наукової роботи. Він завжди казав, що наукова робота має бути цікавою, прикладною, новою. І дехто так і не зміг домогтися можливості захищати своє дисертаційне дослідження у нашій

спеціалізованій вчені раді.

Ми працювали у системі, яка опікується діяльністю рятувальників,

пожежних, водолазів, піротехніків. Тому і перші наукові дослідження були проведені в рамках цієї складної роботи, яка містить у собі реальну загрозу життю чи здоров'ю. Ніхто не проводив дослідження за книгами чи чийось статтями. Наприклад, Денис Лебедев їздив у загони водолазів-рятувальників і проводив там дослідження. І поки його не опустили під воду у повному спорядженні, ніхто з рятувальників з ним і розмовляти не хотів.

Майже для всіх видів діяльності у рамках ДСНС України на основі досліджень були розроблені психограми і описані необхідні фахівцеві якості, як запобігти топічних помилок у діяльності тощо.

Багато хто з психологів вважав, що в такому специфічному навчальному закладі, яким був наш університет, психології не може бути, а тим паче і наукових досліджень в цій науковій галузі. Діяльність науково-дослідної лабораторії з екстремальної та кризової психології, діяльність спеціалізованої вченої ради під керівництвом Олександра Володимировича спростувала такі закиди. Олександр Володимирович був одним з тих, хто розробив паспорт спеціальності «психологія діяльності в особливих умовах». Адже діяльність в умовах реальної загрози життю фахівця вимагає більш розширених досліджень та знань. Це і військові, і фахівці Національної гвардії України, і прикордонники, і рятувальники, і персонал поліції.

За весь час діяльності спеціалізованої вченої ради (2006-2019 рр.) 84 фахівців отримали вчене звання кандидата психологічних наук зі спеціальності «психологія діяльності в особливих умовах». Це представники всіх перелічених структур, які допомагають людям у дуже скрутних ситуаціях, боронять кордони і незалежність нашої держави.

Окремо хочу подякувати всім, хто допомагав у роботі нашої спеціалізованої вченої ради. Це, перш за все, фахівці науково-дослідної лабораторії, які дуже часто не рахувалися зі своїм особистим часом, а іноді і з власними матеріальними цінностями.

Також Олександр Володимирович опікувався захистами дисертацій на здобуття наукового ступеню доктора психологічних наук. Ці вчені ради були

одноразовими, адже в Україні на той час не було достатньої кількості докторів психологічних наук, які могли б бути постійними членами нашої ради. Але наполегливість Олександра Володимировича, його харизма і вміння знаходити необхідні слова переконали ВАК (вища атестаційна комісія) і керівництво Інституту психології дати можливість з'явитися у нашій державі фахівців вищого гатунку в галузі психологічних наук.

Наскільки я знаю, особливу гордість у Олександра Володимировича викликала думка про те, що він допоміг б кандидатам психологічних наук отримати вчену ступінь «доктор психологічних наук». При цьому він був їх

науковими консультантами і саме він допоміг відкрити одноразові вчені ради, на яких і відбувся захист докторських робіт.

Коротко торкнуся такої сфери як науково-практичні конференції. Мабуть всі пам'ятають конференції, які проводилися під керівництвом Олександра Володимировича. Це були не формальні заходи, метою яких – поставити чергову відмітку про виконання. Це були зустрічі однодумців, це був обмін досвідом фахівців, це були заходи, які ніяк не можна назвати формальними, «для галочки».

У такі конференції Олександр Володимирович вкладав частину своєї душі. Майже за рік до початку конференції всі в Університеті знали, що планується науково-практична конференція з психології. Проводився пошук корисних знань, якими було б доцільно поділитися.

У разі необхідності проводилися відео-мости між містами. Наприклад, на одній з конференцій учасники спілкувалися у прямому ефірі з представниками Республіки Куба, на іншій – з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини Україною Ніною Карпачевою.

Під час підготовки до однієї з конференцій Олександр Володимирович зміг домогтися, щоб всім учасникам конференції показати як працює

дельфінотерапія у Харкові. Мабуть, не треба казати на яких рівнях він вирішував питання виводу харківського дельфінарію з його повсякденного графіку. Але це – Олександр Володимирович, який хотів, щоб всі заходи, які ми проводили, були на найвищому рівні.

І через деякий час в Україні почали говорити про харківську школу екстремальної психології. І саме цю школу створив і очолював Тімченко Олександр Володимирович з його невгмонним характером.

Світлана Лебедєва
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
Кризовий психолог

СВІТЛО ХАРКОВА НЕ ЗГАСАЄ: ПАМ'ЯТЬ ПРО ВЧИТЕЛЯ ТА ЙОГО ШКОЛУ

Це у моєму житті перші тези, які вже ніколи не прочитає мій Вчитель – Олександр Володимирович Тімченко. Протягом останніх п'ятнадцяти років, починаючи з 2006-го, він щоранку приїжджав на роботу о 7:40, пив каву й одразу сідав читати нові публікації своїх учнів, друзів, колег, а також усі сучасні новинки, що стосувалися психології, особливо надання психологічної допомоги постраждалому населенню.

18 лютого 2025 року назавжди залишиться у моєму житті чорним днем. Того дня пролунав дзвінок, який повідомив: мій Вчитель залишив цей світ. Минув рік, а відчуття непоправної втрати не зникає. Після тяжкої хвороби передчасно пішов із життя мій наставник, науковий керівник, старший начальник, полковник служби цивільного захисту у відставці, доктор психологічних наук, професор Тімченко Олександр Володимирович. Йому було лише 62 роки, він перебував на підйомі творчого потенціалу, мав безліч планів і задумів. Важка хвороба безжально вирвала його з рядів талановитих учених, і психологічна наука понесла величезну втрату. Так, він залишив після себе Харківську школу екстремальної та кризової психології, але скільки ще міг би зробити для науки й для України...

Олександр Володимирович був неймовірно світлою людиною, тому й мої спогади про нього будуть лише світлими й добрими, від щирого серця. Земля йому пухом та вічна пам'ять.

Починаючи з 1996 року, я роблю й продовжую робити його благородну справу – надання психологічної допомоги постраждалим. Я впевнена, що всі його послідовники діятимуть так само, не шкодуючи сил, знань і вмінь.

Часто пригадую 1 вересня 1996 року, коли мене зарахували курсанткою

першого курсу психологічного факультету Національного університету внутрішніх справ у Харкові. Перше заняття «Введення в спеціальність» проводив доцент кафедри психології та педагогіки, підполковник міліції, кандидат психологічних наук Тімченко Олександр Володимирович. Він одразу став куратором нашої групи. Його педагогічна майстерність змусила нас уважно слухати й ловити кожне слово. Саме тоді психологія, особливо екстремальна та кризова, стала сенсом мого життя. На цьому занятті він провів експеримент, щоб визначити здібності та лідерські якості курсантів. Я стала переможницею, а він – моїм взірцем на все життя.

У 2001 році я закінчила університет і була направлена працювати психологом у районний відділ внутрішніх справ Харкова. Продовжувала спілкуватися з Олександром Володимировичем, у 2003 році вступила до ад'юнктури, де він став моїм науковим керівником. У 2005 році під його керівництвом я успішно захистила кандидатську дисертацію. Після цього працювала викладачем, а поруч завжди був мій наставник. Усі мої професійні переміщення відбувалися паралельно з його шляхом.

У 2006 році його призначили начальником науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології, відкритої у Національному університеті цивільного захисту України. Це був омріяний ним підрозділ, куди він запросив і мене як провідного фахівця-психолога та члена команди односторонців. Це були найкращі роки нашої спільної роботи, нашої команди. Ми працювали з неймовірним піднесенням, створювали необхідне науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби під час надання психологічної допомоги.

У 2010 році професор Тімченко звільнився зі служби за станом здоров'я, але залишився працювати головним науковим співробітником лабораторії. Тоді він сказав мені, що лише мені може довірити своє «дитя» – лабораторію екстремальної та кризової психології. Я очолювала її понад десять років, а він ще чотирнадцять років самовіддано працював у колективі. Після повномасштабного російського вторгнення на територію України, коли Харків

опинився в зоні бойових дій, Олександр Володимирович активно продовжував наукові розробки для надання психологічної допомоги постраждалим під час війни.

Про нього можна згадувати безкінечно. У 2026 році мало б виповнитися 30 років нашого спілкування, але залишиться лише 29. Він завжди давав цінні поради, був тією глибою, яка тримала на собі щоденні завдання й контролювала їх виконання.

У моєму серці він назавжди залишиться Майстром, Наставником, Людиною з великим серцем, щирою душею та безмежною відданістю своїй справі. Сьогодні його так бракує нам, його учням...

Наталія Оніщенко
доктор психологічних наук, професор, професор кафедри
загальної психології факультету психології Харківського
національного університету імені В.Н. Каразіна

Зі світлом в серці та великою вдячністю своєму Вчителю

**ХАРКІВСЬКА ШКОЛА ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ТА КРИЗОВОЇ
ПСИХОЛОГІЇ О.В. ТІМЧЕНКА: СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК,
НАУКОВИЙ ДОРОБОК**

2005 рік. Харків. Національний університет внутрішніх справ. Переді мною – велична постать, чудовий викладач, провідний науковець. Переді мною той, до чийх слів дослухаються, той, чия думка є вищою за будь-яке авторитетне джерело. Чи могла я тоді сподіватись, що буду в числі тих, хто зможе пліч о пліч працювати з великим вченим, чи могла я тоді уявити, що його підтримка та віра в мене стануть важливим поштовхом в моєму професійному розвитку... Попереду багато сумісних наукових планів та проєктів...

2025 рік. Харків. Національний університет цивільного захисту України. Переді мною важке завдання – підвести підсумки такого стрімкого сумісного наукового шляху поряд з великим вченим – моїм Вчителем. Чи могла я подумати, що ця наукова співпраця так раптово обірветься, чи могла я уявити, що безліч цікавих проєктів та амбітних планів так і залишаться не реалізованими ...

Олександр Володимирович Тімченко – видатна постать в сучасній українській психології, великий вчений в галузі психології діяльності в особливих умовах, екстремальній та кризовій психології. Саме з його іменем пов'язаний новий етап в межах розвитку в Україні екстремальної психології як самостійної психологічної галузі зі своєю проблематикою, методологією, науковими та прикладними напрямками. Безумовно, його досягнення наробки

та відкриття ще багато десятиліть будуть слугувати фундаментом та основою для майбутніх поколінь науковців та практичних працівників в сфері психології діяльності в особливих умовах. Його різноплановість та вміння генерувати ідеї стали корисними в різних галузях як науки, так і практики в сучасній Україні та далеко за її межами [2].

Одним з ключових досягнень О.В. Тімченка можна вважати його безпосередню участь, як досвідченого вченого та практика, у становленні служби психологічного забезпечення у двох найважливіших силових відомствах України. Він стояв біля витоків створення такої служби в Міністерстві внутрішніх справ України та, майже паралельно, у Міністерстві з надзвичайних ситуацій України, яке згодом трансформувалося у Державну службу України з надзвичайних ситуацій. Створення цих служб було не лише адміністративним кроком, але й стратегічним рішенням, що вимагало негайного вирішення прикладних проблем. Це включало розробку функціоналу, стандартів діяльності та методологічної бази для психологів, які працюють безпосередньо в умовах високого професійного ризику, стресу та небезпеки для життя.

Ця організаційна діяльність мала прямий і значний вплив на розвиток вітчизняної психологічної науки. Створення інституційних структур психологічного забезпечення генерувало стійкий, постійний запит на конкретні наукові дослідження, які могли б ефективно вирішувати проблеми адаптації, стресостійкості та професійної деформації правоохоронців та рятувальників. Таким чином, організаційно-наукова діяльність професора Тімченка О.В. виступила початком створення як практичної бази, так і потужного підґрунтя для подальшої академічної роботи. Його внесок успішно реалізував модель інтеграції науки і практики, що забезпечило ефективне впровадження наукових результатів у реальну діяльність [1].

Але є те, чим він найбільше пишався, те, що він вважав одним з найцінніших своїх надбань – це Харківська школа екстремальної та кризової психології. Харківська школа екстремальної та кризової психології була

сформована під науковим керівництвом доктора психологічних наук, професора Олександра Володимировича Тімченка як самостійний науковий напрям у вітчизняній психології. Її становлення відбувалося на базі Національного університету цивільного захисту України (м. Харків) і стало відповіддю на суспільний запит щодо науково обґрунтованого психологічного забезпечення діяльності людини в умовах надзвичайних, кризових та екстремальних ситуацій. Школа формувалася на перетині загальної психології, психології праці, клінічної, військової та кризової психології, поєднавши фундаментальні теоретичні положення з прикладними завданнями психологічної допомоги, профілактики та реабілітації.

Отже, Харківська школа екстремальної та кризової психології була створена не за один день і, навіть, не за один рік. Її становленню передувала кропітка науково-практична робота професора О.В. Тімченка та цілої команди його однодумців, які працювали в Національному університеті цивільного захисту України (м. Харків) взагалі, та в науково-дослідній (пізніше – навчально-науковій) лабораторії екстремальної та кризової психології зокрема.

Головний проект Тімченка Олександра Володимировича – науково-дослідну лабораторію екстремальної та кризової психології – було створено Наказом МНС № 379 від 20 червня 2006 року на базі провідного закладу вищої освіти ДСНС – Національного університету цивільного захисту України (м.Харків). Основними напрямки роботи лабораторії екстремальної та кризової психології стали: вивчення проблем, пов'язаних із психологічним забезпеченням органів та підрозділів ДСНС України та психологічним захистом населення в умовах надзвичайних ситуацій, викликаних подіями техногенного, природного чи соціального походження, аналіз та узагальнення науково-психологічної інформації, а також проведення наукових досліджень з основних напрямків діяльності ДСНС України; аналіз та систематизація психологічних причин професійного «вигоряння», професійної деформації та професійного стресу серед персоналу ДСНС України, розробка діагностичних,

профілактичних та коригувальних заходів щодо їх нейтралізації; розробка науково обґрунтованих заходів психологічного забезпечення професійної та функціональної надійності персоналу ДСНС України при виконанні завдань в умовах, що потребують граничної мобілізації фізичних, психологічних та моральних якостей особистості; розробка та впровадження у практичну діяльність ДСНС України психологічних тренінгів з метою професійного та особистісного зростання працівників ДСНС, формування в особового складу психологічної готовності до дій в умовах надзвичайної ситуації та вирішення психологічних проблем, що виникають під час службової діяльності тощо; вивчення загальнопсихологічних закономірностей функціонування психіки та життєдіяльності особистості в зоні граничних можливостей організму; вивчення, узагальнення та впровадження існуючого вітчизняного та зарубіжного досвіду з питань надання психологічної допомоги тим, хто її потребує; налагодження співробітництва з іншими міністерствами та відомствами, правоохоронними органами та військовими формуваннями, навчальними закладами та науково-дослідними установами з питань психологічного забезпечення діяльності людини в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності, а також підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації за спеціальністю 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах.

Таким чином, лабораторія екстремальної та кризової психології стала одним з перших і ключових наукових осередків в Україні, метою якого було вивчення психології діяльності в умовах та своєрідним науково-дослідним і навчально-практичним центром, що, окрім всього, забезпечував системні дослідження в галузі екстремальної та кризової психології.

Ідеї та наукові погляди професора Тімченка О.В., з самого початку створення ним лабораторії, сприймалися як революційні та такі, що дозволяли дивитись набагато ширше заявлених раніше горизонтів. Низка досліджень, яка була розпочата під головуванням професора, була спрямована на вирішення вкрай актуальних та гострих на той час проблем. Це були питання

прогнозування надійності професійної діяльності фахівців-рятувальників, питання професіографічного опису основних видів діяльності в межах Служби порятунку, проблеми професійного довголіття фахівців ризиконебезпечних професій, питання адаптації та професійної успішності фахівців, а також низка проблем в межах психологічного супроводу цивільного населення, постраждалого від надзвичайних ситуацій різного походження. Зауважу, що в даному випадку легше вказати на те, що залишилось поза увагою фахівців на той час, чим перелічити всі вектори наукового пошуку, які було ініційовано О.В. Тімченком.

В якості одного з основних функціональних напрямків, навколо якого почала своє становлення Харківська школа екстремальної та кризової психології, стало відкриття у 2007 році на базі Національного університету цивільного захисту України (м. Харків) Спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеню кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах. За весь період роботи цієї Спеціалізованої вченої ради (до 2019 року включно) було захищено більше 80 кандидатських дисертацій. Слід вказати, що кожен з захищених наукових рукописів проходив попереднє рецензування у професора Тімченка О.В. Така включеність Олександра Володимировича в наукову діяльність кожного, хто подавав свою дисертацію до цієї Спеціалізованої вченої ради і стала своєрідним «знаком якості» тих досліджень, які виконувались та/або захищались в Харкові в Національному університеті цивільного захисту України.

Необхідно зауважити, що кількість наукових досліджень, в яких Олександр Володимирович безпосередньо виступав науковим керівником, наразі така велика, що існує висока вірогідність припуститись помилки в намаганні назвати їх точну цифру. Серед його учнів було багато науковців, які були представниками не тільки Служби порятунку, але і Міністерства внутрішніх справ, і Міністерства оборони України, а також цивільних організацій та закладів вищої освіти. Але всіх їх об'єднувала головна

особливість – це дослідження в межах психології діяльності в особливих умовах, екстремальної та кризової психології. Впевнена, що всі, хто захищав свою дисертацію в Спеціалізованій вченій раді К 64.707.02 пам'ятають, як після захисту Олександр Володимирович з гордістю говорив: «Де б Ви не були, пам'ятайте, що тепер Ви є представниками Харківської школи екстремальної та кризової психології».

Наступною, дуже важливою складовою, навколо якої було сформовано Харківську школу екстремальної та кризової психології, стала традиція проводити на базі Національного університету цивільного захисту України (м. Харків) регулярні Міжнародні науково-практичні конференції «Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології». Ці конференції завжди збирали велику кількість учасників – як науковців, так і практичних працівників різних міністерств та відомств, які забезпечували питання психологічного супроводу фахівців екстремального профілю та переймалися проблемами вдосконалення системи надання психологічної допомоги та підтримки постраждалому від надзвичайних ситуацій населенню як в Україні, так і за її межами. Такі масштабні наукові форуми виступали майданчиками для обговорення найгостріших проблем в межах екстремальної та кризової психології керівниками психологічних служб Міністерства Оборони України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Кожна з таких конференцій на довго запам'ятовувалась її учасникам неоцінним досвідом спілкування з колегами, сумісними планами на майбутнє та новими ідеями, які ставали пріоритетними для виконання.

Особливо цінними такі заходи були не тільки для науковців, а і для практичних працівників – очільників та фахівців психологічних служб, які під час конференцій отримували знання щодо новітніх розробок та методичних вказівок для своєї професійної діяльності. Всі новітні напрацювання та результати останніх досліджень видавались у збірках тез доповідей

конференції. Під час роботи чергового такого наукового форуму було презентовано першу в українській психологічній науці колективну монографію «Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології», у підготовці якої взяли участь провідні фахівці-психологи. Це є ще одним підтвердженням того, як тісно в стінах Національного університету цивільного захисту України переплітались наукові розробки в межах екстремальної та кризової психології з прикладними аспектами їх впровадження.

Слід вказати, що перелік та напрямок наукових розробок, якими опікувався Олександр Володимирович Тімченко, прямо корелював з тими трансформаціями та змінами, які відбувались в українському суспільстві. Починаючи з 2014 року до цього переліку додалися і проблеми психологічного супроводу персоналу ризиконебезпечних професій в аспекті виконання ними завдань за призначенням в умовах ведення бойових дій. Окремий напрямок в дослідженнях було відведено проблемам надання психологічної допомоги та підтримки цивільному населенню, що постраждало від надзвичайної ситуації воєнного характеру. Всі ці розробки набули нової актуальності під час повномасштабного вторгнення ворога на українську землю. В 2022 році до них було доєднано ще один, не менш важливий науково-практичний напрямок, який полягав у дослідженні питань соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій та членів їх сімей.

Незважаючи на складні часи, в цьому ж році було відновлено і видання наукового журналу «Проблеми екстремальної та кризової психології», який було внесено до переліку фахових періодичних видань України та присвоєно категорію «Б».

Продовжуючи розгляд основних функціональних складових, які дозволяють говорити про потужний потенціал Харківської школи екстремальної та кризової психології, слід звернути увагу і на питання освітньої діяльності, яка реалізовувалась через наступні напрямки. По-перше, це видання наукової та науково-практичної літератури в межах серії

«Психологічне забезпечення діяльності МНС України», яку було засновано у 2007 року за ініціативою О.В. Тімченка в Національному університеті цивільного захисту України (м. Харків) – за весь період було видано низку підручників, навчальних посібників та монографій. Створення навчальної літератури такого рівня свідчить про зрілість наукової школи та необхідність стандартизації освітнього процесу. Видання забезпечували єдність термінології, методології та навчальних програм у закладах вищої освіти, які готували фахівців для силових структур. По-друге, це реалізація програм з підвищення кваліфікації психологів ДСНС та фахівців кадрового апарату ДСНС, яке здійснювалось за авторськими розробками науково-педагогічних працівників Національного університету цивільного захисту України (м. Харків).

Перелічені факти дозволяють чітко визначити роль та місце Харківської школи екстремальної та кризової психології в сучасній психологічній науці. Проте необхідно також згадати, що у 2023 році за ініціативи співробітників НУЦЗУ Богданової І.Є., Оніщенко Н.В. та Побідаша А.Ю. було підняте питання щодо створення та нормативного оформлення на базі закладу вищої освіти наукової школи Тімченка О.В. Внаслідок такого звернення рішенням Вченої ради Національного університету цивільного захисту України (м. Харків) було прийнято Положення про наукові школи Національного університету цивільного захисту України. Основною метою цього Положення стало визначення та подальша розробка наукових напрямків для позиціонування Університету як одного з лідерів у вітчизняному та світовому науковому співтоваристві, формування іміджу Університету як провідного закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Діяльність наукових шкіл Університету мала забезпечити спадкоємність поколінь в науці, неперервний розвиток наукового потенціалу та збереження традицій.

Згідно з існуючими нормативно-правовими документами формальне визначення будь-якої наукової школи на базі певного закладу вищої освіти або наукової установи можна отримати при виконання цілої низки вимог. Серед

всього іншого вважається, що засновник наукової школи має мати ще два покоління захищених докторів наук – мінімальний цикл, що дає підстави для визнання наукової школи, як правило, має становити три покоління дослідників, а саме: засновник школи – його послідовники – учні послідовників.

В аспекті цього слід відмітити, що, окрім великої кількості кандидатів наук, у яких Олександр Володимирович Тімченко був науковим керівником, він ще виступив науковим консультантом у 6 докторів психологічних наук зі спеціальності 19.00.09- психологія діяльності в особливих умовах:

1. Лефтеров Василь Олександрович, 2009 р. Тема дисертації – «Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності».

2. Приходько Ігор Іванович, 2014 р. Тема дисертації – «Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності (на прикладі військовослужбовців внутрішніх військ МВС України)».

3. Оніщенко Наталія Вікторівна, 2015 р. Тема дисертації – «Теорія і практика екстреної психологічної допомоги постраждалим у надзвичайних ситуаціях»

4. Потапчук Наталія Дмитрівна, 2019 р. Тема дисертації – «Психологія чуток в умовах надзвичайної ситуації».

5. Широбоков Юрій Миколайович, 2020 р. Тема дисертації – «Психологія військового полону».

6. Миронець Сергій Миколайович, 2020 р. Тема дисертації – «Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій».

Наявність шести докторів наук, підготовлених під його керівництвом, є винятковим показником, який свідчить про формування самодостатньої наукової гілки. Ці вчені далі будуть керувати власними аспірантами та розвивати незалежні наукові напрями, що забезпечить експоненційне зростання та довговічність заснованої школи. Це гарантує, що методологічна база, закладена професором О.В. Тімченком, буде використовуватися та

адаптуватися до нових викликів (таких як сучасні військово-психологічні проблеми чи реагування на масштабні кризи) протягом наступних десятиліть. Під керівництвом Олександра Володимировича Тімченка була сформована потужна наукова спільнота, представники якої сьогодні працюють у закладах вищої освіти, науково-дослідних установах, силових міністерствах та відомствах, центрах психологічної допомоги та реабілітації. Підготовлені ним кандидати і доктори психологічних наук продовжують розвиток ідей школи, зберігаючи її методологічну цілісність та наукову ідентичність.

І хоча існуючі на той час формальні вимоги унеможлилювали нормативне оформлення наукової школи Тімченка О.В. на базі Університету, наведені дані ще раз продемонстрували те, наскільки широкою та потужною була наукова спільнота в Україні та за її межами, яка відносила себе саме до Харківської школи екстремальної та кризової психології, засновником якої і був шановний професор.

Аналіз основних науково-практичних напрямків Харківської школи екстремальної та кризової психології, дозволяє сказати про їх системність та узгодженість, що в свою чергу, забезпечувало чітку послідовність в їх розвитку. Ось деякі з її ключових положень:

1. Екстремальна ситуація розглядається не лише як зовнішня подія, а як психологічна реальність, що трансформує діяльність, свідомість і особистість людини.

2. Центральним об'єктом дослідження є психологічна адаптація особистості в умовах загрози життю, невизначеності, втрати контролю та хронічного стресу.

3. Психіка людини в екстремальних умовах аналізується з позицій системно-діяльнісного та особистісного підходів, з урахуванням мотиваційних, емоційних, когнітивних і регуляторних компонентів.

4. Особлива увага приділяється професійній діяльності в екстремальних умовах, де будь-яка помилка має високу ціну.

Таким чином, школа Тімченка О.В. сформувала цілісну концепцію

психології діяльності в особливих умовах, де людина розглядається як активний суб'єкт подолання кризової ситуації.

Крім цього, Харківська школа екстремальної та кризової психології відрізняється чіткою методологічною позицією, що включає: поєднання кількісних і якісних методів дослідження; використання спеціальних методів психодіагностики в особливих умовах діяльності; адаптацію класичних методів та технік стабілізації постраждалих до екстремального контексту; розробку авторських діагностичних інструментів, особливо при роботі з постраждалими дітьми. Це дозволило наблизити психологічну науку до реальних умов практики, що стало однією з ключових особливостей школи.

Харківська школа екстремальної та кризової психології, заснована О. В. Тімченком і розвинена його науковими послідовниками, сформувала цілісну теоретико-методологічну платформу для дослідження психіки людини в умовах екстремальних, кризових і травматичних подій. Сучасні соціальні виклики – війна, масова травматизація населення, хронічна невизначеність, професійне виснаження фахівців допоміжних професій – зумовлюють необхідність подальшого розвитку школи в нових наукових і практичних вимірах. Отже перспективність розвитку Харківської школи екстремальної та кризової психології сьогодні не викликає жодних сумнівів. Її сучасний стан вказує на необхідність сконцентруватись у найближчий час на наступних напрямках:

- 1) Зміщення фокусу на тривалу екстремальність, характерну для воєнного часу та затяжних криз. Ключові завдання: дослідження психологічних механізмів діяльності в умовах пролонгованої вітальної та екзистенціальної загрози; аналіз змін мотивації, професійної ідентичності та смисложиттєвих орієнтацій; вивчення феноменів «накопиченого стресу» та латентної дезадаптації. Очікуваний внесок – розширення діяльнісної парадигми, закладеної О. В. Тімченком, до умов довготривалого психоемоційного навантаження.

- 2) Розвиток ресурсно-орієнтованої кризової психології – сучасна

кризова психологія потребує переходу від дефіцитарної моделі (орієнтація на симптоми) до ресурсної та відновлювальної. Основні напрями досліджень: психологічні ресурси особистості та спільнот; механізми посттравматичного зростання; фактори життєстійкості у різних вікових і професійних групах.

3) Інтеграція індивідуального та колективного рівнів аналізу – кризи дедалі частіше мають колективний і соціальний характер (війна, міграція, втрати). Перспективи розвитку: психологія колективної травми; психологічна стійкість спільнот; групові механізми подолання криз. Реалізація цього напрямку може забезпечити розширення меж школи від індивідуальної психології до соціально-психологічного виміру криз.

4) Психологічне забезпечення професій «високого ризику» нового типу. Окрім традиційних (рятувальники, військові), зростає потреба у психологічному супроводі волонтерів, соціальних працівників, кризових психологів (вторинна травматизація). Перспективні напрями: профілактика професійного вигорання; психологія вторинної травми; підтримка професійної ідентичності; забезпечення відновлювального періоду.

5) Розвиток системи екстреної та кризової психологічної допомоги. Ключові вектори: стандартизація протоколів екстреної допомоги; адаптація міжнародних моделей до українського контексту; наукове обґрунтування короткострокових інтервенцій. Очікуваний результат – формування моделі кризової психологічної допомоги, що базується на напрацюваннях Харківської школи.

6) Освітній та кадровий розвиток школи. Ключові напрями: створення спеціалізованих освітніх програм; підготовка кризових психологів нового покоління; міжнародна академічна мобільність. Роль школи в цьому аспекті полягає у формуванні центру експертизи з кризової психології в Україні.

7) Інституціоналізація та міжнародна інтеграція Харківської школи в глобальний науковий простір: розвиток наукових центрів і лабораторій; участь у міжнародних дослідницьких проектах; публікації у міжнародних наукових виданнях.

Перспективний розвиток Харківської школи екстремальної та кризової психології передбачає збереження методологічної спадкоємності з ідеями О. В. Тімченка та їх сучасну трансформацію відповідно до викликів сьогодення. В умовах війни, масових травматичних подій та соціальних криз Харківська школа екстремальної та кризової психології набуває особливого значення. Її наукові напрацювання використовуються у системі ДСНС України, застосовуються у військовій та кризовій психології, слугують основою для підготовки психологів-практиків. Поєднання діяльнісного, особистісного та соціального підходів дозволяє школі залишатися актуальною, науково значущою та практично затребуваною.

Внесок Олександра Володимировича Тімченка у розвиток вітчизняної екстремальної психології є багатограним і фундаментальним, охоплюючи інституційні, доктринальні та кадрові аспекти. Його діяльність знаменує собою перехід від епізодичних психологічних досліджень діяльності в особливих умовах до інституціоналізованої та систематизованої галузі знань в Україні. Отже, Харківська школа екстремальної та кризової психології, створена Олександром Володимировичем Тімченком, стала науково-практичним фундаментом української кризової психології і є унікальним явищем в українській психологічній науці. Вона поєднала глибоку теорію, прикладні дослідження та практичну допомогу людині в найскладніших життєвих обставинах. Її спадщина продовжує жити в наукових працях, підготовлених фахівцях і реальній психологічній підтримці тих, хто опинився в умовах екстремальних і кризових викликів.

Подальше розширення Харківської школи екстремальної та кризової психології вбачається за рахунок інтеграції особистісних, ресурсних та реабілітаційних вимірів. Розвиток ідей Олександра Володимировича Тімченка дозволить наблизитись до цілісної моделі сучасної української екстремальної та кризової психології, що буде поєднувати діяльність та особистість, профілактику і відновлення, наукові теорії та психологічну допомогу людині.

Список використаних джерел:

1. Лефтеров В.О., Оніщенко Н.В., Приходько І.І. На службі батьківщині та психології: науково-дослідна, організаційно-практична та науково-педагогічна діяльність професора О.В. Тімченка / Вісник Національного університету оборони України. - 2017. - Вип. 1. - С. 135–141. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2017_1_23

2. Оніщенко Н.В. Пам'яті професора Олександра Володимировича Тімченка / Проблеми екстремальної та кризової психології 2025. № 1(9) – С.183-185.

Валентин Кердивар

доктор філософії (Ph.D.) з психології, старший дослідник, начальник навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології, ННІ ОРС Національний університет цивільного захисту України.

Владислав Платонов

доктор філософії (Ph.D.) з психології, науковий співробітник навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології, ННІ ОРС Національний університет цивільного захисту України.

ГЛОБАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРСОНАЛУ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ БАЧЕННЯ О.В. ТІМЧЕНКА

Ідея підштовхує до руху, рух направляє на шлях, крокуючи обраним шляхом, ми зустрічаємо однодумців, друзів, отримуємо результати обраного шляху. Можливо, у своєму житті кожен науковець обирає вступ на науковий шлях через ідею – ідею, яка штовхає до розвитку, вдосконалення та дисципліни. Доречним буде питання: чи ставить перед собою науковець мету зробити щось краще чи комусь допомогти, або ж дійсний шлях науковця – це рух до самовдосконалення, результатом якого є напрацювання, що мають на меті зміни на краще.

Напевне, з такими ідеями Олександр Володимирович Тімченко розпочинав свій шлях у науці, який ознаменувався успішним захистом дисертації на здобуття ступеня кандидата психологічних наук у 1995 році на тему «Проблема психологічної готовності військового фахівця до екстреної дії в стані емоційного стресу». Продовжуючи наукові розробки із заявленої тематики, Олександр Володимирович у 2003 році успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук, за темою «Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція)». Вже тоді Олександр Володимирович мав на меті створити комплексний підхід до визначення проблеми стресостійкості та психологічної готовності працівників професій, які пов'язані із ризиком для життя.

Основним результатом його роботи було створення теоретичної моделі професійного стресу працівника ОВС, на основі якої було встановлено не лише особливості механізмів впливу стрес-факторів, зумовлених специфікою основної діяльності, на психіку працівників правоохоронних органів, а й охарактеризовано специфічні прояви цих наслідків, що давало б змогу підібрати та застосувати доречні психологічні заходи для збереження психологічного стану фахівця.

Аналізуючи його праці, варто підкреслити, що в них зазначалося: значна частина психологічних знань, яких навчали майбутніх фахівців з числа персоналу ОВС, носила інструментальний характер, тобто це були знання, які доцільно використовувати в оперативній діяльності для її ефективнішого виконання. Натомість знання про себе як особистість та індивідуальність не мали належного поширення в процесі підготовки майбутніх фахівців ОВС. Цитуючи одну з праць: *“Боротьба зі злочинністю, охорона громадського порядку ніколи не були легкою і безпечною справою: лише за роки незалежності нашої країни у протистоянні криміналітету загинуло близько 850 працівників міліції, дістали поранення – 5500. Тисячі людей – правоохоронці та члени їх сімей – постраждали на сьогодні не тільки фізично, а перш за все – психологічно.*

Чи все зроблено практичними психологами ОВС для того, щоб ці люди не відчували наслідків посттравматичних стресових порушень? На це питання можливо буде дати позитивну відповідь тільки тоді, коли кожний фахівець–психолог чітко усвідомить концептуальні підходи щодо вивчення розвитку професійного стресу та його наслідків, матиме відповідну психодіагностичну базу для його вивчення, буде озброєний сучасними методами прогнозування можливих наслідків діяльності людини в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності та надання психологічної допомоги тим, хто її потребує.

Дати відповідь на ці складні питання і покликана екстремальна юридична психологія” [5 с. 462]. Вже у 2004 році Олександром

Володимировичем було представлено фундаментальні ідеї щодо нагальної потреби розвитку системи психологічного забезпечення діяльності працівників МВС з метою збереження їхнього професійного довголіття, а найважливіше – збереження власного життя! З огляду на те, що така мета ставилася в межах екстремальної юридичної психології, на той час це було викликом і революційною, а подекуди й зухвалою ідеєю.

Можливо саме такі якості науковця як зухвалість, впертість та бажання досягнення свої мети і є рушієм для науковця, який поставив перед собою задачу побудувати цілісну систему та впровадити її в практичну діяльність.

Розвиваючи свої ідеї в теоретичній площині, було окреслено значний пласт наявних напрацювань у вітчизняній та світовій психологічній науці щодо питань психологічного забезпечення діяльності працівників, які виконують свою роботу в екстремальних умовах. Основний акцент робився на представниках правоохоронних органів, військовослужбовцях Збройних Сил, персоналі служби порятунку та фахівцях прикордонної служби. Забігаючи наперед, під керівництвом і за консультування Олександра Володимировича Тімченка було запропоновано та виконано значну кількість дисертаційних досліджень, які комплексно охопили заявлену проблематику й стали науково підтвердженим фундаментом для розвитку системи психологічного забезпечення в різних відомчих службах та Збройних Силах України.

Такий широкий обрій відображено в роботі, яка була захищена в 2023 році та виконувалася під пильним керівництвом Олександра Володимировича, – «Генезис вітчизняної спеціальності 19.00.09 – “Психологія діяльності в особливих умовах”». Отримані результати дають змогу усвідомити той обсяг напрацювань і значний пласт знань, на якому сформувалася система психологічного забезпечення, а також розуміння глобального напрямку, в якому психологія покликана допомогти працівникові, наче підставити плече в потрібний момент і не допустити втрати фахівця [1].

Глобальна ідея розроблення системи психологічного забезпечення

охоплює всі аспекти діяльності працівників – від мотивації з вступу до лав відомчих служб до виходу з професійної діяльності, а в умовах воєнного сьогодення – питання відновлення та реабілітації. Окрім зазначеного напрямку роботи, поза увагою не залишалися й питання вирішення нагальних завдань щодо надання екстреної психологічної допомоги.

Таких результатів неможливо було досягти без розроблення цілого напрямку та наукової спеціальності 19.00.09 – Психологія діяльності в особливих умовах, яка почала відроджуватися на рубежі ХХ–ХХІ століть у Харкові та продовжувала розвиватися зі значним внеском Олександра Володимировича, його учнів і колег, остаточно сформувавшись наприкінці 2006 року маючи затверджений паспорт спеціальності [4, с. 17].

У 2006 році під його керівництвом відбулася безпрецедентна подія – відкриття науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології на базі університету цивільного захисту України. Будучи її першим керівником, він ставив перед собою та колективом завдання щодо дослідження професійно-важливих якостей працівників служби порятунку, специфіки психологічного супроводу, надання допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій природного, техногенного та воєнного, а також розроблення інноваційних психотехнологій роботи з особистістю в кризових ситуаціях як рятувальників, так і постраждалих [4, с. 18].

У своїй діяльності Олександр Володимирович реалізовував творчі та наукові задуми через численних учнів, серед яких були кандидати та доктори психологічних наук. Результати їхніх наукових робіт є значним внеском у розвиток української психології саме за напрямом 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах. Варто окремо відзначити консультування та успішні захисти шести докторів наук із цієї спеціальності.

У цьому аспекті, не побоїмося цього слова, «далекоглядно» було запропоновано розроблення проблеми психологічної реабілітації. Підтвердженням цього є створення узагальнюючих фундаментальних праць, які включили багаторічний досвід напрацювань, об'єднаний метою допомоги

постраждалим. Це відобразилося у його значному внеску в написанні двотомника «Основи психореабілітації (у схемах та таблицях)» 2023 р., де викладено основні теоретичні засади надання психологічної реабілітації, а також практичні напрацювання щодо проведення комплексних психологічних заходів реабілітації.

Окремо варто відзначити внесок команди науково-дослідної, а згодом навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології, яка здійснила значний вклад у реалізацію наукових ідей Олександра Володимировича Тімченка. За його керівництвом, до колективу лабораторії увійшли психологи-науковці з різними векторами наукових інтересів, психологічне забезпечення фахівців МВС, зниження травматичного впливу на постраждалих осіб, психологічна допомога дітям в надзвичайних ситуаціях. Саме така команда, попри різні погляди, була об'єднана спільною ідеєю розвитку психологічного забезпечення в службі порятунку.

Створена команда побудувала не лише наукове підґрунтя для багатьох напрямів діяльності психологів у межах роботи служби порятунку – це робота з рятувальниками та різними категоріями постраждалих. Окрім того, фахівцями лабораторії розроблялися інноваційні методи психотренінгових технологій, які впроваджувалися через проведення соціально-психологічних тренінгів у Центрі впровадження психотренінгових технологій, створеному на базі лабораторії екстремальної та кризової психології.

На сьогодні фахівці навчально-наукової лабораторії продовжують реалізацію ідей розвитку системи психологічного забезпечення, які свого часу пропонував Олександр Володимирович. Враховуючи кадрові зміни та переформатуванням діяльності фахівці гордо продовжують виконувати свою діяльність із впровадженням в практичну діяльність та поширення напрацювань за кордоном, які викликали зацікавлення та теплі відгуки від наукового товариства екстремальних психологів департаментів служб порятунку країни членів Європейського Союзу.

P.S. Автори статті із сумом та скорботою згадують роки роботи в

науковій лабораторії екстремальної та кризової психології. Наради, обговорення ідей, визнання помилок та спільне вирішення нагальних питань колективом лабораторії під ідейним напрямом Олександра Володимировича назавжди в пам'яті та серці.

*Нажаль, сьогодні навчально-наукова лабораторія екстремальної та кризової психології має інший вигляд у зв'язку організаційних змін, але незважаючи на всі обставини продовжує виконувати свою діяльність та розвивати розпочатий шлях Олександром Володимировичем, гідно тримати ім'я лабораторії, а результати представляти не тільки на українській психологічній спільноті, а й закордонним колегам, гордо крокуючи під гаслом **Зрозуміти, Допомогти, Захистити!***

Список використаних джерел

1. Кердивар В.В., Овсяннікова Я.О., Перелигіна Л.А., Похілько Д.С., Тімченко О.В., Шашенков Д.М. Генезис вітчизняної спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»: монографія / за заг. ред. проф. О.В. Тімченка. Харків: Факт, 2024. 315 с.
2. На службі батьківщині та психології: науково-дослідна, організаційно-практична та науково-педагогічна діяльність професора О. В. Тімченка / В. О. Лефтеров, Н. В. Оніщенко, І. І. Приходько // Вісник Національного університету оборони України. - 2017. - Вип. 1. - С. 135–141. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2017_1_23
3. Оніщенко Н. Пам'яті професора Олександра Володимировича Тімченка. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2025. № 1(9). С. 183–185.
4. Садковий В. П., Назаров О. О. Харківська наукова школа екстремальної психології. Новий колегіум. 2009. № 1. С. 15–18.
5. Тімченко О. В. Харківська наукова школа екстремальної юридичної психології: історія становлення та перспективи розвитку / О. В. Тімченко // Вісник Національного університету внутрішніх справ. - 2004. -

Вип. 28. - С. 462–466. - Режим доступу:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2004_28_88

6. Тімченко О. Вони були першими (вітчизняні доктори наук за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»). Проблеми екстремальної та кризової психології. 2021. № 2(2). С. 110–126.

Яніна Маргієва

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

ПРИСУТНІСТЬ, ЩО ТРИВАЄ: СПОГАДИ І ВДЯЧНІСТЬ ОЛЕКСАНДРУ ВОЛОДИМИРОВИЧУ ТІМЧЕНКУ

Вступ. В історії психологічної науки є особистості, чия присутність виходить далеко за межі наукових публікацій і офіційних регалій. Це люди, які формують не лише напрями досліджень, а й світогляд, професійну культуру та внутрішні опори тих, хто мав честь із ними працювати.

Саме такою особистістю для української психологічної науки є Олександр Володимирович Тімченко – доктор психологічних наук за спеціальністю «Юридична психологія», професор, видатний науковець сучасності, чий інтелектуальний і людський внесок і сьогодні відчутний у наукових і практичних колах.

Звернення до його особистості зумовлене не лише прагненням осмислити наукові здобутки, а й внутрішньою потребою зберегти пам'ять про людину, яка вміла поєднувати глибину наукової думки з щирістю людського ставлення. Його слово, стиль мислення, уважність до деталей і водночас бачення цілого залишили помітний слід у професійному становленні багатьох учнів і колег. У часи суспільних викликів, криз і невизначеності ідеї Олександра Володимировича набували особливої ваги, адже були спрямовані на підтримку людини в найскладніших умовах її буття.

Метою цієї статті є не лише збереження пам'яті про Олександра

Володимировича Тімченка, а й осмислення його наукового та людського спадку через призму особистих спогадів і спільної праці. Це спроба передати атмосферу взаємодії з Учителем, показати, як його наукові ідеї втілювалися у щоденній роботі, у спілкуванні зі студентами, курсантами та колегами, у формуванні професійної відповідальності та внутрішньої стійкості.

Особливе місце в діяльності Олександра Володимировича посідає створення навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України. Цей простір став не просто осередком наукових досліджень, а середовищем зростання, де формувалися фахівці, здатні працювати з людським болем, страхом і втратами. Його наукова спадщина продовжує жити в ідеях, підходах і людях, для яких він був не лише професором, а справжнім наставником і моральним орієнтиром.

Виклад основного матеріалу. Перша зустріч з Олександром Володимировичем Тімченком відбулася ще в студентські роки, у стінах Харківського національного університету внутрішніх справ. Це був 2003 рік, я навчалася на третьому курсі й зайшла до викладацької свого наукового керівника з курсової роботи. Атмосфера була звичною для університетського середовища – робоча, трохи напружена, наповнена тихим рухом думок і паперів. Саме тоді я вперше побачила професора Тімченка: він стояв біля свого робочого столу та збирав речі, готуючись залишити кабінет.

Наш погляд зустрівся лише на мить, але цього вистачило, аби відчутти силу його присутності. Погляд був серйозний, зосереджений, уважний і водночас вимогливий. Без слів, без зайвих жестів він вийшов з кабінету, залишивши після себе відчуття внутрішньої зібраності й напруги. Тоді я ще не усвідомлювала, що цей короткий епізод згодом набуде для мене особливого значення.

На той час Олександр Володимирович не викладав у нас навчальних дисциплін, адже я була студенткою, тоді як його основна викладацька діяльність була пов'язана з підготовкою курсантів. Проте навіть серед

студентів ходили розповіді про нього як про надзвичайно вимогливого, принципового викладача, людину з високими професійними стандартами, яка могла бути досить емоційною у відстоюванні своїх наукових і педагогічних позицій. Його ім'я вимовляли з повагою й певною обережністю.

Перші враження про Олександра Володимировича формувалися не через безпосереднє спілкування, а через атмосферу, яку він створював навколо себе. Це була постать людини з чіткою внутрішньою позицією, глибоким мисленням і безкомпромісним ставленням до поверховості. Саме ця поєднана строгість і внутрішня сила згодом викликали професійний інтерес і бажання зрозуміти глибше його науковий підхід.

Після закінчення університету доля склалася таким чином, що мій професійний шлях привів мене до Національного університету цивільного захисту України. Я прийшла працювати на кафедру на посаду лаборанта – початкову, але надзвичайно важливу сходинку мого подальшого професійного становлення. Саме в цьому закладі відбулася наступна, вже більш усвідомлена зустріч з Олександром Володимировичем Тімченком, який на той час очолював навчально-наукову лабораторію екстремальної та кризової психології.

Пригадую, що минуло кілька місяців від початку моєї роботи в університеті, і хоча професор Тімченко доволі часто навідувався на кафедру, того разу його прихід залишив особливе враження. Набравшись сміливості, я звернулася до нього з питанням, чи може він стати моїм науковим керівником у написанні кандидатської дисертації. На той період у НУЦЗУ було створено вчену раду зі спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах», одним із ініціаторів і засновників якої виступив Олександр Володимирович. Його внесок визначив стратегічний вектор розвитку цього наукового напрямку.

Професор уважно й серйозно подивився на мене та відмовив, обґрунтувавши своє рішення тим, що на той момент уже мав значну кількість аспірантів і учнів. Водночас він запропонував мені звернутися до Христенка

Віталія Євгеновича – начальника кафедри, який згодом став моїм науковим керівником. Сьогодні з глибокою вдячністю можу сказати, що ця порада була надзвичайно цінною: співпраця з Віталієм Євгеновичем Христенком стала важливою складовою мого професійного та наукового зростання, за що я щиро вдячна Олександрові Володимировичу.

Приблизно через два роки я перейшла працювати безпосередньо до навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології, яку очолював професор Тімченко. Початок нашої спільної роботи був стриманим: професор придивлявся до мене з обережністю, певною дистанцією і, можливо, навіть з професійною упередженістю. Це була властива йому форма відповідальності – він уважно оцінював не лише рівень знань, а й внутрішню готовність людини працювати у складній і вимогливій галузі. Важливо зазначити, що на той період ми вже працювали разом з Віталієм Євгеновичем Христенком в одному підрозділі, що створювало особливий професійний контекст взаємодії.

Під керівництвом Олександра Володимировича Тімченка навчально-наукова лабораторія екстремальної та кризової психології НУЦЗУ формувалася як науковий осередок, у діяльності якого поєднувалися дисциплінованість наукового пошуку, професійна відповідальність і чітка орієнтація на практичний результат. Лабораторія, на той час, існувала не як формальна структурна одиниця, а як живий науковий організм, у якому органічно поєднувалися фундаментальні наукові пошуки, прикладні проєкти та підготовка фахівців, здатних працювати в умовах екстремальних та кризових ситуаціях.

Для Олександра Володимировича Лабораторія була значно більшим, ніж місцем реалізації його наукових і практичних ідей. Вона була його справою життя, «дитиною», яку він створив, виплекав і захищав. У колективі професора з повагою та теплом називали Батьком лабораторії, адже саме він формував її цінності, дух і неповторну атмосферу. Підбір команди здійснювався ним особисто й надзвичайно ретельно – випадкових людей у

лабораторії не було. Кожен фахівець був не лише професіоналом, а й частиною цілісного колективу, об'єднаного спільними ідеями та відповідальністю.

Колектив лабораторії був яскравим, згуртованим, відкритим і живим. Професор Тімченко часто наголошував, що ми – сім'я, і ці слова ніколи не були формальністю. Вони щодня підтверджувалися атмосферою взаємної довіри, щирості та людського тепла, яку він умів створювати навколо себе.

Саме ця внутрішня єдність знаходила своє продовження і поза межами робочого простору. Олександр Володимирович надзвичайно любив збирати всіх разом за святковим столом. Для нього це було не просто застілля, а особливий простір спілкування, близькості й радості. Особливо пам'ятними були його дні народження: у такі дні поруч збиралися друзі, колеги, учні, лунали щирі вітання, сміх і теплі слова. Стіл завжди був щедро накритий, однак головним для нього залишалася не кількість страв, а присутність людей.

Попри велику кількість гостей, понад усе він прагнув відсвяткувати саме зі своїм колективом лабораторії. Для нього було надзвичайно важливо бути поруч із тими, з ким він працював щодня, кому довіряв і кого вважав родиною.

У цих зустрічах особливо відчувалася його турбота про людей і щире бажання розділяти з ними не лише професійні виклики, а й моменти радості.

Своєрідним символом цих теплих зустрічей стала його любов до грибів. Олександр Володимирович був справжнім грибником, і це завжди знаходило відображення на святковому столі – грибні страви займали в ньому особливе місце, ніби продовжуючи його характер і захоплення. А на Новий рік у нього була ще одна зворушлива традиція: кожному з нас, членам колективу лабораторії, він обов'язково дарував баночку грибів. Це був не просто подарунок, а щирий знак уваги, домашнього тепла і людської близькості, який і сьогодні згадується з усмішкою та вдячністю.

У такій атмосфері між членами колективу природно формувалися особливі, довірливі стосунки, засновані на взаємній підтримці, повазі та спільному прагненні до результату. Наші досягнення й професійні успіхи викликали зацікавлення, а подекуди й заздрість не лише в межах університету, а й поза ним, що лише підтверджувало унікальність середовища, створеного під його керівництвом.

Стиль наукового керівництва Олександра Володимировича вирізнявся тонким і виваженим поєднанням щирої людяності, емоційної залученості та високої, принципової вимогливості. Він не сприймав формалізму й поверхового ставлення до справи, навчав працювати глибоко, відповідально, чесно. Водночас поступово формуючи довіру до тих, хто демонстрував професійну зрілість і відданість справі. Його наставництво не було м'яким, але завжди було чесним і спрямованим на розвиток особистості фахівця. Кожному з нас він допомагав стати професіоналом своєї справи, підтримуючи у складні моменти та вірячи у потенціал своїх учнів.

Професор Тімченко часто повторював, що справу потрібно робити або на найвищому рівні, або не братися за неї зовсім. Цей принцип став для багатьох із нас життєвим і професійним орієнтиром. Саме в Лабораторії формувалося глибоке розуміння відповідальності професії психолога та усвідомлення того, наскільки важливою є якісна психологічна допомога

людині в умовах загрози життю. Його наукова й людська спадщина продовжує жити в кожному з нас, хто мав честь бути частиною цієї «родини».

Для мене особисто ці принципи набули особливого, глибоко особистісного значення, адже саме у взаємодії з Олександром Володимировичем вони перестали бути абстрактними вимогами й стали внутрішніми орієнтирами професійного життя. Хочу зазначити, що Олександр Володимирович відіграв визначальну роль у моєму професійному становленні. Завдяки спільній роботі з ним я здобула не лише ґрунтовні знання й сформовані професійні навички, а й значно глибше – певний внутрішній професійний стрижень. У сучасному світі, де часто цінується гнучкість понад принциповість, я не завжди одразу усвідомлювала, наскільки важливими є ті якості, які він у мені формував. Лише з часом стало зрозуміло, що саме вони стали основою моєї професійної зрілості.

Професор навчив мене поєднувати людяність із внутрішньою твердістю – бути уважною до людей, їхніх переживань і водночас залишатися послідовною у власних рішеннях. Це була не декларація, а жива практика щоденної роботи, у якій відповідальність і повага до людини ніколи не суперечили одна одній. Усвідомлення цієї науки прийшло не одразу, а значно пізніше, вже з власним досвідом і професійними викликами.

Окремою рисою його стилю керівництва була вимога виконувати всі завдання завчасно – «з єфрейторським зазором», як ми між собою жартома це називали. У колективі з посмішкою говорили, що Олександрові Володимировичу була притаманна підвищена тривожність. Проте згодом стало очевидно: за цією вимогливістю стояло глибоке розуміння відповідальності, передбачливості та готовності до непередбачуваних обставин, що є особливо важливим у сфері екстремальної та кризової психології.

З часом я усвідомила, що ця «тривожність» стала частиною і мого професійного мислення. Вона проявляється у вмінні завчасно планувати, передбачати ризики, не відкладати важливе та бути готовою до складних

ситуацій. І сьогодні я з упевненістю можу сказати, що це не недолік, а цінна професійна якість, передана мені Учителем. Саме завдяки цьому досвіду я навчилася не лише реагувати на виклики, а й випереджати їх, зберігаючи відповідальність перед людьми та справою, якій служу.

На жаль, у лютому 2025 року ми попрощалися з Олександром Володимировичем Тімченком. Порожнеча, яку він залишив по собі, відчувається щодня – тиша й смуток нагадують про його відсутність. Проте з часом розумієш: він живе далі – у думках, у словах, у наукових ідеях, які залишаються для нас дороговказом і натхненням.

Хочу відверто зазначити: за життя професора наші взаємини були добрими, професійними й побудованими на взаємній повазі, без тісної особистої емоційної близькості. Водночас я завжди знала, що можу звернутися до нього за порадою – не лише з професійних питань, а й у складні життєві моменти, і бути почутою. Він залишався для мене Учителем – вимогливим, стриманим, принциповим, але водночас уважним. І, можливо, саме така дистанція була для нього природною формою взаємодії й способом зберігати внутрішню рівновагу та професійну гідність.

Проте після того, як його не стало, трапилося те, чого я не могла передбачити: Олександр Володимирович почав приходити до мене у снах. Ці сни здебільшого пов'язані з професійною діяльністю: ми розмовляємо, обговорюємо робочі моменти, він дає настанови, підказує, спрямовує, говорить, що і як потрібно робити. У цих снах немає тривоги – навпаки, є відчуття ясності, підтримки й спокою, ніби він і далі поруч, у своїй звичній ролі наставника.

Саме тому навіть зараз я відчуваю його присутність у своєму житті. Це не містика і не ілюзія – це внутрішній діалог, який триває завдяки тому сліду, що він залишив у мені як у фахівцеві й людині. Я впевнена, що не лише я відчуваю це. Він продовжує жити у своїх учнях, у колегах, у кожному, хто мав честь працювати з ним і перейняти його спосіб мислення, його вимогливість до себе й глибоку повагу до професії.

Олександр Володимирович живе у своїх наукових нарисах, у створеній ним Лабораторії, у сформованій науковій школі, у принципах, які він передав наступним поколінням. Він був великою людиною – не за гучними словами, а за масштабом впливу, який не зникає з часом. І такою людиною він залишається й нині – у пам'яті, у справі, у нашій щоденній професійній відповідальності продовжувати те, що він започаткував.

Висновки. Постаті, подібні до Олександра Володимировича Тімченка, не зникають разом із завершенням земного шляху. Вони залишаються у професійній культурі, у способі мислення, у внутрішніх орієнтирах тих, кого навчали й надихали. Його життя було прикладом служіння науці, людині та справі, яку він обрав не випадково, а як покликання.

Для мене Олександр Володимирович став не лише видатним науковцем і наставником, а й внутрішнім моральним компасом. Його вимогливість навчила відповідальності, його принципівість – чесності із собою, його людяність – не втрачати поваги до іншого навіть у найскладніших умовах. Те, що колись здавалося суворістю, з часом відкрилося як глибока турбота про якість, сенс і наслідки нашої професійної діяльності.

Сьогодні, озираючись назад, я з вдячністю усвідомлюю масштаб його впливу. Він формував не просто фахівців – він формував людей, здатних витримувати напругу, приймати складні рішення й залишатися людяними. Саме в цьому, на мою думку, полягає справжня велич Учителя.

Олександр Володимирович продовжує бути присутнім у своїх ідеях, у створеній ним науковій школі, у Лабораторії, яка стала символом професійної єдності, відповідальності та високих стандартів. Він живе у кожному з нас, хто несе далі його спосіб мислення, його вимогливе й водночас людяне ставлення до науки та життя. Пам'ять про нього – це не просто спогад про минуле, а жива внутрішня відповідальність: працювати чесно, глибоко, з повною віддачею і робити свою справу по-справжньому добре – так, як він умів навчити і як сам жив.

Його шлях завершився, але його справа триває. І саме в цьому – найбільше підтвердження того, що він був і залишається великою людиною!

Діана Похілько

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

ПРОФЕСОР В МОЇЙ ПАМ'ЯТІ

Протягом життя ми зустрічаємо тисячі різних людей. Хтось з них проходить повз нас наче привід, не залишаючи жодних спогадів та відчуттів. А бувають і зовсім інші...

Люди, зустріч з якими, проникає в самі приховані клітинки нашого серця та душі, і спогади про них є потужним джерелом енергії.

За 17 років сумісної праці з Тімченко Олександром Володимировичем було багато

всього різного, ми проходили й світлі щасливі й трішки сірі смуги, були й конфлікти, й образи, й взаємна підтримка...

Безумовно, можна годинами розповідати про його видатні наукові здобутки; про вклад, який Він зробив для розвитку екстремальної та кризової психології; про запропоновані нові підходи та концепції; про цілу Школу науковців з якої, ще за його життя, вийшло в науковий світ декілька поколінь науковців; можна б було виділити сотні надзвичайних ідей та потужних проєктів, які народжувалися в його голові... Але все це б і на 1 % не змогло описати всю глибину його багатогранної особистості.

Минуть роки, наукові напрямки зміняться, старі можливо взагалі втратять свою актуальність. Єдине, що залишиться незмінним, – це постать

особистості, яка була неповторною. Тож, хочу згадати якою саме людиною був Олександр Володимирович в моїх очах.

Говорять, що талановита людина талановита в усьому. Мені пощастило бачити Олександра Володимировича в різних ролях та різних сферах життя. Можу сказати, що талановитість була не в усьому.

Розпочну з нашого першого знайомства: *«Це був час напередодні захисту моєї бакалаврської роботи. Моїм керівником роботи був його друг Христенко Віталій Євгенович. В мене все було зроблено, і єдине що залишалося так це поставити підпис керівника і здати на кафедру. Той день був останнім терміном здачі, і інших варіантів в мене просто не було. Ще й якби не моя гіпервідповідальність, то певно б жодних проблем я б в своєму житті взагалі не мала. Що може бути простішим? Диплом є, ручка є, керівник на роботі є... Але на моєму шляху трапився Тімченко Олександр Володимирович. Поглинений творчим процесом він вигнав мене з кабінету, і сказав, що б я не заважала, не приходила сюди. І взагалі Віталік завтра їде у відрадження і цією фігнею займатися не буде... Мене тричі виганяли з кабінету, з усією притаманною йому емоційною забарвленістю та кроткістю, наче відсікання мечем... Але потрібний підпис я все ж таки отримала. Мої перші враження - незрозуміло емоційний божевільний».*

Вже потім, працюючи разом, я не раз спостерігала як він повністю поринає в творчій процес та створює нові моделі, алгоритми, правила тощо. І це був дійсно цікавий процес, в цей час Олександр Володимирович наче провалювався в якийсь інший вимір і потік слів, який він видавав інколи випереджав навіть його власне усвідомлення сказаного. Якщо не встиг записати, то це вже твої власні проблеми, ще раз ця ідея саме в такому варіанті ніколи не прозвучить. Рятував колектив, який після наради майже по словах збирав речення, які він говорив. Вже пізніше диктофон справлявся краще, і його думки можна було прослуховувати декілька разів, щоб зрозуміти все більш глибоко, спокійно, та раціонально.

Після такого творчого процесу я доволі часто стикалася з тим, що після

дослівно написаного за його словами тексту він щиро дивувався, і казав, що це не його, але дуже розумно.

Олександр Володимирович був дуже цікавим керівником. Не буду наголошувати про його авторитарний стиль керівництва та в рази завищені вимоги до виконання поставленої задачі. Хоча саме це виховало в кожного з нас безмежне відчуття відповідальності та високий рівень професіоналізму, а розкажу саме про колектив.

Створений ним колектив був не просто командою фахівців, а справжньою родиною, де було гасло «Ми», а не «Я». Закладена ним атмосфера та неформальні правила панують в колективі лабораторій й досі. Для кожного була відведена своя роль, кожен фахівець міг робити різні види робіт, але, при цьому, кожен щось вмів робити найкраще ніж інші. І саме ці індивідуальні «родзинки» доповнювали кожного члена колективу, і робило його потужнішим. Не було прямої конкуренції, бо кожен в суспільний «науковий кошик» додавав щось своє унікальне, відчувавши при цьому свою важливість для колективу.

Олександр Володимирович мав унікальну властивість бачити в людях ту саму «професійну родзинку» і скеровувати в потрібному напрямку. Не можу згадати жодного випадку, коли б він помилився, і в людини не було б успіху в названому ним напрямку. Всі, хто прислухався до його порад був просто приречений на успіх й високі досягнення в професійній діяльності.

На ряду з тим, я бачила його доволі наївною людиною. Він легко довіряв іншим. Бачив в людях тільки гарні риси характеру та не помічав підлості, фальші, холодного людського розрахунку чи заздрощів.

Нажаль, за весь час сумісної праці я була лише один раз на його лекції. Не на публічних виступах чи конференціях, а саме на лекції, де проходила взаємодія з майбутніми фахівцями. На той час ми працювали вже певно з років 8 разом, але ця лекція стала для мене чимось дуже особливим. Те як він взаємодіяв з аудиторією, тримав увагу, зацікавлював. На його лекції неможливо було задрімати, хотілося сидіти нерухомо та ловити кожне слово.

Разом з тим було два різних професора: той, що виступав на сцені, і той що готувався до виступу. Спокійний, впевнений, сконцентрований, професіонал, і тривожний й зверх критичний професор. Одними з найважчих для мене завдань, які треба було виконувати з ним, це сумісна підготовка до виступу. В цей період весь підрозділ не міг працювати в звичному ритмі та за своїм планом. Треба було якимось чином перенести ті образи, які виникали в його голові в реальне життя у вигляді макету чи презентації.

Техніка була не його сильною стороною, він не вмів з нею працювати, та й в нього не дуже це й виходило. Все виконання лежало на колективі. Найбільше в цьому питанні йому допомагав Христенко Віталій Євгенович, але й інші все одно не могли спокійно працювати. За його проханням за день можна було разів 5 переглянути одну й ту саму презентацію до виступу та ще 100 разів там щось підправити, зробити гарні анімаційні переходи чи змінити колір, фотографії, розташування тощо. Як я вже говорила Олександр Володимирович мав високі стандарти, і все повинно було бути зроблено максимально добре. Ніяких компромісів, і крапка!

З впевненістю можу сказати, що Олександр Володимирович міг домовитися з будь ким. Він тонко відчував момент, коли треба було підійти до людини, і вдало підбирав слова, які варто сказати, щоб бути почутим. І якщо це буде не сьогодні, то завтра, чи через тиждень це не біда. Конструктивний діалог завжди буде знайденим. В цьому йому допомагало неперевершене почуття гумору. Не раз величезне нервово напруження знімалося ним вдалим жартом, чи кумедної історією з його кадетського чи професійного життя.

При цьому є невеличке «але», якщо дії людини виходили за межі його моральних чи етичних принципів, то діалогу не буде. Взагалі не буде. І тут також не було жодних компромісів, якщо він вже ображався, то це було по всім статтям та законам, надовго і ґрунтовно.

При цьому Олександр Володимирович мав велике добре серце. І це проявлялося в усьому. Він однаково гарно ставився і до колеги професора, і до прибиральниці. Завжди тактовний. Всі курсанти для нього взагалі були дітьми.

Він завжди намагався їх чимось пригостити, то печивом, то цукерками, але з порожніми руками ніхто з кабінету не виходив.

В пам'яті спливає ще одна цікава історія, яка відкриває по справжньому його щире серце. *«Найбільша, і певно єдина, моя змова за спиною Олександра Володимировича відбулася невдовзі після захисту моєї дисертації. І була вона саме з його родиною. Знаючи, як він любив собак, але категорично був налаштований проти цуценя, бо важко пережив смерть свого Маркіза. Я все ж таки отримую дозвіл від Вікторії Анатоліївни щодо цуценя.*

Лютий місяць, на вулиці мороз, вечір після роботи. Я за пазухою несучу цуценя Золотистого ретривера. Моєму хвилюванню не було меж, певно на захисті я хвилювалася менше, бо знала що мене очікує, а тут повна невідомість. До цього декілька разів намагалася розпочати з ним розмову щодо цуценя, але щоразу отримувала єдину відповідь: «Тема закрыта. В моєму домі собаки більше не буде!».

Дзвінок... Він відкриває двері, відходить на два кроки назад, бо я стою на порозі, і з мого пальто виглядає золотиста морда цуценяти. Він сів на підлогу, а цуценя підбігло до нього і почало облизувати, а він сидів і витирив сльози з очей. Він - колишній військовий, полковник, доктор наук, професор, який пройшов безліч різних ситуацій та пережив сотні нелегких подій, сидів на підлозі та радів цуценяті, як мала дитина». Тільки людина з добрим серцем може пройти життя, піднятися сходами успіху, слави та пошани і залишитися людяною.

В дечому він таки був дійсно правий: в його домі собаки більше не було це цуценя стало справжнім членом родини. Він любив його всім своїм великим щирим серцем до останнього.

Родина для нього була чимось святим. Це завжди була закрыта тема, і простір куди не було входу до інших. Він ніколи не скаржився на дружину чи сина. Навпаки любив їх, з усією своєю крайністю. Якщо щось робити то тільки якнайкраще. «Моя Віточка» з його уст завжди звучало з якоюсь особливою теплою. Він оберігав та піклувався про своїх сповна, а своїми для нього були

не тільки дружина та син, а й колектив лабораторії. Інколи його хвилювання було аж занадто великим. Так як він проявляв своє піклування, не проявляли навіть наші рідні. Його коронна фраза, коли ми затримувалися на роботі, чи їхали з виїзду, чи у відрядження: «Доїдеш подзвони чи напиши! Щоб я знав, що все добре». І це відносилось до усього колективу будь-то Віталій Євгенович, Світлана Юрїївна, Яніна Олександрівна, я чи інші. Не кожна родина може похвалитися такими теплими стосунками.

Остання наша розмова з ним була ввечері перед його операцією. Він дуже хвилювався, але намагався до останнього підбадьорювати своїх, а своїми були не тільки рідні.

«... Я пишаюся кожним своїм учнем. Щоб ви не починали робити, ви робите це якнайкраще!...». І ця його фраза буде супроводжувати мене все життя.

Вдячна долі, що дала можливість зростати з найкращим!

Саме таким Олександр Володимирович залишиться назавжди в моїй пам'яті та в моєму серці.

Людмила Гонтаренко
кандидат психологічних наук, доцент, Національний університет
цивільного захисту України (м.Харків)

ВИЗНАЧЕННЯ НАУКОВИХ ПРІОРИТЕТІВ ЯК ОСОБИСТИЙ ВНЕСОК ОЛЕКСАНДРА ВОЛОДИМИРОВИЧА ТИМЧЕНКА

Аналіз особистого внеску О. В. Тимченка у формування проблемного поля екстремальної та кризової психології та харківської лабораторії з однойменним напрямом. Основну увагу хотілося б звернути на здатності вченого зосереджувати на визначати науково та соціально пріоритетні теми досліджень, що відповідали актуальним викликам часу та водночас мали довготривалу евристичну цінність. Стратегія відбору дослідницьких проблем, а не лише отримані емпіричні результати, стала визначальним чинником становлення кризової психології як прикладного й теоретично осмисленого напрямку української психологічної науки.

В історії психології особливе значення має аналіз не лише завершених теоретичних концепцій або експериментальних результатів, а й логіки формування проблемного поля науки. Питання про те, чому саме ці теми ставали предметом дослідження в певний історичний період, дозволяє глибше зрозуміти механізми розвитку психологічного знання.

У цьому контексті постать Олександра Володимировича Тимченка є показовою. Його наукова діяльність у межах харківської лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України демонструє рідкісне для прикладних галузей поєднання чутливості до соціальних викликів і методологічної далекоглядності. Обрані ним теми досліджень не лише відповідали нагальним потребам практики, але й закладали основи для тривалого розвитку кризової психології як наукової дисципліни.

Метою цієї статті є аналіз уміння О. В. Тимченка визначати ключові, науково значущі теми досліджень, а також з'ясування ролі цього вміння у

становленні кризової психології в Україні.

У класичній історії науки вибір теми часто розглядався як похідний від панівних теорій або методів. Однак у прикладних галузях психології ситуація є складнішою: тут вибір проблеми формується на перетині науки, соціального запиту та професійної відповідальності.

Однією з визначальних рис наукового мислення О. В. Тимченка була висока чутливість до соціального контексту. Теми, що обиралися для досліджень, виникали не в академічній ізоляції, а у відповідь на:

- надзвичайні ситуації;
- професійну діяльність у небезпечних умовах;
- масові психологічні кризи.

При цьому важливо підкреслити, що соціальна актуальність не зводилася до реактивного реагування на події. Навпаки, дослідницькі теми часто випереджали широке наукове усвідомлення проблеми, що дозволяє говорити про прогностичний характер наукового вибору.

Особистий внесок О. В. Тимченка полягав у здатності редукувати складну екстремальну ситуацію до її психологічного ядра. Замість опису множинних чинників увага зосереджувалася на тих аспектах, де відбувається порушення саморегуляції; виникає суб'єктивне відчуття кризи; змінюється структура особистісних смислів.

Такий підхід дозволяв уникати поверхового емпіризму й формувати теми з високим теоретичним потенціалом.

Одним із найбільш значущих особистих внесків О. В. Тимченка став концептуальний зсув у трактуванні об'єкта дослідження. У центрі уваги поступово опиняється не сама екстремальна подія, а переживання людини в кризі.

Цей перехід мав кілька наслідків: розширення предмету психологічного аналізу; інтеграція емоційних, когнітивних і смислових компонентів та можливість довготривалого аналізу наслідків травматичного досвіду.

Саме завдяки цьому кризова психологія отримала статус не

допоміжного, а самостійного напрямку психологічної науки.

На відміну від ситуативних досліджень, орієнтованих на короткочасний ефект, О. В. Тимченко послідовно обирає теми, здатні зберігати актуальність у змінних умовах; породжувати нові дослідницькі запитання; інтегруватися в різні галузі психології.

До таких тем належать проблеми психологічної стійкості, кризової адаптації, трансформації особистості після травми.

Особистий внесок О. В. Тимченка виявлявся також у формуванні наукової культури лабораторії, де цінувався обґрунтований вибір теми та заохочувалося проблемне мислення.

Таким чином, його вплив виходив за межі власних досліджень і формував покоління психологів із критичним і відповідальним ставленням до науки.

З історико-психологічної точки зору діяльність О. В. Тимченка є прикладом того, як:

- особистість ученого впливає на траєкторію розвитку галузі;
- стратегія вибору тем визначає характер науки;
- прикладна психологія може зберігати теоретичну глибину.

Аналіз ранніх наукових праць О. В. Тимченка засвідчує, що його дослідницький інтерес формувався в межах проблематики професійної діяльності в екстремальних умовах. У цих роботах увага зосереджується не на загальному описі небезпечних ситуацій, а на психологічних механізмах функціонування суб'єкта діяльності в умовах підвищеного ризику.

Показовим є те, що навіть у межах традиційної для того часу психології діяльності дослідник:

- не обмежується аналізом ефективності або помилок;
- зосереджується на внутрішніх станах напруження, мобілізації, виснаження;
- фактично закладає підґрунтя для подальшого переходу до кризової проблематики.

Таким чином, уже на цьому етапі простежується вміння обирати теми з потенціалом подальшого теоретичного розгортання.

Наступний етап наукової творчості О. В. Тимченка пов'язаний із дослідженням психічних станів в екстремальних і надзвичайних ситуаціях. У цих працях особливо виразно проявляється його здатність:

- виокремлювати психологічно центральні феномени;
- переходити від опису умов до аналізу переживання.

Характерною рисою цих досліджень є те, що екстремальна ситуація розглядається не як одноразовий подразник, а як подія, що порушує звичну систему саморегуляції особистості. Саме тут з'являється перехідне поняття між екстремальною та кризовою психологією. Історико-науково це можна розглядати як момент концептуального зламу, коли вчений фактично змінює оптику дослідження, зберігаючи водночас спадкоємність із попередніми роботами.

Найбільш показовими з точки зору особистого наукового внеску є праці О. В. Тимченка, присвячені психологічним кризам, травматичному досвіду та психологічній допомозі. У цих роботах остаточно формується розуміння кризи як:

- комплексного психологічного процесу;
- динамічного стану, що має етапи розвитку;
- події, яка трансформує особистісні смисли.

Важливо, що вибір цієї тематики відбувався ще до її широкої інституціоналізації в українській психології. Це дозволяє говорити про випереджальний характер наукового вибору, який згодом визначив траєкторію розвитку цілого напрямку.

Окрему групу становлять праці О. В. Тимченка, в яких аналізується психологічна допомога в кризових та екстремальних ситуаціях. У цих роботах чітко простежується його принципова позиція щодо:

- нерозривності теорії та практики;
- включеності психолога в ситуацію допомоги;

- етичної відповідальності дослідника.

Вибір саме цієї проблематики свідчить про розширене розуміння предмета психології, де об'єктом аналізу стає не лише психіка постраждалого, але й позиція самого фахівця.

Це є важливим особистим внеском у розвиток методології прикладної психології.

Значущим аспектом наукової спадщини О. В. Тимченка є звернення до проблеми вторинної травматизації, професійного вигорання та психологічних ресурсів фахівців, які працюють у кризових умовах.

З погляду історії психології, аналіз конкретних праць О. В. Тимченка дозволяє реконструювати механізм формування кризової психології; показати роль особистості вченого у виборі наукових пріоритетів; продемонструвати, що розвиток науки визначається не лише методами, а й ціннісними орієнтирами дослідника.

Уміння визначати наукові пріоритети є ключовим елементом особистого внеску О. В. Тимченка. Вибір тем досліджень ґрунтувався на поєднанні соціальної значущості, психологічної центральності та наукової перспективності. Саме ця стратегія забезпечила становлення кризової психології як повноцінного напрямку української психологічної науки. Досвід харківської лабораторії має важливе значення для історії психології та сучасної наукової рефлексії.

Георгій Дубровинський
кандидат психологічних наук, доцент, кафедра соціальної психології,
факультету психології КНУ імені Тараса Шевченка (м. Київ)

СПОГАДИ

Весна 2005 року, я їду в м. Харків на зустріч з Тімченко О.В. та іншими членами спеціалізованої вченої ради Університету цивільного Захисту України МНС України, для того щоби представити своє дослідження для захисту. Атмосфера була ділова, конкретна, не напружена. Було зрозуміло, що колектив знає що робити, та як організовувати роботу. Діловий ритм задавав Олександр Володимирович і це відчувалось.

Зустріч з містом та університетом була у мене вперше. Постійні ділові зв'язки з колегами сформували для мене такий настрій, що я з великим задоволенням сприймав повідомлення про необхідність зустрітись в університеті. У подальшому мене зустрічали, як свою людину в науковому світі. Більше того, культурна програма міста Харкова була у моєму розпорядженні, відвідування виступу Харківської команди КВК та інше. За час, який мені був наданий для підготовки до захисту я встиг полюбити місто і людей, які представляли університет.

Хочу окремо зазначити, що вимоги до написання та оформлення роботи були жорсткі та конкретні. Такий ритм роботи задавав з моєї сторони повагу до колективу та науки в цілому. При особистих розмовах з Олександром Володимировичем можна було зрозуміти, що це людина відповідальна, тримає своє слово, має свою точку зору. Також зовнішні обставини не впливали на нього, для прийняття будь-якого рішення. Мабуть його особистісні якості були головними, щоби згуртувати навколо себе такий чудовий колектив.

Можна багато говорити про наукові досягнення, вони дійсно ґрунтовні та важливі, але головне те, що ці дослідження, їх результати, ставали доступними для всіх.

Олександр Володимирович до кінця тримався, як справжній воїн.
Слава і честь йому!

Андрій Куфлієвський
кандидат психологічних наук, доцент, начальник
соціально-психологічного факультету Національного
університету цивільного захисту України у 2007-2021 рр.

ВЧИТЕЛЬ І ДРУГ

Люди по-різному йдуть з цього життя. Хтось тихо і непомітно. А хтось йде, залишивши після себе яскравий слід. Слід від добрих справ і вчинків. Про таких людей зазвичай кажуть, що разом з ними пішла ціла епоха. Як би це пафосно не звучало, але з відходом Олександра Володимировича, так це і є насправді.

Вірю, що все, що він створював, всі його починання залишили слід і в українській психологічній науці і, що найголовніше, в душах і серцях його друзів, однодумців і учнів. Це природно, що коли людина йде з життя, починаєш згадувати про те, що було прожито разом. Події, факти, точки дотику. На багато речей вже дивишся по-іншому. Час все розставляє на свої місця. Те, що вважалося важливим, від чого «закипала кров», сьогодні здається вже не таким значущим. І на перше місце виходять ті моменти, які дійсно важливі. Без яких неможлива добра пам'ять про передчасно пішовшого друга.

Вважаю, що по праву можу назвати його і своїм вчителем, і другом. Другом, до якого можна було звернутися з будь-яким питанням. Від простого життєвого до найскладнішого наукового. З яким можна було і посперечатися, не зважаючи на його регалії. Та що там звертатися. Він сам завжди йшов назустріч, сам задавав питання, щиро цікавився справами. Сам підставляв плече, вникав у вирішення твоїх проблем. Допомагав і словом, і ділом. Без фальші, без лицемірства. Такою була його людська натура.

Наше знайомство відбулося ще до приходу Олександра Володимировича в наш навчальний заклад. У той час він працював у Харківському національному університеті внутрішніх справ. Ми багато в чому добре розуміли один одного. Навчання у свій час в споріднених за специфікою

навчальних закладах, служба в Збройних силах, робота з особовим складом, інтерес до психології як науки для людини і на благо людини.

Пізніше він перейшов до нашого навчального закладу, і наше спілкування стало більш частим і насиченим. Його допомога і підтримка були для мене актуальними і безцінними. Дуже швидко, завдяки своєму професіоналізму, енергії, наполегливості при вирішенні будь-яких питань, він заслужив авторитет у своїх колег. До його думки завжди прислухалися. Його слова і дії були важливими для багатьох. На нього рівнялися.

Олександр Володимирович завжди був, з цим, безумовно, погодяться всі, хто його знав, генератором ідей. Людиною, яка весь час дивувала своїми ініціативами, пропозиціями, проектами. Багато з них втілилися за його життя. Інші, я в це вірю, будуть ще реалізовані. У цьому є життєва необхідність. Сьогоднішні реалії підтверджують це як найкраще.

Те, що в нашому університеті була створена лабораторія екстремальної та кризової психології, є його особистою заслугою. Сьогодні колеги, учні гідно продовжують його справу.

Легше, набагато легше написати серйозну наукову статтю, підтверджену результатами досліджень, ніж ці рядки. Боляче, дуже боляче усвідомлювати, що такої людини вже немає з нами. У це навіть не хочеться вірити. Людина, яка завжди думала на перспективу, думала про майбутнє. Дбав про всіх. Іноді це навіть дивувало оточуючих, викликало нерозуміння. Не дуже дбав про своє здоров'я. Але здоров'я людей, які його оточували, завжди було на першому місці.

Олександр Володимирович був, безперечно, талановитою людиною. І при цьому ніколи не хвалився своїми званнями, нагородами, досягненнями. Завжди був простий у спілкуванні і відкритий людям. З ним було легко спілкуватися на будь-які теми.

Дуже не просто писати ці рядки. Навіть зараз, після деякого часу, важко до кінця усвідомити, що його немає з нами. Дуже шкода, що доля так мало відміряла йому життя.

Мої слова не панегірик. Найкращі людські якості були притаманні цій людині. Всі ми, його колеги, друзі та учні, будемо пам'ятати Олександра Володимировича. У кожного з нас він вклав частинку себе. І вона завжди залишиться з нами.

Трудова діяльність професора Тімченка О.В. (44 роки)

08.1980	-	08.1984	-	курсант Донецького вищого військового політичного училища інженерних військ і військ зв'язку
Напряма: 08.1984	-	10.1985	-	заступник командира роти по політичній частині понтонно-мостового батальйону 91 окремої інженерно-саперної бригади
10.1985	-	09.1987	-	помічник начальника політвідділу по комсомольській роботі 91 окремої інженерно-саперної бригади
09.1987	-	09.1988	-	старший інструктор відділення комсомольської роботи політвідділу 1 гвардійської загальновійськової армії
09.1988	-	08.1990	-	начальник відділення – помічник начальника політвідділу по комсомольській роботі 1 гвардійської загальновійськової армії
08.1990	-	06.1993	-	слухач військово-педагогічного факультету Гуманітарної академії Збройних Сил України
06.1993	-	10.1993	-	зарахований у розпорядження начальника Управління військової освіти Міністерства Оборони України
10.1993	-	04.1996	-	викладач кафедри психології і педагогіки Харківського військового університету
04.1996	-	03.1997	-	старший викладач кафедри психології і педагогіки Харківського військового університету
Відповідно до Тимчасового положення про проходження військової служби особами офіцерського складу звільнений з військової служби у запас за п. 65 «в» (за станом здоров'я). Виключений зі списків особового складу Харківського військового університету 19 березня 1997 року.				
04.1997	-	08.1998	-	доцент кафедри психології і педагогіки Університету внутрішніх справ
08.1998	-	05.2004	-	доцент кафедри прикладної психології Університету внутрішніх справ
04.2006	-	12.2010	-	начальник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Університету цивільного захисту України
Відповідно до Положення про порядок проходження служби особами рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту звільнений зі служби за пунктом 98 у відставку (як визнаного непридатним до військової служби за станом здоров'я, з виключенням з військового обліку) та за підпунктом 3 пункту 99 (за станом здоров'я), з правом носіння встановленої форми одягу.				
12.2010	-	01.2025	-	головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України

**СПИСОК ОСНОВНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ТІМЧЕНКА ОЛЕКСАНДРА ВОЛОДИМИРОВИЧА**

№ п/п	Назва	Вихідні дані	Обсяг	Співавтори
1.	Психология толпы: учебное пособие.	Х.: ХВУ, 1994.	124 с.	
2.	Некоторые психологические аспекты военного управления (менеджмента): учебное пособие.	Х.: ХВУ, 1995.	112 с.	
3.	Психогении в экстремальных условиях. Боевая психическая травма и методы ее коррекции : учебное пособие.	Х.: ХВУ, 1995.	136 с.	
4.	Психологическое обеспечение войн и боевых действий в армиях зарубежных государств после второй мировой войны : учебное пособие.	Х.: ХВУ, 1995.	156 с.	
5.	Военная психология, психотерапия и психиатрия в царской России конца XIX – начала XX столетия: методическое пособие.	Х.: ХВУ, 1995.	118 с.	
6.	Психологические операции противника и методы противодействия им	Навчально-виховний процес: методика, досвід, проблеми. Х.: Інформаційний бюлетень ХВУ, 1995.	С. 56-68.	
7.	Внутриличностный конфликт в боевой обстановке и проблемы его разрешения	Третя Міжнародна науково-практична конференція “Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика”. – Київ – Чернівці, 1995.	С.152-155.	
8.	Книга практического психолога (в двух частях): Научное издание.	Харьков: РИП “Оригинал”, “Фортуна – пресс”, 1996.	Часть 1 – 302 с.; Часть	Беседин А.Н., Липатов И.И., Шапарь В.Б.

			2 – 424 с.	
9.	Социальная психология (в двух частях): Учебное пособие.	Харьков: ХВУ, 1997.	Часть 1 – 255 с.; Часть 2 – 263 с.	Секерин Н.Ф., Беседин А.Н., Терентьев Д.Г., Шапарь В.Б.
10.	Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях и методы их коррекции: методическое пособие.	Х.: ХВУ, 1997.	184 с.	
11.	Агресивний натопв та методи протидії йому: Навчальний посібник	Харків: Ун-т внутр. справ, 1998.	106 с.	
12.	Психологическая диагностика посттравматических стрессовых состояний: Учебно-методическое пособие.	Харків: Ун-т внутр. справ, 1998.	67 с.	
13.	Дебрифинг как метод психологической коррекции посттравматических стрессовых нарушений: Учебно-методическое пособие	Харків: Ун-т внутр. справ, 1998.	20 с.	
14.	Психодрама как метод психологической коррекции посттравматических стрессовых нарушений: Учебно-методическое пособие	Харків: Ун-т внутр. справ, 1998.	35 с.	
15.	Основные направления снижения уровня психических потерь и психической недееспособности среди личного состава подразделений особого риска: Учебное пособие.	Харків: Ун-т внутр. справ, 1998.	31 с.	
16.	О защитных механизмах	V Международная	С.185.	

	и возможности помешательства в ходе боевых действий	конференция “Социально – психологическая реабилитация населения, пострадавшего от экологических и техногенных катастроф”. – Минск, 1998.		
17.	Посттравматические стрессовые расстройства: Учебно-методическое пособие.	Харків: Ун-т внутр. справ, 1999.	31 с.	Лысенко В.И., Яковенко С.И.
18.	Екстрена психологічна допомога працівникам ОВС, що безпосередньо беруть участь у локальному збройному конфлікті	Вісник Університету внутрішніх справ. 1999. Вип. 8.	С.182-185.	
19.	О некоторых подходах к изучению защитных механизмов личности	Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми юридичної психології”. – Київ, 1999.	С.44.	
20.	Деякі засоби соціально – психологічного впливу на кримінальний натовп	Материалы Всеукраинской научно-практической конференции молодых ученых “Политика и политическая культура в условиях становления и развития украинского общества”. – Одесса, 1999.	С.127-128.	
21.	Психофізіологічний супровід діяльності особового складу підрозділів особливого ризику у ході їх безпосереднього бойового застосування	III Харківські Міжнародні психологічні читання “Особистість і трансформаційні процеси у суспільстві. Психолого-педагогічні проблеми сучасної освіти. ” – Харків, 1999.	С.146-148.	
22.	Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування: Монографія.	Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000.	268 с.	
23.	Основні психічні стани, що знижують ефективність діяльності	Вісник Харківського університету. № 472, 2000.	С. 134-136.	

	особового складу підрозділів особливого ризику			
24.	Сучасне уявлення теорії темпераментів	Вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. №13, 2000.	С.123-127.	
25.	Соціально – психологічний аналіз причин загибелі і травматизму серед працівників органів внутрішніх справ	Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. Випуск VI, 2000.	С.141-145.	
26.	Психологічне забезпечення відновного періоду діяльності підрозділів особливого ризику	Вісник Харківського університету. № 483, 2000.	С. 159-162.	
27.	Тімченко О.В. Стислий огляд сучасних концепцій добору в ризиконебезпечні професії	Вісник Харківського університету. № 498, 2000.	С. 143-146.	
28.	Динамічні особливості первинної психологічної адаптації курсантів навчальних закладів МВС України	Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. Випуск VIII, 2000.	С.180-185.	Назаров О.О.
29.	Информационный терроризм как форма транснациональной преступности	Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ, 2000.	С. 67-70.	Христенко В.Е.
30.	Internet як засіб дестабілізації суспільства	Міжнародна науково-практична конференція “Проблеми взаємопорозуміння, співпраці та взаємодії органів охорони правопорядку з населенням.” – Донецьк, 2000.	С.182-186.	Христенко В.Є.
31.	Психологический анализ причин текучести кадров в органах внутренних дел	Третя Всеукраїнська конференція молодих науковців “ Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень.”	С. 231-232.	Христенко В.Є.

		– Київ, 2000.		
32.	Сучасні підходи до вивчення психологічної ролі емоційного стресу в діяльності ризико-небезпечних професій	Вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Психологія. - Харків, ХДПУ, 2001. Вип.5. -	С.178 - 181.	
33.	Про деякий досвід надання психологічної допомоги військовим у бойовій обстановці в арміях США, Ізраїлю та Росії	Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. Випуск ІХ, 2001.	С. 172 - 175.	
34.	Сімейна психотерапія в системі психологічної допомоги ветеранам ризиконебезпечних професій	Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України /За ред. С.Д. Максименка - К.: 2001, т. ІІІ, ч. 4.	С. 192 - 196.	
35.	Сучасні підходи до класифікації стресу	Вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Психологія. - Харків, ХДПУ, 2001. – Вип. 6.	С.194 - 199.	
36.	Процедура вибору психофізіологічних методик при розробці методу професійного добору в ОВС (на прикладі міліціонера патрульно-постової служби)	Вісник Харківського університету. № 517, 2001.	С. 184 - 186.	
37.	Чинники психологічної обумовленості загибелі і поранення працівників органів внутрішніх справ	Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України: Збірник наукових праць. - Дніпропетровськ, 2001. - № 2 (5).	С. 325 - 331.	Лефтеров В.О.
38.	Дослідження психологічних наслідків поранень працівників ОВС	Наукові записки Острожської академії. Серія педагогіка і психологія. - Острог, 2001. - Вип.2.	С. 184 - 188.	Лефтеров В.О.
39.	Traumatismus im taglichen Dienst bei der ukrainischen Miliz: psychologische Ursachen	Eurojournal pro management. – Nurnberg meesse, 2001, № 1/2.	P. 38- 39.	Lefterow V., Litwinowa G.

	und Profilaktik Traumatismus im taglichen Dienst bei der ukrainischen Miliz: psychologische Ursachen und Profilaktik			
40.	Деякі пропозиції щодо розробки проекту створення медико- психологічного і відбудовного комплексу для працівників ОВС	Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. Випуск XI, 2001.	С.145 - 150.	
41.	Психологічні рекомендації працівникам ОВС щодо саморегуляції поведінки і керування професійним стресом	Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова. Випуск 13. - К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2001.	С 419 - 423.	
42.	Критична ситуація в діяльності працівників ОВС та основні поведінкові моделі, що застосовуються при її вирішенні	Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. /За ред. Максименка С.Д. - К.: 2001, т. III, ч. 6.	С. 153 - 157.	
43.	Сучасні групові методи надання психологічної допомоги в кризових ситуаціях	Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип.122. Педагогіка та психологія. - Чернівці: Рута, 2001.	С.3-5.	
44.	Оцінка напруженості праці та фізіологічна "вартість" основних видів діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України	Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України /За ред. Максименка С.Д. - К.: 2001, т. III, ч. 7.	С. 222 - 229.	
45.	Ефективні поведінкові стратегії в боротьбі з організаційним стресом	Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України /За ред. Максименка С.Д. - К.: 2001, т. III, ч. 5.	С. 130 - 134.	
46.	Психологічне забезпечення службової діяльності працівників ризиконебезпечних професій	Науково-практична конференція "Науково- методологічні та управлінські засади діяльності органів внутрішніх справ за умов	С.214- 219.	

		надзвичайних ситуацій (за наслідками та висновками Чорнобильської катастрофи через 15 років)" - Київ, 2001.		
47.	Сутність та зміст ідейно - психологічної діяльності влади	III Всеукраїнська наукова конференція "Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави" – Київ, 2001.	С. 279 - 281.	
48.	Практическая психология. Инструментарий.	Ростов н/Д: "Феникс", 2002.	688 с.	Шапарь В.Б., Швыдченко В.Н.
49.	Психологічне забезпечення діяльності ОВС в ризиконебезпечних ситуаціях оперативно – службової діяльності: Навчальний посібник.	Харків: "ПП Модем", 2002.	127 с.	Кравченко О.В., Христенко В.Є.
50.	Військово–професійне спілкування: Навчальний посібник.	Харків: ХВУ, 2002.	391 с.	Афанасенко В.С., Залкін С.В., Ноздрін В.Т., Попова Г.В., Прокопов В.О.
51.	Психологическое сопровождение оперативно – служебной деятельности органов и подразделений внутренних дел Украины: Учебное пособие.	Харьков: "Факт", 2002.	192 с.	Кравченко О.В., Христенко В.Є.
52.	Деякі підходи щодо паспортизації специфіки поведінки особистості в ризиконебезпечних ситуаціях	Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. /Редкол. В.М. Синьов (голов. ред.) та ін. – К.: КІВС, "МП Леся", 2002, № 7.	С. 361–366.	
53.	Урахування в організації та проведенні виховної роботи ціннісних орієнтацій курсантів - першокурсників	Науково-практична конференція "Організація виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України." – Харків, 2002.	С.110 - 112.	Христенко В.Є.

54.	Lysenko. Intervencion Psicologica con Damnificados por el desastre nuclear de Chernobil en el Centro Internacional de Evpatoria, Ucrania	Congreso Panamericano de psiquiatria – psicologia infanto – Juvenil Y Profesionales Afines. – Havana, Cuba, 4 al 8 de marzo del 2002.	P. 155 – 157.	Alexis Lorenzo Ruiz, V.E. Khristenko
55.	Анализ суицидальной активности работников органов внутренних дел УМВД Украины в Донецкой области	III Міжнародна науково – практична конференція “Актуальні проблеми суїцидології”. Актуальні проблеми суїцидології: Зб. наук. праць /Заг. ред. Яковенко С.І. – К.: РВВ КІВС, 2002. Частина 2.	С. 23 - 29.	Тимченко О.В.
56.	Результати дослідження престижу та привабливості основних видів правоохоронної діяльності	Науково-практична конференція “Актуальні проблеми управління персоналом органів внутрішніх справ України”. – Харків, 2002.	С. 140-142.	
57.	Стислий огляд сучасних досліджень посттравматичних стресових порушень у працівників правоохоронних органів	Міжнародна наукова конференція "Теоретико - методологічні проблеми генетичної психології", яка присвячена 35-річчю наукової та педагогічної діяльності видатного українського психолога, академіка С.Д. Максименка. - Київ, “Міленіум”, 2002.	С. 366-370.	
58.	Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ: Монографія.	Донецьк: ДІВС МВС України, 2002.	324 с.	Лефтеров В.О.
59.	Методи психологічного впливу, що застосовувались до заручників під час терористичного акту у Москві (23.10-26.10.2002 року)	Право і безпека, 2002, № 4.	С. 196-198.	Христенко В.Е.
60.	Аутоагресивна поведінка працівників органів внутрішніх справ України:	Донецьк: ДІВС МВС України, 2003.	236 с.	Тимченко О.В.

	соціально-психологічні детермінанти виникнення, методи превенції та профілактики: Монографія.			
61.	Виявлення соціально-психологічних детермінант, що впливають у постстресовий період на психічний стан постраждалих	Право і безпека, 2003, № 2.	С. 67-72.	Білоковаленко Д. В.
62.	Предмет, задачі та методи екстремальної юридичної психології	Право і безпека, 2004, № 3.	С. 218-221.	
63.	Як офіцеру-керівнику побудувати програму і методику вивчення психологічних особливостей персоналу ОВС	Право і безпека, 2004, № 4.	С. 225-228.	
64.	Психологія преступного мира: Учебное пособие в схемах и таблицах	Харьков: «Факт», 2004.	194 с.	Кравченко Е.В., Мищенко Ю.И., Христенко В.Е.
65.	Креативність як інваріанта професіоналізму співробітників правоохоронних органів	Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, 2004 № 4.	С.112-123.	Самохвалов О.Б.
66.	Деякі підходи щодо розробки методики оцінювання рівня професійної надійності випускників ВУЗів силових міністерств та відомств України	Вісник Харківського університету. - № 617, 2004.	С.159-162.	Назаров О.О.
67.	Психологічні особливості проведення попереднього опитування малолітніх жертв - заручників терористичного акту	Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України Т. VI, вип. 8. - К.: 2004.	С.337-341.	Христенко В.Є.
68.	Прикладная психология в практике правоохранительной деятельности (в схемах	Харьков: ООО «Одиссей», 2004.	448 с.	Христенко В.Е.

	<i>и таблицах): Учебное пособие.</i>			
69.	Предмет, задачі та методи екстремальної юридичної психології	Право і безпека. - № 3. Т.3. 2004.	С.218-221.	
70.	Психологічні особливості суб'єкта, що визначають індивідуальну варіабельність реакцій на розвиток професійного стресу	Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, психологія. Випуск 2 (20), 2004.	С.188-198.	Лебедева С.Ю.
71.	Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України: Монографія.	Харків: ХНАДУ, 2005.	326с.	Лебедева С.Ю.
72.	Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України: Науково-практичний посібник.	Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2005.	319 с.	Бандурка О.М., Венедіктов В.С., Христенко В.Є.
73.	Психологія шахрайства: Науково-практичне видання	Харків: АлМАКС, 2005.	151с.	Калиновський В.Б., Кравченко О.В., Христенко В.Є.
74.	Юридическая психология (терминологический словарь)	Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2005.	659 с.	Бандурка О.М., Венедіктов В.С., Калиновський В.Б., Христенко В.Є.
75.	Рабочая книга практического психолога.	Москва: АСТ; Харьков: Торсинг, 2005.	672 с.	Шапарь В.Б., Швыдченко В.Н.
76.	Сучасні підходи щодо вивчення та прогнозування професійного стресу серед персоналу органів та підрозділів внутрішніх справ України	Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2005. – Вип. 13. Частина II.	С. 98-103.	
77.	Концептуальні положення професійно-психологічної	Право і безпека. - № 1. Т. 4. 2005.	С. 7-10.	

	підготовки персоналу ОВС до дій в екстремальних ситуаціях оперативно-службової діяльності			
78.	Харківська наукова школа екстремальної юридичної психології: історія становлення та перспективи розвитку	Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2004. № 28.	С.462–466	
79.	Застосування прийомів моделювання психологічних чинників ризиконебезпечних ситуацій оперативно-службової діяльності у ході професійно-психологічної підготовки персоналу ОВС	Право і безпека. - № 3. Т. 4. 2005.	С. 7-9	
80.	Екстремальна психологія : підручник	К.: ТОВ «Август- Трейд», 2007	502 с.	<u>Лебедєв Д.В.</u> , <u>Куфлієвський А.С.</u> , <u>Перелигіна Л.А.</u> , <u>Садковий В.П.</u> , <u>Євсюков О.П.</u> , <u>Назаров О.О.</u> , <u>Миронець С.М.</u>
81.	Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації: монографія	К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2008	232 с.	Миронець С.М.
82.	Відношення до життя та смерті в умовах надзвичайної ситуації: ціннісно-смысловий аспект: монографія	Х.: УЦЗУ, 2009	128 с.	<u>Лебедева С.Ю.</u> , <u>Лебедєв Д.В.</u> , <u>Садковий В.П.</u> , <u>Назаров О.О.</u>
83.	Основи психологічного забезпечення діяльності МНС: підручник	Х.: УЦЗУ, 2009	244 с.	<u>Александров Ю.В.</u> , <u>Болотских М.В.</u> , <u>Оніщенко Н.В.</u> , <u>Лебедева С.Ю.</u> , <u>Лебедєв Д.В.</u> , <u>Перелигіна Л.А.</u> , <u>Садковий В.П.</u> , <u>Сафін О.Д.</u> , <u>Євсюков О.П.</u> , <u>Назаров О.О.</u> , <u>Шевченко І.О.</u>
84.	Динаміка	Науково-практичний	С. 68-	Приходько І.І.,

	психологічного та психофізіологічного стану особового складу сил охорони правопорядку України, які виконують службово-бойове завдання з припинення групових порушень громадського порядку	журнал «Честь і закон». – 2009- №4	74.	Ліпатов І.І., Воробйова І.В., Мацегора Я.В.
85.	Ціннісні орієнтації у процесі формування психологічної безпеки персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності	Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України: матеріали науково-практичної конференції (17-18 березня 2010 р., м. Харків) . – Х. : АВВ МВС України, 2010.	С.105-106.	Приходько Д.П.
86.	Актуальність впровадження дебрифінгу в психологічну роботу з постраждалими від надзвичайних ситуацій техногенного та природного походження	Психологічні технології в екстремальних видах діяльності: матеріали 6 міжнародної науково-практичної конференції (20-21 травня 2010 р., м. Донецьк). – Донецьк : Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дидоренка, 2010.	С. 147-149.	Оніщенко Н.В.
87.	Особливості підготовки психолога МНС до виїзду в зону надзвичайної ситуації	Матеріали 12-ї Всеукраїнської наук.-практ. конф. Рятувальників – Київ : ІДУЦЗ НУЦЗУ, 2010.	С. 399-404.	
88.	Особенности работы психологов МЧС Украины в очаге чрезвычайной ситуации	Коченовские чтения «Психология и право в современной России» : сборник тезисов участников Всероссийской конференции по юридической психологии с международным участием. – М. : МГППУ, 2010.	С. 264-265.	Христенко В.Е.
89.	Чи потрібні Україні фахівці з психології екстремальних ситуацій Чи потрібні Україні фахівці з психології	Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. – Харків, НУЦЗУ, 2010. – Вип.8.	С. 154-162.	Христенко В.Є., Оніщенко Н.В.

	екстремальних ситуацій			
90.	Психологічна безпека особового складу сил охорони правопорядку України під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи 2012 року з футболу Психологічна безпека особового складу сил охорони правопорядку України під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи 2012 року з футболу	Проблеми психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи з футболу у 2012 році : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (17 листопада 2010 року, м. Харків). – Х. : Академія внутрішніх військ МВС України, 2010.	С. 209-215.	Приходько І.І.
91.	Опыт полиции Германии по психологической подготовке полицейских к обеспечению Чемпионата мира по футболу	Проблеми психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи з футболу у 2012 році : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (17 листопада 2010 року, м. Харків). – Х. : Академія внутрішніх військ МВС України, 2010.	С. 102-104.	Лефтеров В.А.
92.	Психология футбольных фанатов и проблемы безопасности ЕВРО 2012	Актуальні проблеми психологічної теорії та практики : матеріали щорічної науково-практичної конференції Асоціації психологів Донбасу з міжнародною участю (27 листопада 2010 р., м. Донецьк) / За заг. Ред. Кафедри психології ПО ІПП УМО. – Донецьк, 2010.	С. 209 – 212.	
93.	Екстремальна та кризова психологія: термінологічний словник	Х. : НУЦЗУ, 2010.	291 с.	<u>Христенко В.Є.</u> , <u>Онiщенко Н.В.</u> , <u>Лебедева С.Ю.</u> , <u>Овсяннiкова Я.О.</u> , <u>Тiтаренко Д.С.</u> , <u>Куфлiєвський А.С.</u> <u>., Поляков І.О.</u> ,

				<u>Перелигіна Л.А.,</u> <u>Богданова І.Є.,</u> <u>Садковий В.П.,</u> <u>Євсюков О.П.,</u> <u>Александров Ю.В.</u> <u>, Назаров О.О.,</u> <u>Приходько Ю.О.,</u> <u>Воронова Ю.В.,</u> <u>Гонтаренко Л.О.,</u> <u>Миронець С.М.,</u> <u>Фролова О.І.,</u> <u>Микитюк М.В.</u>
94.	Кризова психологія : навчальний посібник	Х.: НУЦЗУ, 2010.	383 с.	<u>Христенко В.Є.,</u> <u>Оніщенко Н.В.,</u> <u>Лебедева С.Ю.,</u> <u>Овсяннікова Я.О.,</u> <u>Тітаренко Д.С.,</u> <u>Куфлієвський А.С.</u> <u>, Поляков І.О.,</u> <u>Перелигіна Л.А.,</u> <u>Садковий В.П.,</u> <u>Євсюков О.П.,</u> <u>Александров Ю.В.</u> <u>, Назаров О.О.,</u> <u>Миронець С.М.</u>
95.	Образ працівника рятувальної служби у дітей молодшого шкільного віку	Формування корпоративного іміджу сил охорони правопорядку як чинника психологічної безпеки : матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (10 листопада 2011 року, м. Харків). – Х. : Академія внутрішніх військ МВС України, 2011.	С. 57- 61.	Тітаренко Д.С.
96.	Психологічні дослідження в МНС: сучасний стан та перспективи розвитку спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»	Психологическое здоровье и благополучие нации : проблемы, реалии и перспективы : материалы международной научно- практической конференции (25-26 ноября 2011 г., г. Донецк) / Под ред. кафедры психологии ДонНУ. – Донецк, 2011.	С. 335- 338.	Оніщенко Н.В.
97.	Професіографічний	Х. : НУЦЗУ, 2011.	170 с.	Лебедева С.Ю.,

	аналіз діяльності фахівців Державної воєнізованої гірничорятувальної служби України : монографія			Оніщенко Н.В., Рядинська Є.М., Тітаренко Д.С., Христенко В.Є.
98.	Особливості функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників в умовах екзистенціальної загрози : монографія	Х. : НУЦЗУ, 2011.	151 с.	Олійников О.А., Оніщенко Н.В., Тітаренко Д.С., Христенко В.Є.
99.	Професійний аналіз діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України : монографія	Х. - Ч. : АПБ, 2011.	229 с.	Кришталь М.А., Садковий В.П., Снісаренко А.Г.
100.	Особливості надання екстреної психологічної допомоги постраждалим при аваріях на шахтах Донеччини : монографія	Х. : НУЦЗУ, 2011.	219 с.	Лебедєва С.Ю., Оніщенко Н.В., Тітаренко Д.С., Ткач М.І., Христенко В.Є.
101.	Послідовність включення механізмів психологічного захисту у рятувальників в ситуації екзистенційної загрози	Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. – К. : «Київський університет», 2011. – Вип. 26.	С. 102-105.	Тітаренко Д.С.
102.	Основні проблеми організації надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в умовах надзвичайної ситуації	Проблеми екстремальної та кризової психології: збірник наукових праць. – Харків: НУЦЗУ, 2011. – Вип. 10.	С. 63-70.	Оніщенко Н.В.
103.	Установка на життя як фактор збереження фізичного та психічного здоров'я в умовах екзистенціальної загрози	Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 981. – Серія «Психологія». – Х. Вид-во : Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2011. – Випуск 47.	С. 173-177.	Оніщенко Н.В.

104.	Деякі підходи щодо визначення професійно важливих якостей працівників МНС	Проблеми психології діяльності в особливих умовах : матеріали IV Міжвузівської наукової конференції (19 квітня 2012 р., м. Черкаси). – Черкаси : Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України, 2012.	С. 75-78.	
105.	Структурна організація механізмів психологічного захисту у рятувальників з різним досвідом роботи в підрозділах МНС	Право і безпека. Науковий журнал. – 2012. – №1 (43).	С. 352-358.	Тітаренко Д.С.
106.	Можливості прогнозування психологічної надійності фахівців рятувальних підрозділів МНС України в процесі їх професійного становлення	Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. – Харків : НУЦЗУ, 2012. – Вип. 11.	С. 209-216.	
107.	Вклад харьковських психологов в становление и развитие службы экстренной психологической помощи на Украине	Теория и практика охраны границ государств-участников СНГ: история и современность : материалы междунар. науч.-практ. конф. (26 апреля 2012 г.) [Сборник]. – Алматы : Академия Пограничной службы КНБ РК, 2012.	С. 362-367.	Оніщенко Н.В.
108.	Имеем ли мы основания считать действительным существование Харьковской научной школы экстремальной психологии?	Харьковская школа психологии: наследие и современная наука [отв. ред. Т.Б. Хомуленко, М.А. Кузнецов]. – Х. : Изд-во ХНПУ имени Г.С. Сковороды, 2012.	С. 414-424.	
109.	Використання арт-терапевтичних методів при наданні екстреної психологічної допомоги дітям	Психология в образовательном пространстве : материалы ежегодной международной научно-практической конференции (17-18 ноября 2012 г., г. Донецк) / Под ред. кафедры психологии	С. 306-309.	Тітаренко Д.С.

		ДонНУ. – Донецьк : ООО«Східний видавничий дім», 2012.		
110.	Професіографічний аналіз діяльності рятувальників гірських пошуково-рятувальних загонів МНС України : монографія	Х. : НУЦЗУ, КП «Міська друкарня» 2012.	160 с.	Лебедева С.Ю., Овсяннікова Я.О., Олійников О.А., Ощенко Н.В., Поляков І.О., Тітаренко Д.С., Христенко В.Є.
111.	Особливості професійної деформації у працівників аварійно- рятувальних підрозділів МНС України : монографія	Х. : НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2012.	149 с.	Оніщенко Н.В., Старик В.А., Христенко В.Є.
112.	Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання і вищих військових навчальних закладах МВС України : монографія	Х. : Акад. ВВ МВС України, 2012.	219 с.	Воробйова І.В., Приходько І.І., Полторак С.Т., Рютін В.В., Ліпатов І.І., Мацегора Я.В., Горелишев С.А., Побережний А.А.
113.	Психологічні особливості життєвої стійкості моряків - жертв піратського полону : монографія	Х. : НУЦЗУ, 2012.	196 с.	Оніщенко Н.В., Побідаш А.Ю., Христенко В.Є.
114.	Особливості особистісно- адаптаційного потенціалу у курсантів МНС України	Вісник Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія "Військово-спеціальні науки"/ Відп. ред. В.В. Балабін. – К. : ВІКНУ, 2013. – No.2(31).	С. 9- 12.	Хмиров І.М.
115.	Peculiarity of extreme psychologist work at the epicenter of emergencies: Ukrainian experience	VI convención intercontinental de psicología hominis'13. – 2 al 6 de diciembre de 2013. – Palacio de convenciones de la Habana, Cuba. – секція DS	P. 337- 338.	

		04.		
116.	Соціально-психологічні детермінанти психічної травматизації постраждалих від надзвичайних ситуацій	Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. – Харків: НУЦЗУ, 2013. – Вип. 14. Частина II.	С. 353-360.	
117.	Психологічна робота з особовим складом сил охорони правопорядку щодо виконання службово-бойових завдань при організації та проведенні міжнародних великомасштабних спортивно-масових заходів : навч. посіб.	Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013.	197 с.	Приходько І.І., Полторак С.Т.
118.	Психологічна підготовка водіїв внутрішніх військ МВС України до управління транспортним засобом в екстремальних умовах діяльності : навч. посіб.	Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013.	126 с.	Мацегора Я.В., Приходько І.І., Полторак С.Т
119.	Психологічні засади ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців військової служби за контрактом внутрішніх військ МВС України : монографія	Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013.	319 с.	Мацегора Я.В., Воробйова І.В., Приходько І.І.
120.	Трансформація індивідуально-психологічних характеристик рятувальників під впливом екзистенціальних проблем професійного становлення : монографія	Х. : НУЦЗУ , КП «Міська друкарня», 2013.	136 с.	Оніщенко Н.В., Титаренко А.В., Тогобицька В.Д., Христенко В.Є.
121.	Психологія натовпу та управління ним при виконанні службово-бойових завдань : навч. посіб.	Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013.	250 с.	Приходько І.І., Полторак С.Т.
122.	Особливості	Х. : НУЦЗУ, КП «Міська	156 с.	Оніщенко Н.В.,

	встановлення психологічного контакту психолога ДСНС України з постраждалими в умовах надзвичайної ситуації : монографія	друкарня», 2014.		Щіцей Р.М.
123.	Професіографічний аналіз діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України : монографія	Х. : видавець Ю.Чабаненко, 2014	184 с.	Мордюшенко С.М., Снісаренко А.Г.
124.	Особенности влияния эмоциональных переживаний на поведение спортсменов-стрелков во время соревнований	Обеспечение безопасности жизнедеятельности : проблемы и перспективы : сб. материалов IX международной научно-практической конференции молодых ученых: курсантов (студентов), слушателей магистратуры и адъюнктов (аспирантов) : В 2-х ч. Ч.2. – Минск: КИИ, 2015.	С. 66.	Шарипова Д.С.
125.	Алгоритм підготовки практичного психолога до роботи в умовах надзвичайної ситуації	Практична психологія освіти XXI століття проблеми та перспективи: Сб. матеріалів II Всеукраїнська науково-практична конференція. – Умань. – УДПУ, 2015.	С.123.	
126.	Особистісні зміни у рятувальників-учасників АТО	Сучасний стан цивільного захисту України: перспективи та шляхи до Європейського простору: матеріали 17 Всеукраїнської науково-практичної конференції рятувальників. – Київ: ІДУЦЗ, 2015.	С. 392-394.	
127.	Особливості включення механізмів психологічного захисту у рятувальників в ситуації екзистенційної загрози	Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2015. – 2(33)	С. 43-46.	Тітаренко Д.С.

128.	Психологічні детермінанти помилкових дій спортсменів пожежно-прикладного спорту [Текст] : монографія	Психологічні детермінанти помилкових дій спортсменів пожежно-прикладного спорту [Текст] : монографія / Краснокутський М. І. Овсяннікова Я.О., Тімченко О.В., Христенко В.Є. – Х. : ХНАДУ, 2015. – 156 с.	156 с.	Краснокутський М.І., Овсяннікова Я.О., Христенко В.Є.
129.	Діагностика та прогнозування професійно-важливих якостей начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту [Текст] : монографія	Діагностика та прогнозування професійно-важливих якостей начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту [Текст] : монографія / Асоцький В.В., Лебедева С.Ю., Тімченко О.В., Христенко В.Є. – Х. : НУЦЗУ, 2015. – 188 с	188 с.	Асоцький В.В., Лебедева С.Ю., Христенко В.Є.
130.	Професійна самотність та її корекція у рятувальників ДСНС України [Текст] : монографія	Професійна самотність та її корекція у рятувальників ДСНС України [Текст] : монографія / Довбій Т.Ю., Лебедева С.Ю., Попов В.М., Тімченко О.В. – Х. : НУЦЗУ, 2015. – 164 с.	164 с.	Довбій Т.Ю., Лебедева С.Ю., Попов В.М.
131.	Система професійно-психологічної підготовки поліцейських снайперів США	Наукове забезпечення службово-бойової діяльності національної гвардії України: збірник тез доповідей VII науково-практичної конференції (м. Харків, 31 березня 2016 р.). – Секція 4 – Харків : Національна академія НГУ, 2016.	С.135-136.	
132.	Вдосконалення психологічного забезпечення службово-бойової діяльності військово-службовців Національної гвардії України з урахуванням	Наукове забезпечення службово-бойової діяльності національної гвардії України: збірник тез доповідей VII науково-практичної конференції (м. Харків, 31 березня 2016 р.).	С.112-113.	Приходько І.І.

	досвіду проведення антитерористичної операції	– Секція 4 – Харків : Національна академія НГУ, 2016.		
133.	Деякі міркування стосовно розбудови системи заходів з медико-соціальної реабілітації поранених учасників АТО	Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористична операції: матеріали VI міжвідомчої науково-практичної конференції (Київ, 26 травня 2016 р.) / Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. – К. : НУОУ, 2016.	С. 331-333.	
134.	Чи спроможна сучасна вітчизняна психологічна наука зрозуміти, допомогти та захистити наших воїнів?	«UChoice: 4P» Ukrainian Choice: Public Policy, Politics, Psychology: матеріали II міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2016 р.) / за загальною редакцією д.політ.н., професора Д.В. Яковлева. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2016.	С.124-128.	Оніщенко Н.В.
135.	Структурно-функціональна модель екстреної психологічної допомоги постраждалому в умовах надзвичайної ситуації	Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 25 листопада 2016 р.). – Х. : Національна академія НГУ, 2016 – 132 с.	С.119-123.	Оніщенко Н.В.
136.	Особливості психологічної роботи в осередку лиха: десятирічний досвід	Проблеми екстремальної та кризової психології. Зб-к наук. праць. – Х. : НУЦЗУ, 2016. – Вип. 20.	С. 282-293.	Лебедева С.Ю.

	роботи фахівців науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України			
137.	Особливості психічної ригідності в системі емоційних переживань професійних спортсменів з кульової стрільби [Текст] : монографія	Особливості психічної ригідності в системі емоційних переживань професійних спортсменів з кульової стрільби [Текст] : монографія / О.В. Тімченко, А.Г. Снісаренко, Д.С. Шаріпова. – Черкаси. :Видавець Третяков О.М., 2016. – 232 с.	232 с.	Снісаренко А.Г., Шаріпова Д.С.
138.	Динаміка психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень [Текст] : монографія	Динаміка психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень [Текст] : монографія / За заг. ред. проф. І.І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2016.	130 с.	Приходько І.І., Лиман А.А., Пархоменко О.О., Чижевський С.О., Рютін В.В.
139.	Психологія екстремальної діяльності [Текст] : навч. посіб.	Психологія екстремальної діяльності [Текст] : навч. посіб. / І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. / За заг. ред. проф. І.І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2016.	571 с.	Приходько І.І., Колесніченко О.С.
140.	Аналіз сучасних методів діагностики емоцій у дітей	Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. – Х. : ХНПУ, 2017. – Вип. 55.	С.259-268.	Похілько Д.С.
141.	Реакції бойового стресу у військовослужбовців-учасників антитерористичної операції	Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки :	С.185 - 191.	Кравченко К.О.

		збірник наукових праць / за ред. І. Савенкової . – №1 (17), квітень 2017. – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017.		
142.	Щодо можливості ефективного комплектування первинних тактичних пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України на основі визначення та урахування індивідуально-типологічних особливостей вогнеборців	Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Психологічні науки». – Херсон, 2017. – Вип.1. – Т1.	С. 148-154.	Щербина І.Є.
143.	Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу у комбатантів	Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України: VIII науково-практична конференція (30.03.2017 р.) : тези доп. Х. : НА НГУ., 2017.	С. 124-125.	Приходько І.І.
144.	Чи спроможна сучасна вітчизняна психологічна наука зрозуміти, допомогти та захистити наших воїнів?	Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології: монографія / за заг. ред. В.П. Садкового, О.В. Тімченко; НУЦЗУ. – Х.: ФОП Мезіна В.В., 2017. – 512 с.	С.8-25.	Садковий В.П.
145.	Особливості ставлення рятувальників – учасників антитерористичної операції до ключових смислоутворюючих категорій життєдіяльності	Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. – Вип. 22. – Х.: НУЦЗУ, 2017. – 330 с. - С.205-214.	С.205-214.	Оніщенко Н.В.
146.	Психологічні особливості «виходу з війни» військовослужбовців та працівників Служби	Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика [Текст] : монографія / за ред.	С. 201-216.	

	порятунку	С.Д. Максименка, С.Б. Кузікової, В.Л. Зливкова. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017.		
147.	Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції [Текст] : монографія	Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції [Текст] : монографія / О.В. Тімченко, Ю.М. Широбоков, К.О. Кравченко. – Х. : НУЦЗУ, ФОП Мезіна В.В., 2017.	186 с.	Широбоков Ю.М., Кравченко К.О.
148.	Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології [Текст] : монографія	Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології [Текст] : монографія / за заг. ред. В.П. Садкового, О.В. Тімченко; НУЦЗУ. – Х.: ФОП Мезіна В.В., 2017.	512 с	Садковий В.П.

**ІЛЮСТРОВАНИЙ ДОДАТОК ДО БІОГРАФІЧНОГО НАРИСУ,
ПАМ'ЯТІ ОЛЕКСАНДРА ВОЛОДИМИРОВИЧА ТІМЧЕНКА**

	
<p>З мамою Людмилою Миколаївною</p>	<p>З батьком Володимиром Анісімовичем</p>
	
<p>Виступ у дитячій самодіяльності</p>	<p>Батьки: Володимир Анісімович і Людмила Миколаївна Тімченко разом з Олександром</p>
	
<p>Учень середньої школи №140 м. Харків Олександр Тімченко</p>	<p>Курсант Київського Суворівського училища (нині військовий ліцей Імені Богуна)</p>

Курсантські будні

**Перше офіцерське звання лейтенант
Тімченко О.В.**

**Олександр з дружиною Вікторією в
День одруження**

**Олександр Володимирович з
новонародженим сином
Володимиром**

Щаслива Родина

**Олександр Володимирович і Вікторія
Анатоліївна з сином Володимиром**

Лейтенант А. Неценко получил задание очистить грунт у третьего энергоблока за двадцать и десятиминутную смену. Командир отделения связи областного управления КГБ при ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС майор Суров

«Заканчивай работу, ком дивизиона майор Комашко уже требует сменщика. Срок полуведьведя настал», — прибаалает.

Ко входящим точно третьей дозиметрической зоне спешит старший сержант Комашко: «Готовься к отметке, — заявляет. — Командира встретим у третьего энергоблока».

Самоотверженный труд во время ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС — под наблюдение командиров, к которым относятся с товарищеским уважением. Майор Суров говорит: «Начальник дивизиона майор Комашко постоянно следит за процессом оценки каждого солдата и сержанта, обеспечивает их необходимым».

Подвиг людей, выполнивших задание правительства, отмечен Вымпелом министра обороны СССР во мужествовоинскую доблесть, проявленные при ликвидации последствий аварии на ЧАЭС. На снимке бойцы —

ликвидаторы за доблестный
Капитан
В. МАНДРАГЕЛЛИС

За дорученням керівництва МНС Сергій Миронець вручає орден Честь і Слава

Науково-популярне видання

**ПСИХОЛОГІЯ ОСВІТЛЕНА ЛЮДЯНІСТЮ –
ПАМ'ЯТІ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО
ОЛЕКСАНДРА ТІМЧЕНКА**

Підписано до друку 04.02.2026. Формат 60×84 1/16. Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman. Умовн. друк. аркушів – 10,57. Обл.- вид. аркушів – 8,84